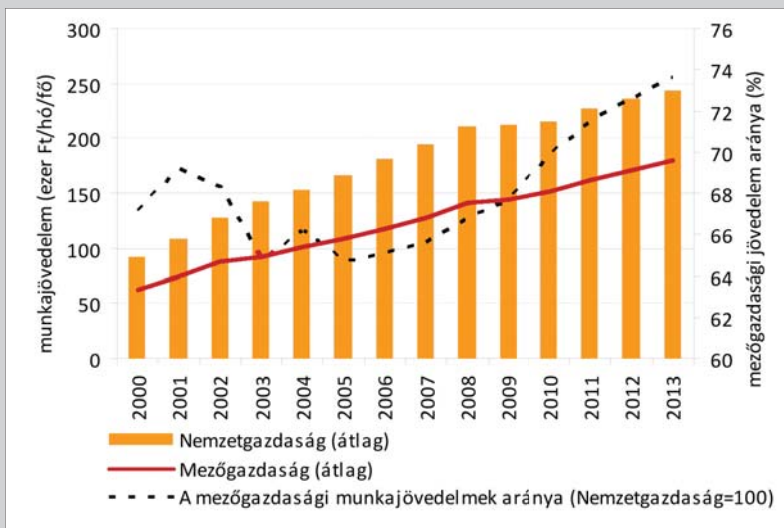

GAZDÁLKODÁS

www.nakvi.hu
Scientific Journal on Agricultural Economics
A TARTALOMBÓL
Az alkalmazásban állók munkajövedelmének alakulása

Forrás: Pupos Tibor és szerzőtársai tanulmánya

Vita a hatékonyságról és foglalkoztatásról

Hatékonyság és innováció a sertésenyésztésben

Magyarország nyúlhústermelése és külkereskedelme

Mezőgazdasági üzemszabályozás adaptációs lehetőségei

Közösségi agrártámogatás és a kúrhalmok

NAKVI Nemzeti Agrárszaktanácsadási,
Képzési és Vidékfejlesztési Intézet

KERESÉS

Főoldal

BEMUTAKOZÁS

KIADVÁNYOK

MEDIAAJÁNLÓ

ELŐFIZETÉS

PARTNEREINK

Tisztelt Látogató!

Üdvözlöm honlapunkon, mint a VM Vidékfejlesztési, Képzési és Szaktanácsadási Intézet (VM VKSZI) főigazgatója és a Vidékfejlesztési Minisztérium (VM) által alapított tudományos lapok kiadója.

A VM döntése alapján 2012. január 1-jétől kilenc agrárszaklap kiadása került a VM VKSZI-hez. Arra törekszünk, hogy ezek a folyóiratok továbbra is az agrártudományok szívvonalas fórumai legyenek és biztosítsák a tudományos műhelyekben, valamint a hazai és határon túli doktori iskolákban zajló kutatások eredményeinek közzétételét a szakmai közvélemény számára. Az említett lapcsalád mellett Intézetünk adja ki A Falu című folyóiratot és a Magyar Vidéki Mozaik magazint is, amelyek főként a vidékfejlesztés aktuális kérdéseit és eseményeit mutatják be évszakraonkénti megjelenéssel.

Intézetünk törekvéseiben a vidékfejlesztés területén kiemelt jelentőségű az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (UMVP) és a Darányi Ignác Terv kommunikációs feladatainak ellátása. Ebben jelentős szerepet kap különböző rendezvények, fórumok és továbbképzések szervezése és lebonyolítása. Igen fontos ezen felül, hogy a vidékfejlesztésben a LEADER helyi akciócsoportokkal kapcsolatban folyamatos monitoring törekvéseket végzünk. Ennek eredménye reményeink szerint, hogy az akciócsoportok munkája, valamint a vidékfejlesztés megítélése is javul országos és európai szinten egyaránt.

1223 Budapest Park u. 2. | Telefon: +36-1-3624100 | E-mail: info@agrariapok.hu | Fax: +36-1-3624104

www.agrariapok.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS CIKK

<i>Csörnyei Zoltán</i> : Hatékonyságot és innovációs készséget befolyásoló szempontok vizsgálata a magyar sertéstenyésztésben	101
<i>Szendrő Katalin</i> : A világ és Magyarország nyúlhústermelése és külkereskedelme	114
<i>Orlovits Zsolt – Kovács László</i> : A mezőgazdasági üzemszabályozás adaptációs lehetőségei nyugat-európai modellek alapján	127
<i>Rákóczi Attila – Barczy Attila</i> : A közösségi agrártájékoztatási intézkedések hatásai, konfliktusai a Békés megyei gazdálkodók és a kunhalmok körében.....	142

TUDOMÁNYOS VITACIKK

<i>Pupos Tibor – Poór Judit – Fitos Gábor – Spilákné Kertész Márta</i> : A stratégia, hatékonyság, termelékenység, versenyképesség – és a foglalkoztatottság főbb összefüggései a mezőgazdaságban	153
<i>Mészáros Sándor – Szabó Gábor</i> : Vitazáró: hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban	175

NEKROLÓG

Benet Iván (1942–2014) <i>Czagány László</i>	189
--	-----

Előfizetési felhívás.....	197
Summary	192
Contents.....	196

A GAZDÁLKODÁS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

SZÉKELY CSABA

a Szerkesztőbizottság elnöke
egyetemi tanár, Sopron

KAPRONCZAI ISTVÁN

főszerkesztő,
c. egyetemi tanár, Budapest

RIEGER LÁSZLÓ

felelős koordinátor,
c. egyetemi tanár, Budapest

BORBÉLY CSABA

egyetemi docens, Kaposvár

FEHÉR ALAJOS

egyetemi magántanár, Kompolt

FORGÁCS CSABA

egyetemi tanár, Budapest

HEGYI JUDIT

egyetemi docens, Mosonmagyaróvár

KÁPOSZTA JÓZSEF

egyetemi docens, Gödöllő

CSETE LÁSZLÓ

tiszteletbeli főszerkesztő,
c. egyetemi tanár, Budapest

TAKÁCSNÉ GYÖRGY KATALIN

doktori iskolák koordinátora,
egyetemi tanár, Gyöngyös

LAKNER ZOLTÁN

egyetemi tanár, Budapest

MEZŐSZENTGYÖRGYI DÁVID

c. egyetemi tanár, Budapest

PUPOS TIBOR

egyetemi tanár, Keszthely

SZABÓ G. GÁBOR

tudományos főmunkatárs, Budapest

SZÚCS ISTVÁN

egyetemi docens, Debrecen

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLETE

ALVINCZ JÓZSEF

c. egyetemi tanár, Budapest

CSÁKI CSABA

akadémikus, professor emeritus
Budapest

FERTŐ IMRE

egyetemi tanár, Budapest

LEHOTA JÓZSEF

egyetemi tanár, Gödöllő

MAGDA SÁNDOR

egyetemi tanár, Gyöngyös

NÁBRÁDI ANDRÁS

egyetemi tanár, Debrecen

POPP JÓZSEF

egyetemi tanár, Debrecen

SOLYMOS REZSŐ

akadémikus, kutatóprofesszor
Szentendre

SZÚCS ISTVÁN

egyetemi tanár, Gödöllő

UDOVECZ GÁBOR

egyetemi tanár, Kaposvár

//////////////////////////////////////TUDOMÁNYOS CIKK//////////////////////////////////////

Hatékonyágot és innovációs készséget befolyásoló szempontok vizsgálata a magyar sertésenyésztésben

CSÖRNYEI ZOLTÁN

Kulcsszavak: sertéságazat, hatékonyság, innováció, fejlesztési potenciál, támogatások.

JEL Classification: Q12, R23, R42.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A hazai sertéságazat helyzete az elmúlt években folyamatos romlást mutatott. A depresszív folyamatok megállítása és az ágazat gyarapodása szempontjából kiemelten fontos lenne tudni, hogy milyen fejlődési-hatékonysági potenciál létezik a hazai sertésenyésztésben. A mutatók zöme kvalitatív vagy nehezen mérhető. Az AKI FADN adatbázisában azonban rendelkezésre áll több nemzetközileg is elismert potenciáltényező, mint például a gazdasági vezető életkora, szakképzettsége, az üzemméret és egyes támogatási formák igénybevétele. Ezek a jellemzők a hazai sertéságazatban is befolyásolják a hatékony termelést, a fejlesztések mértékét, az innovációra való hajlandóságot és képességet. Az életkor és a szakképzettség az egyéni gazdálkodóknál még fontosabb szerepet játszik, mint a társas vállalkozásoknál, az üzemméret pedig a munkaerő-hatékonysággal áll szoros összefüggésben. Az életkor és a szakképzettség a mezőgazdaság többi szereplőjével összevetve is fontos befolyásoló tényezőnek bizonyult. Az ágazat fejlesztése során a stratégiai döntéshozatalkor e három változó kiemelt szerepet kaphat, a gazdálkodói réteg fiatalításával, a képzettség növelésével, az életképes méretű gazdaságok kialakításával, a sertésenyésztők földhözjuttatásával az ágazat hatékonysága javítható.

BEVEZETÉS

A hazai sertéságazat helyzete az elmúlt években folyamatos romlást mutatott. A sertésállomány létszáma tíz éve folyamatosan csökken, ezzel párhuzamosan a sertésstartók száma is jelentős mértékben, mintegy nyolcvanezer fővel csökkent. A csökkenés főleg a háztáji tartókat érintette, de mintegy 20%-os csökkenés ment végbe a gazdasági társaságok és szövetkezetek körében is. A minőségi húsellátást, a hízóutánpótlást biztosító anyakoca-ál-

lomány csökkenése is folyamatos. Míg az évezred elején közel ötmillió sertésre mintegy 350 000 koca jutott, addig 2013-ban a hárommillió alá eső sertésállományra már csak 187 000. Még riasztóbb tendencia, hogy a 2000-es évek végén megindult a nemesítéshez, a korszerű fajták tenyésztéséhez és fenntartásához elengedhetetlen törzskönyvezett kocaállomány csökkenése is, mely jelenleg nem éri el a 30 000-et, szemben az előző évtized 40-45 000-es létszámával (NÉBIH, 2013).

A tenyésztés válságát mélyíti, hogy jelentősen visszaesett a tenyészállat-forgalom. Általános gyakorlattá vált a kocák saját utánpótlásból való beállítása, nem csak a hízó-, de a tenyésztelepeken is. A kan-előállításban pedig máig meghatározó az apaállatimport.

Az ágazat helyzetét további problémák is nehezítik. Az Európai Unió az abrakfogyasztó állatok tenyésztését közvetlenül nem, hanem a takarmánytermesztéshez használt földterület támogatásán keresztül segíti. A hazai sertésstartók egy része azonban földterülettel egyáltalán nem, vagy csak az állományához képest elégtelen mennyiségű földterülettel rendelkezik, így nem csupán a területalapú támogatásoktól esik el, de ki van szolgáltatva a hektikusan változó takarmányáraknak is, és gondot jelent a hígtrágya elhelyezése. Az e célú szolgáló innovatív, például energetikai célú felhasználások nem terjedtek el.

Az ágazat kibocsátási oldala is számos nehézséggel küzd. A piac a minőséget nem, vagy csak kevéssé honorálja. A hazai állomány csökkenésével párhuzamosan egyre növekszik a vágósertés-behozatal, amely 2012-ben már az összes vágás 30-45%-át érte el az összes sertéshúsimport tekintetében (Bartha, 2012). További súlyos problémát jelent a feketegazdaság magasra becsült aránya.

A problémák megoldására a kormány 2012-ben nemzeti sertésprogramot hirdetett. A program célja, hogy hat-hét év alatt megduplázódjon a jelenlegi sertéslétszám. A program indításához a kormányzat 2,6 milliárd Ft-ot különített el, melynek nagy részét beruházásokra, új fejlesztésekre kívánják felhasználni.

A depresszív folyamatok megállítása és az ágazat gyarapodása szempontjából kiemelten fontos lenne tudni, hogy milyen fejlődési potenciál létezik a hazai sertésenyésztésben. Ez nem csak a források szakszerű felhasználását segíthetné, de megmutathatja azokat a pontokat is, amelyek a válságból való kitörésre a legalkalmasabbak.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A fejlődés rendszerint nem egyenletes ütemben zajlik, hanem hosszabb stagnáló időszakok végén, többnyire valamilyen krízis megoldására következik be. Az innovációs ciklusok nem vonatkoztathatók el a közép- és hosszú távú gazdasági ciklusoktól, és az új társadalmi kihívásoktól sem. E krízishatások két legfontosabbika mostanra – a 2008-ban kitört, máig elhúzódó pénzügyi válság mellett – a klímaváltozás és a globalizáció (EU SCAR, 2012). Mindezek természetesen a sertéságazatot sem kerülik el, előbbi számos technológiai fejlesztésre ösztönzi a tartókat, utóbbi eklatáns példája a nagymértékű és akadálytalan magyarországi sertéshús-behozatal.

A fejlesztési potenciál meghatározása a vidéki térségekben számos nehézségbe ütközik. Egyaránt befolyásolja a földrajzi, a gazdasági, a társadalmi és a kulturális környezet. Legfontosabb meghatározó elemei a társadalmi összetartás és a népesség mozgósíthatósága adott célok elérése érdekében, az identitástudat, a „vidéki” szemlélet átformálása, a foglalkoztatottság rugalmassága és kiterjedtsége, a versenyképesség, a piacok elérhetősége, a be- és elvándorlás mértéke, a környezeti erőforrások kihasználása és a technológiai fejlődés, de az innováció megvalósulásához elengedhetetlen az új ismeretek elsajátítása és az együttműködés is (OD, 1997).

Mérésére három fő módszer terjedt el: a kérdőíves felmérés, a terepkutatás (mélyinterjú, esettanulmány) és az előbbi kettő eredményeit hatékonyan felhasználó *benchmarking*, azaz az elért teljesítménynek a teljesítmény elérési módjával való összevetése, mely egyaránt lehet kvantitatív vagy kvalitatív vizsgálat. A benchmarking célja, hogy az aktuális belső teljesítményt összehasonlítsák a lehető legjobb külső teljesítménnyel, és ezáltal képessé váljanak az erősségek és a gyengeségek azonosítására. A hangsúly nem az összehasonlításon van,

hanem azon tényezők feltárásán, amelyek elősegíthetik a teljesítményjavulás elérését (Jarjabka – Lóránd, 2010).

A mutatók mérése nem mindig egyszerű, különösen a mezőgazdaságban fordul elő sokszor az úgynevezett rejtett innováció. A változó környezet folyamatos megújulásra kényszeríti a gazdálkodókat, de ezek a tevékenységek csak nagyon ritkán kerülnek dokumentálásra, és egymástól függetlenül zajlanak. További hátrányt jelent a mezőgazdaságban a forrásszűkében lévő gazdálkodók magas aránya, akik nem kockáztatják még az innovációkövető magatartást sem, illetve ha szeretnék, sem tudják végrehajtani az ehhez szükséges beruházásokat (FAO, 2012).

Az OECD (2013) jelentése szerint a gazdálkodók innovációs készségét elsősorban a gazdaság mérete, a gazdasági vezető életkora és képzettsége határozza meg. Minél életképesebb a gazdaság (méret, erőforrás-hatékonyság), minél fiatalabb (fogékonyabb) és képzettebb a munkaerő, annál inkább hajlamos lesz a vállalat az innovatív tevékenységekre. A jelentés szerint nem egyértelmű azonban a szubvenciók szerepe. Az alacsony teljesítményt nyújtó gazdaságok a támogatásokat elsősorban jövedelemhelyettesítő forrásként használják, nem egyszer a mezőgazdasági termelés veszteségeinek kompenzálására.

A fejlesztés, a hatékonyság folyamatos növelése megkerülhetetlen a világ vezető sertéstenyésztői esetében is. A Danish Pig Research Centre (2013) adatai szerint 2006 és 2010 között a dán választottmalac-export úgy nőtt 3,5 milliőről 9,1 millióra, az ágazati profit pedig majdnem négyszerezésére, hogy a farmok koncentráltága nagymértékben növekedett. Miközben a farmok száma mintegy felére csökkent (6 ezerről 3 ezerre), az egy farmra jutó földterület több mint megkétszereződött (97 ha-ról 172-re nőtt). Az eredményesség további tényezői az alomnagyságra és a malacok sikeres felnevelésére irányuló szelekciós

programok, valamint az egységes fajtakezlesztési eljárások voltak, melyeket a tenyésztésszervezés magas foka segítségével értek el. A szervezethez és a kutatásban, innovációban világviszonylatban is elért vezető szerepet jelöli meg a dán sertéstenyésztés sikerének elsődleges okaiként Hamann (2006) is.

Olsen és Henningsen (2011) a fejlesztési költségeket és a beruházások hatékonyságát vizsgálva a dán sertéstenyésztők körében arra a megállapításra jutott, hogy a farmerek kora és az üzemméret nagyban befolyásolják az üzemek hatékonyságát és a beruházások hasznosulását, valamint a költség-hatékony fejlesztést. A nagyobb üzemek számottevően hatékonyabban tudták elvégezni a beruházásokat. A farmerek életkorát vizsgálva a fejlesztésekben való sikerességet, a hatékonyságot elemezve arra a megállapításra jutottak, hogy a középkorú gazdálkodók (45–55 év) bizonyulnak a leg-hatékonyabbnak a fejlesztésekben.

Az Eurostat (2012) jelentése a következő innovációs faktorokat határozza meg: a termékek és szolgáltatások értékének jelentős növekedése, újakra cserélése, az előállításukban való rugalmasság növelése, a kapacitás növelése, új piacokon való megjelenés, a piaci jelenlét növelése és a felhasznált munkaerő-mennyiség csökkentése. Vizsgálataik alapján 2006 és 2008 között a magyar vállalatok kevesebb mint 30%-a volt innovatív, szemben az EU27-ek több mint 50%-os átlagával. Ugyanakkor hazánk átlag felett teljesített a termékek és szolgáltatások mennyiségének növelésében, az új üzleti gyakorlatok bevezetésében és a szervezeti innovációban.

Biró és társai (2014) kiemelik, hogy az újítások terjedését a képzési, szaktanácsadási rendszer erősen befolyásolja. Az agrárágazatban csak a felnőttképzésben emelkedett a hallgatók száma az elmúlt időszakban, vélhetően a szakképzettséget előíró uniós pályázatoknak köszönhetően. Az új termékek, technológiák megismeré-

sére a képzésekben részt vevők lehetőségei korlátozottak, a képző intézmények nem gyakorlatorientáltak, s a rendszer teljesítményét a gazdaságok innováció iránti alacsony igénye határozza meg. A falugazdász-hálózat ugyan eléri a gazdálkodók teljes körét, de tevékenysége inkább adminisztrációs és szakhatósági jellegű. A térítéses formában igénybe vehető szaktanácsadói hálózatokban is csak elvétve érdeklődnek a gazdálkodók az innovációk iránt.

Kapronczai (2006) vizsgálatában kimutatta, hogy a fejlesztésre való hajlam és képesség nagyban függ a vállalat gazdasági erejétől, melynek az egységnyi területre eső befektetett eszközérték, illetve az egységnyi területre jutó saját tőke lehet a hatékony mutatója.

A magyar vállalatok fejlesztéseinek csak kis része származik a kutatószférából, ezért a K+F ráfordítások GDP-hez viszonyított aránya – melynek növelését az unió lisszaboni stratégiája is szorgalmazza – csak részben képes kifejezni ezt a tevékenységet. Mivel az innováció versenyeszköz, az állami beavatkozásoknak sem a szubvenciókon kellene alapulniuk, hanem a versenyt kellene élénkíteniük. Bár a forrásszűke visszafogja a fejlesztéseket, de a vállalatok sokszor menekülési útvonalként is tekintenek arra (*Némethné, 2010*).

A hazai sertéságazat helyzetét vizsgálva *Aliczki és társai (2009)* arra a megállapításra jutottak, hogy a húsimport megszüntése érdekében a hazai és külföldi sertésenyésztők termelése közti hatékonyságbeli különbségeket kellene jelentősen mérsékelni. Mivel az alacsony minőségű és olcsó importárúkkal a hazai tenyésztés nem tud versenyezni, ezért törekedni kell a magas hozzáadott értékű termékek előállítására, ami jelentős beruházásokat igényel. Emellett az ágazat alacsony hatékonyságának okaiként az integráció elégtelenségét, éghajlati sajátosságokat, a termőföld hiányából fakadó kiszolgáltatottságot, a rossz takarmányértékesítést, a nem hatékony munkaerőt,

a magas inputfelhasználást és a rosszul strukturált támogatási rendszert jelölik meg. A felzárkózáshoz a legfontosabb az integráció növelése és a tartástechnológia korszerűsítése. A technológiai lemaradást és az ebből eredő hatékonysági deficitet jelöli meg *Szabó (2013)* is az ágazat legsúlyosabb problémájának, melyet *legalább 450 milliárd Ft-os ágazati beruházással* lehetne csak ledolgozni.

A hazai sertéságazat kilátásainak közep-távú vizsgálatában *Nyárs (2010)* kiemeli, hogy a sertésstartók fejlődési lehetőségeit alapvetően a saját takarmánybázis megléte alapozza meg a jövőben. A másik hátráltató tényező az innovációs tevékenységben és a hatékonyság növelésében a nem termelő beruházások magas költségvonzata.

Sarusi (2013) szerint az eredményességben a genetika, a menedzsment és a tartástechnológia szerepe egyformán fontos. Véleménye szerint a legjobb dán sertésstartó gazdák eredményei hazai viszonyok között is megismételhetők. A dán sertésenyésztés fejlődésének motorja a teljesítményverseny, a rendszeres tapasztalatcsere és a kiépült tanácsadói rendszer, ezzel szemben Magyarországon a menedzsment problémái, az egységes nyilvántartás és az összefogás hiánya, a gyakorlati képzés elégtelensége, valamint a független tanácsadói hálózatok gyenge kiépítettsége a legfontosabb hátráltató tényezők.

Az ágazat versenyképességének növelése érdekében *Bartha (2009)* szerint is elengedhetetlen a szereplők együttműködésének kiszélesítése, elmélyítése, az önköltség csökkentése, a genetika, a takarmányhasznosítás és a tartástechnológia fejlesztése. Szükség van továbbá a termelők szakmai képzésére és ennek támogatására is. Az integráció fontosságát és a nagyméretű telepeken végzett iparszerű sertésstartás hatékonyságát tapasztalták a kisüzemekkel szemben *Pogány és társai (2010)* is a Dunántúlra kiterjedő jövedelmezőségi vizsgálatukban.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A nemzetközi és hazai vizsgálatok eredményeit összegezve megállapítható, hogy az üzemméret, a gazdálkodó életkora és képzettsége, valamint a támogatások hasznosulása jelentős befolyással bír a vállalati hatékonyság és az innovációs készség alakulására. Jelen vizsgálat során elsősorban az *Agrárgazdasági Kutató Intézetben* működő FADN-adatbázis adataira támaszkodtam, amely reprezentatív mintaadatbázisban megtalálhatók a gazdaság méretére, teljesítőképességére vonatkozó mutatók, a gazdasági vezető életkora és képzettsége, az állatjóléti, állat-egészségügyi, valamint a szaktanácsadást és szakképzést segítő állami támogatási adatok. Emellett lehetőség nyílt az ENAR- (egyedi nyilvántartási és azonosítási rendszer) adatbázisban beazonosított sertésenyésztők EMVA-támogatásainak (az ÚMVP keretében elérhető uniós források) elemzésére is. A vizsgálat célja annak meghatározása volt, hogy kimutatható-e az adatokból a sertéságazatban rejlő fejlődési potenciál, a támogatások igénybevétele hatékonyan segítheti-e a fejlesztéseket, valamint hogy a sertésartók, különösen a megfelelő méretű és a szakirodalom alapján az innovációra fogékony gazdaságok teljesítménye elválasztható-e a többi csoport teljesítményétől.

A FADN-adatok alapján öt évre visszamenőleg, 2007–2011 között vizsgáltam az ágazat helyzetét. Az adatbázis az évi 4000 euró standard termelési érték feletti üzemek eredményeit tartalmazza, melyek közül azokat a sertést tartókat vizsgáltam, akik az év során legalább 20 kocát tartottak. Ötéves viszonylatban, a súlyok felbontása után összesen 2850 egyéni és 1600 társas vállalkozás adatainak feldolgozására került sor.

Többváltozós regressziószámítást végeztem annak meghatározására, hogy a vezető életkora, végzettsége és az üzem-

méret mennyire képesek befolyásolni a hatékonyságot, a beruházások mértékét, az állami támogatások igénybevétele. Az üzemméretet a standard termelési érték (STÉ) alapján számítottam. A képzettség esetében a szakirányú végzettség fokát vettem figyelembe (nincs, folyamatban van, szakmunkás/technikus, üzemmérnök, agrár-/kertészmérnök) (pontszám 0–4). Ezután kilenc mutatót (függő változót) képeztem az üzem teljesítményének meghatározására, amelyek:

- az egy számosállatra (sertésre) jutó adózás előtti eredmény (AEE/sza) (az adózás előtti eredményt a minimálbér szerint korrigálva);
- az egy számosállatra jutó beruházás összege (Beruh/sza);
- a bruttó hozzáadott érték/éves munkaerőegység (Brutthoz/ÉME);
- számosállat/éves munkaerőegység (sza/ÉME);
- az egy számosállatra jutó bruttó hozzáadott érték (Brutthoz/sza);
- az egy számosállatra jutó megművelt földterület (ha/sza);
- az üzemben igénybe vett szakképzési és szaktanácsadási támogatás összege (szakk);
- az egy számos állatra jutó elszámolt szellemi termékek mennyisége (szell/sza);
- és az egy számosállatra jutó állatjóléti, illetve állat-egészségügyi támogatás összege (tam/sza).

Az elemzéseket az egyéni és a társas vállalkozásokra külön is elvégeztem. A kétféle gazdálkodási típus elkülönítését részben az elkülönült adatnyilvántartás, részben az életkorváltozóban való jelentős eltérés (jellemző, hogy az egyéni gazdálkodó idős, nyugdíjas korában is gazdálkodik) indokolta, és így lehetőség nyílt a köztük fennálló esetleges gazdálkodásbeli különbségek vizsgálatára is.

Az eredmények alapján felmerült az életkor és a szakképzettség egymástól való függetlenségének kérdése (egymás közötti kor-

relációjuk közepes erősségűnek bizonyult). Az elvégzett multikollenaritás-vizsgálat nem hozott egyértelmű eredményt. A VIF-index (*variance inflation factor*) mind az egyéni, mind a társas gazdálkodók esetében igazolta a változók függetlenségét (< 5), míg a kondíciós index maximuma az egyéni gazdálkodóknál 19, a társas vállalkozások esetében 14,5 pontot ért el (< 15).

Az EMVA-adatbázisban a 2007-ben regisztrált SAPS- (egységes területalapú támogatás) támogatott gazdaságok 2007–2010 közötti adatai álltak rendelkezésre¹ 2007–2009 között, kivéve a szakképzés esetén, ahol az adatok 2010-re vonatkoztak, de a pályázatok elbírálására ekkor még nem került sor.

EREDMÉNYEK

A vizsgálatba vont mutatók alapadatait az 1. táblázat tartalmazza. Ahogy az várható, a társas vállalkozások végzik a beruházások jelentős részét, magasabb a gépesítettségük foka (egységnyi munkaerő-felhasználással több állatot látnak el), ugyanannyi munka-

erő-felhasználással több hozzáadott értéket állítanak elő, több támogatott szakképzésben vesznek részt és jelentősen több támogatáshoz is férnek hozzá.

Az 1. táblázat változóinak az életkorral, a gazdálkodó képzettségével és az üzemméretet kifejező standard termelési értékkel való kapcsolatának feltárására lineáris regressziószámítást végeztem. A determinációs együtthatók a társas vállalkozók esetében gyengének bizonyultak (az egy számosállatra vetített támogatásoknál volt a legnagyobb, $R^2 = 0,24$), ezért az eredmények jelentősége korlátozott. Az egyéni gazdaságokban a munkaerőegységre vetített állatlétszám és bruttó hozzáadott érték ($R^2 = 0,69$ és $0,49$), az állatlétszámra vetített terület ($R^2 = 0,45$) és az állatlétszámra vetített támogatásérték ($R^2 = 0,39$) esetében kaptam közepes, illetve közepesen erős determinációs együtthatókat.

A lineáris regressziós egyenlettel becsült standardizált együtthatók értékei az egyéni gazdálkodóknál minden esetben, a társas gazdálkodóknál a legtöbb esetben szignifikánsnak bizonyultak. Bár a standardizált β -koefficiensek a társas vállalkozásoknál is utaltak a fiatal gazdák hatékonyabb munkaerő-felhasználására ($\beta = -0,34$), a képzettség szerepére a támogatások megszerzésében ($\beta = 0,44$) és a szakképzésben való részvételben ($\beta = -0,30$, mely kifejezi, hogy a kisebb végzettséggel rendelkezők fordítottak többet képzésekre), valamint az üzemméret nagyságának fontosságára a szellemi javak előállításában ($\beta = 0,34$), a kis determinációs együtthatók (R^2) okán az eredmények inkább csak jelzésértékűek.

Az elemzésben az egyéni gazdaságoknál is csak azokra a koefficiensekre koncentráltam, ahol a determinációs együttható legalább közepesen erősnek vagy erősnek

I. táblázat
A vizsgált jellemzők átlagos értékei a sertéstartók esetében (2007–2011)

Mutató	Átlag	
	egyéni	társas
AEE/sza, E Ft	127,4	37,5
Beruh/sza, E Ft	2,1	43,0
Brutthoz/ÉME, E Ft	4455	4507
Sza/ÉME, sza	19,9	29,8
Brutthoz/sza, E Ft	270,9	404,1
Ha/sza, E ha	0,9	2,2
Szakk, E Ft	20,1	367,7
Szell/sza	–	0,1
Tam/sza, E Ft	2,3	13,0

Jelmagyarázat: lásd a szövegben a 105. oldalon

Forrás: saját szerkesztés

¹ AKG – agrár-környezetgazdálkodás, ÁTK (állattartó telepek korszerűsítése), a tevékenység diverzifikálását célzó erdészeti, kertészeti beruházások, a gépbeszerzések, a szaktanácsadás, szakképzés, valamint olyan egyéb, innovációs potenciálhoz kapcsolható támogatási formák, mint a gazdaság átadására irányuló, az élelmiszer-ipari termékfeldolgozáshoz kapcsolódó (ÉLIP) és a fiatal gazdák számára nyújtott támogatások.

bizonyult. A számok megmutatták, hogy az üzemméret (STÉ) egységnyi növekedése mintegy 710 Ft-tal növeli meg a munkaerő-egységre vetített bruttó hozzáadott értéket, és 0,5-tel növeli az egységnyi munkaerőre jutó számosállatdarabot ($\beta = 0,71$ és $0,50$). A méret volt a legfontosabb befolyásoló tényező az állatlétszámra vetített termőterület és támogatásérték esetében is ($\beta = 0,22$ és $0,34$), azaz a statisztikai számítás alapján egységnyi STÉ-növekedéssel 0,22 hektár, illetve 340 Ft/számosállat növekedést lehet elérni az egyéni gazdaságokban.

A következőkben részletes elemzésnek vetettük alá a függő és a független változók korrelációs kapcsolatait, hogy megadhasuk a köztük lévő belső összefüggéseket, és egyúttal az egyéni és társas gazdálkodók közti legfontosabb különbségeket is feltárhasuk (2-3. táblázat).

Az eredményekből jól látszik, hogy az adózás előtti eredmény nem alkalmas a sertéstenyésztő vállalkozások működési hatékonyságának mérésére. Ez adódhat a reprezentativitás hiányából, de abból is, hogy a sertéstenyésztést végző vállalkozások eredményét számos egyéb szempont is jelentősen képes befolyásolni. A vizsgált három változó közül leginkább az üzemméret befolyásolta az adózás előtti eredményt, az

2. táblázat
Korrelációs mátrix, sertéstartó egyéni gazdaságok

	STÉ	Életkor	Képzettség
AEE/sza	0,23	0,00	0,26
Beruh/sza	0,29	-0,23	0,20
Brutthoz/ÉME	0,68	-0,22	0,24
Sza/ÉME	0,48	-0,21	0,16
Brutthoz/sza	0,25	-0,17	0,19
Ha/sza	0,36	-0,24	0,40
Szakk	0,19	0,16	-0,04
Szell/sza	-	-	-
Tam/sza	0,37	-0,21	0,22

Dőlt betűs kiemelés: $P \leq 0,05$

Jelmagyarázat: lásd a szövegben a 105. oldalon

Forrás: saját szerkesztés

3. táblázat
Korrelációs mátrix, sertéstartó társas vállalkozások

	STÉ	Életkor	Képzettség
AEE/sza	0,11	0,07	-0,02
Beruh/sza	0,11	-0,11	0,15
Brutthoz/ÉME	0,24	0,01	0,16
Sza/ÉME	-0,13	-0,33	-0,41
Brutthoz/sza	0,12	0,14	-0,40
Ha/sza	0,05	0,05	-0,04
Szakk	0,07	0,01	-0,29
Szell/sza	0,35	-0,03	0,08
Tam/sza	0,23	-0,16	0,44

Dőlt betűs kiemelés: $P \leq 0,05$

Jelmagyarázat: lásd a szövegben a 105. oldalon

Forrás: saját szerkesztés

életkornak és a képzettségnek gyakorlatilag nem volt hatása.

Összességében megállapítható, hogy a gazdaság vezetőjének életkora és szak-képzettsége fontos az egyéni gazdálkodók teljesítményében. A vizsgált mutatóknál az életkorral való kapcsolat 7, illetve 6 esetben bizonyult szignifikánsnak (a társas vállalkozásoknál a szerepük csekélyebb, gyengébb korrelációk tapasztalhatók). A kapcsolat szorosságát tekintve a kép árnyaltabb, az egységnyi állatra jutó állatvédelmi, illetve állat-egészségügyi beruházások mértékét befolyásolta leginkább a vezető képzettsége, és ezeknél a támogatásoknál az egyéni gazdaságokban is többnyire szorosabb korrelációs együttthatókat kapunk.

A legszorosabb összefüggést a gazdasági méret (STÉ) és a munkaerő-felhasználás hatékonysága mutatja az egyéni gazdaságoknál. Ezzel szemben az innovációt talán legjobban kifejező szellemi termékeket egyéni gazdaságok egyáltalán nem szá-moltak el, és a társas vállalkozásoknál is csak elvétve fordult elő.

A beruházások szerepe az ágazat fejlődése szempontjából kiemelt fontosságú. Az egyéni gazdálkodók esetében – bár számszerűleg messze elmaradnak az egységnyi állatra fordított összeg tekintetében – fon-

tosabb szerepet játszik a beruházási kedvben a három vizsgált változó, mint a társas vállalkozásoknál.

A sertésenyésztés sikerének egyik feltétele a megfelelő takarmánytermő terület. A gazdálkodók által tulajdonolt vagy bérelt terület állatlétszámhoz viszonyított nagyságára az üzemméret, a kor, illetve a képzettség szintén az egyéni gazdálkodóknál bizonyult fontosabbnak.

Végül külön figyelmet érdemel a szakképzésre, illetve szaktanácsadásra igényelt támogatási összeg, melyre az üzem nagyságának és az életkornak nem volt nagy

befolyása, de a már eleve jobban képzett vállalati vezetők úgy tűnik, kevésbé hajlamosak ezeket a szolgáltatásokat igénybe venni, mint a szakirányú végzettséggel nem, vagy alacsonyabb fokon rendelkező egyéni gazdasági vezetők.

Az EMVA-támogatások eloszlását mutatja be a 4. táblázat. Összesen 976 kérelem érkezett be, mintegy 30 milliárd Ft értékben. Míg a legkisebb üzemek számára a támogatás pár százezer forintban volt mérhető, a legnagyobb üzemekben elérte a 100 milliós nagyságrendet.

Az egyes támogatási formák megoszlását

4. táblázat

A vizsgálatba vont EMVA-támogatások megoszlása üzemméret szerint

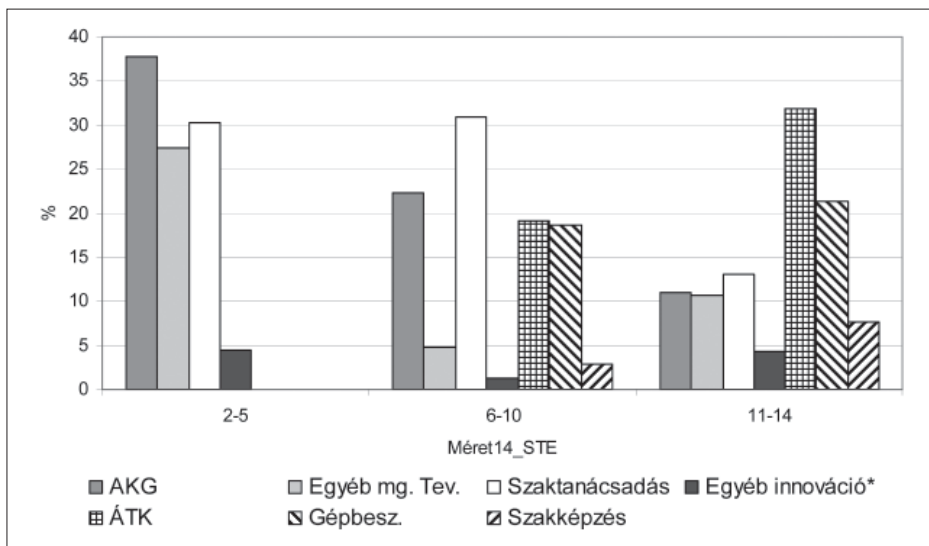
Méret*	Kérelem, db	Összes igény, Ft	Átlag, Ft
2-5	67	14 013 265	209 153
6-10	517	4 173 226 613	8 072 005
11-14	392	25 747 033 611	65 681 208
Összesen	976	29 934 273 489	30 670 362

Megjegyzés: * Üzemi kibocsátás méretkategória (1 STÉ: 2000 EUR alatt, 2 STÉ: 2000-4000 EUR között stb.).

Forrás: saját szerkesztés

1. ábra

Támogatási kérelmek aránya az összes kérelem %-ában

Megjegyzés: * Egyéb innovációs készséghez köthető támogatások: fiatal gazda, gazdaságátadás, ÉLIP.

Forrás: saját szerkesztés

tartalmazza az 1. ábra. Alacsony üzemméretnél főként az AKG-támogatások dominálnak, illetve többször előfordult, hogy az üzem kertészeti vagy erdészeti tevékenységgel kapcsolatban kérte a támogatást. Az állattartó telepek korszerűsítésére igényelt támogatások a 6-os méretkategóriában jelentek meg először, a gépbeszerzési igényekkel együtt ők tették ki az összes igényelt támogatásnak körülbelül a felét. *Szakképzésre a kisebb gazdaságok egyáltalán nem kértek támogatást*, ellentétben a szaktanácsadással, mely mérettől függetlenül jelen volt, bár a méret növekedésével némileg csökkenő tendenciát mutat (a szakképzés más támogatási formáknak is feltétele). Az egyes pályázati formák változása azonban nem a pályázati kedv csökkenését vagy növekedését fejezi ki, hanem bizonyos pályázati feltételeknek való megfelelést, illetve a méret növekedésével az igénybe vett pályázati formák arányának eltolódását mutatja.

A 2. ábra Lorenz-görbe segítségével mutatja be a támogatási kérelmek és az igényelt támogatási összeg kumulatív megoszlását.

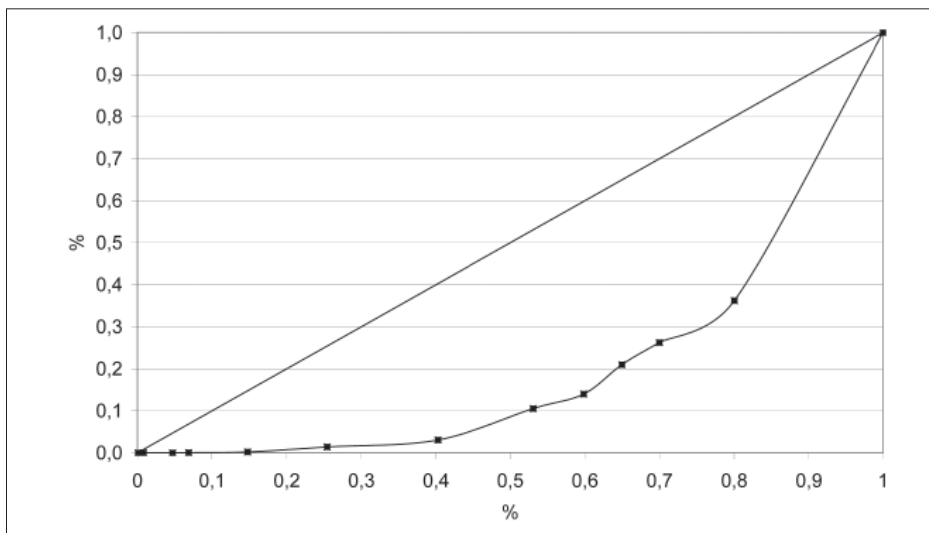
Az ábráról leolvasható, hogy a teljes támogatási összeg több mint 60%-át a legnagyobb 20%-nyi üzem viszi el. (A koncentrátsági együttható $L = 0,33$.)

Az egyes támogatási formák odaítélési aránya független volt az üzemmérettől, kivéve az állattartó telepek korszerűsítésére beadott pályázatokat, melyeknél az üzemmérettel egyenes arányban enyhe növekvő tendencia volt tapasztalható (3. ábra). A pályázatok elutasításának hátterében nem feltétlenül azok alkalmatlansága állt, a legtöbb esetben forráshiányra hivatkozva történt.

Mivel konkrét potenciál adatmezőkkel a FADN csak érintőlegesen rendelkezik, az innovációs készség csak közvetetten becsülhető, de a korrelációs számításokból és a támogatások elemzéséből kiderül, hogy az üzemméret és a gazdasági vezető életkora, szakképzettsége befolyásoló tényezők. Elfogadva, hogy ezek alapvetően befolyásolják az innovációt és a hatékonyságot, elemeztem, mennyiben tér el az üzemméret szempontjából legnagyobb 10%-nyi gazdálkodó, valamint a 40 évnél nem idősebb,

2. ábra

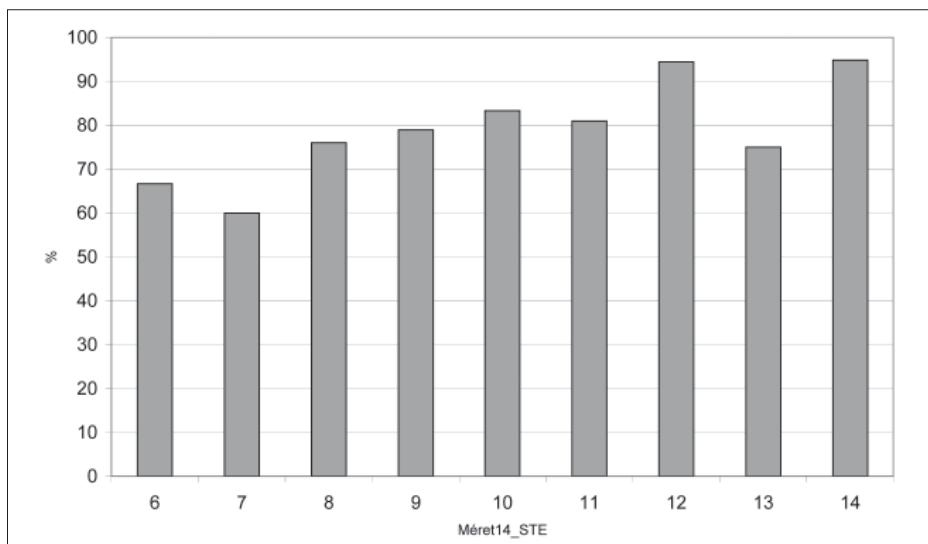
A támogatások igénybevétele üzemméret szerint, Lorenz-görbe

Forrás: saját szerkesztés

3. ábra

ÁTK-pályázatok odaítélési aránya

Forrás: saját szerkesztés

5. táblázat

A legnagyobb üzemmérettel rendelkező, valamint a fiatal és képzett gazdálkodók eredménye az egyéni gazdaságokban

	STÉ		Életkor-képzettség	
	legnagyobb 10%	90%	fiatal, képzett	40+ vagy nem diplomás
AEE/sza, E Ft	203	122	105	128
Beruh/sza, E Ft	2,3	–	32,6	0,7
Brutthoz/ÉME, E Ft	10 970	4 001	6 836	4 344
Sza/ÉME sza	45,7	18,1	37,1	19,0
Brutthoz/sza, E Ft	401	262	253	272
Ha/sza, E ha	2,2	0,8	1,5	0,8
Szakk, E Ft	67,5	16,8	22,2	19,9
Szell/sza	–	–	–	–
Tam/sza	6,3	2,0	2,2	2,3
STÉ, E Ft	95 224	12 430	36 561	16 953
Kor, év	51,1	55,9	33,6	56,7
Képzettségpont	3,3	1,7	5,0	1,7

Jelmagyarázat: lásd a szövegben a 105. oldalon

Forrás: saját szerkesztés

diplomás gazdaságvezetők által vezetett vállalkozások teljesítménye a többiekétől. Az eredményeket az 5-6. táblázat tartalmazza.

Az egyéni gazdálkodók esetében jól

látszik, hogy mind az üzemméret, mind az életkor és a végzettség nagyban hat a vállalkozás teljesítményére. A legnagyobb gazdaságok nagyobb jövedelmet értek el, *beruházást pedig csak ők hajtottak végre.*

6. táblázat

A legnagyobb üzemmérettel rendelkező, valamint a fiatal és képzett gazdálkodók eredménye a társas gazdaságokban

	STÉ		Életkor-képzettség	
	legnagyobb 10%	90%	fiatal, képzett	40+ vagy nem diplomás
AEE/sza, E Ft	40,0	37,2	11,9	39,0
Beruh/sza, E Ft	46,5	42,6	6,2	45,2
Brutthoz/ÉME, E Ft	5 553	4 387	3 491	4 565
Sza/ÉME sza	26,6	30,1	67,0	26,8
Brutthoz/sza, E Ft	355	410	52	424
Ha/sza, E ha	1,5	2,3	0,1	2,3
Szakk, E Ft	97,9	398,4	–	389,8
Szell/sza	0,31	0,07	–	0,10
Tam/sza	19,9	12,2	30,2	12,0
STÉ, E Ft	2 074 226	289 297	237 511	485 750
Kor, év	55,9	56,8	38,7	57,7
Képzettségpont	2,3	2,2	4,6	2,0

Jelmagyarázat: lásd a szövegben a 105. oldalon

Forrás: saját szerkesztés

Hatékonyabban használták fel a munkaerőt, nagyobb földterülettel rendelkeztek, háromszor annyi támogatást nyertek el egységnyi állatra vetítve, mint a többiek. A gazdaságvezetők átlagéletkora majdnem 5 évvel kevesebb volt és képzettebbek is voltak, mint a kisebb méretű gazdaságokat működtetők.

Amennyiben a negyven év alatti és diplomás egyéni gazdálkodó sertéstenyésztőket nézzük, az eredmények még kifejezőbbek. Valamennyien felsőfokú szakirányú végzettséggel rendelkeztek, hatékonyabban használták fel a munkaerőt, és az állatlétszámra vetítve nagyobb területen gazdálkodtak. Nem találunk viszont komolyabb eltérést a *jövedelmezőségben*, a támogatások igénybevételénél és a szakképzésben való részvételben.

A társas vállalkozásoknál a kép vegyes. A mintában viszonylag kevés volt az egyszerre fiatal és diplomás üzemmérettel (87 db). Esetükben előny egyedül az egy állatra vetített munkaerő-felhasználásban és a támogatások igénybevételében jelentkezett. Általában elmondható az is, hogy a

fiatal és képzett vezetők nem a nagyméretű vállalatok élén tevékenykedtek. Hasonlóan összetett a kép a legnagyobb méretű gazdaságok esetén is. Bár jövedelmezőbbnek bizonyultak, a méret nem feltétlenül jelentett előnyt a hatékonysági mutatókban, a szakképzésben való részvételük pedig egyáltalán nem volt jelentős.

Amennyiben a fenti eredményeket összevetjük a mezőgazdaság egészével (7. táblázat), változó képet kapunk. Az egyéni gazdálkodókat vizsgálva az tapasztalható, hogy a legnagyobb üzemek adózás előtti eredménye mintegy 25%-kal meghaladja az összes mezőgazdasági termelő legfelső 10%-ának eredményét, a beruházásokban viszont jelentősen elmaradnak tőlük, miközben nagyságrenddel több támogatást vesznek fel. A munkatermelékenységben némi elmaradás volt tapasztalható a sertéságazatban, melyet magyaráz az ágazat viszonylag magas élőkörrel, míg nem volt különbség a szakképzésben való részvétel, illetve a legnagyobb üzemek élén álló egyéni gazdálkodók kora és végzettsége között.

A fiatal és diplomás sertéstartók adózás

előtti eredménye alig harmada a teljes mezőgazdaságban tevékenykedő társaikénak az egyéni gazdálkodók körében, viszont mintegy négyszer akkora mértékű beruházást végeztek el, ami mindenképpen pozitív az ágazat kilátásait tekintve. Bár ennek eredménye a megtermelt bruttó hozzáadott értékben még nem jelent meg, az egy számosállatra (ha-ra) vetített munkaráfordításban alig maradtak el a mezőgazdasági termelők összességétől. Lényegesen nagyobb mértékben vettek részt a szakképzésben és nyertek el támogatásokat is, mint a többiek.

A társas vállalkozások adatait vizsgálva azt kapjuk, hogy a legnagyobb sertésartók alig feleannyira voltak jövedelmezők, mint a teljes ágazatban működő legnagyobb üzemek, jobban teljesítettek ugyanakkor a beruházások és támogatások elnyerése terén. Elmaradás volt tapasztalható a munkatermelékenységben, és szakképzésre sem fordítottak annyit, mint nem sertésartó társaik. Itt sem találtunk lényeges különbséget a vezető életkora és tapasztalata között. Ha viszont csak a fiatal és diplomás gazdasági vezetőket nézzük, a

jövedelmezőség és a beruházások alakulása ellentétes az egyéni gazdálkodókhoz képest. A munkatermelékenységben is összességében elmaradás volt tapasztalható. A támogatások tekintetében viszont a többi csoporthoz hasonlóan jóval nagyobb mértékben részesültek.

KONKLÚZIÓK

Összességében megállapítható, hogy a három vizsgált szempont közül az üzemméret befolyásolta a legerősebben a gazdaságok teljesítményének hatékonyságát. A megfelelő gazdálkodási méretet nem csak a megélhetés megteremtése érdekében kell biztosítani, de a fejlődés, az új, innovatív megoldások létrehozása és alkalmazása érdekében is elengedhetetlen. Ennek érdekében összhangolt birtokpolitika, a sertésenyésztők földhöz juttatása, a nemzeti sertésprogram forrásainak összetett, de áttekinthető pályázati rendszerben való felhasználása szükséges.

Az eredmények azt is megmutatták, hogy a gazdasági vezető életkora és szakképzettsége a sertésartók körében jelentős befolyással bír a gazdálkodás eredményes-

7. táblázat

A legnagyobb üzemmérettel rendelkező, valamint a fiatal és képzett gazdálkodók eredménye a teljes mezőgazdaságban*

	Egyéni gazdálkodók		Társas vállalkozások	
	STÉ legn. 10%	fiatal, képzett	STÉ legn. 10%	fiatal, képzett
AEE/sza, E Ft	165	381	75,5	38,3
Beruh/sza, E Ft	9,2	7,8	31,3	15,9
Brutthoz/ÉME, E Ft	11 641	9 086	7 038	8 352
Sza/ÉME sza	69,4	40,1	34,3	61,0
Brutthoz/sza, E Ft	319	3 868	366	236
Szakk, E Ft	94,7	8,1	472	13,7
Szell/sza	–	–	0,21	0,07
Tam/sza	0,54	0,05	4,3	4,3
STÉ, E Ft	74 319	7 161	958 924	125 838
Kor, év	54,7	35,9	56,6	36,3
Képzettségpont	3,2	4,9	2,6	4,7

Megjegyzés: * A növénytermesztő ágazatokban nem a számosállat, hanem a művelt terület (ha) képezte a mutató alapját. Jelmagyarázat: lásd a szövegben a 105. oldalon

ségére. Bár a jövedelmezőséget számos külső – esetünkben nem vizsgált – tényező is befolyásolja, a sertéságazat összevetése a mezőgazdaság többi szereplőjével megmutatja a fiatal és képzett gazdálkodók fontos szerepét az egyéni gazdaságokban, miközben ez a szerep a társas gazdálkodók-nál, valamint az üzemméret önmagában

kevésbé jelentős. A sertésenyésztés fejlesztését szolgáló jövőbeni programoknak a gazdálkodók képzését, a gazdaságátadások könnyítését, a változásokra nyitott, gyorsan és rugalmasan alkalmazkodó generáció térnyerését prioritásként célszerű kezelniük.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) ALICZKI K. – BARTHA A. – GARAY R. – NYÁRS L. – PAPP G. – POPP J. – POTORI N. – VÖNEKI É. (2009): *A főbb állattenyésztési ágazatok helyzete*. Agrárgazdasági tanulmányok, 3. sz. – (2) BARTHA A. (2009): A sertéságazat versenyképességének javítása. *Gazdálkodás*, 2. sz. 178-187. pp. – (3) BARTHA A. (2012): *A sertésvertikum stratégiai elemzése*. Doktori értekezés. Debrecen, 14. p. – (4) DANISH PIG RESEARCH CENTRE (2013): *Annual Report 2012: Economy*. 2013. április – (5) EUROSTAT POCKETBOOKS (2012): *Science, technology and innovation in Europe*. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 70-78. pp. – (6) EU SCAR (2012): *Agricultural knowledge and innovation systems in transition - a reflection paper*. Brussels – (7) FAO (2012): *An FAO e-mail conference on agricultural innovation systems and family farming*. Rome, 1-12. pp. – (8) HAMANN, K. (2006): An overview of Danish pork industry integration and structure. *Advances in Pork Production*, vol. 17. 3-97. pp. – (9) JARJABKA Á. – LÓRÁND B. (2010): *Az innováció alapjai és megjelenési területei*. Jegyzet. Pécs, 95-108. pp. – (10) KAPRONCZAI I. (2006): *Az agrárinnováció az EU tagság tükrében*. In Jávor A. – Borsos J. (szerk.): *Az agrárinnovációtól a társadalmi szimmetriáig*. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Debrecen, 29-137. pp. – (11) NÉBIH: *A sertésenyésztés eredményei (2013)*. – (12) NÉMETHNÉ P. K. (2010): *Innovációs tevékenység mérése magyar vállalatoknál*. PhD-értekezés. Budapest, 24-26. pp. – (13) NYÁRS L. (2010): A magyar sertéságazat középtávú kilátásai. *Gazdálkodás*, 2. sz. 130-136. pp. – (14) OD (The observatory Dossiers no. 2.) (1997): *Innovation and Rural Development*. 5-7. pp. – (15) OECD-jelentés (2013): *Working Party on Agricultural Policies and Markets. Cross country analysis of farm performance*. 2013. márc. 19-21, OECD Conference Centre, Paris – (16) OLSEN, J. V. – HENNINGSEN, A. (2011): *Investment, utilisation, adjustment costs, and technical efficiency in Danish pig farms*. FOI working paper. Institute of Food and Resource Economics, University Copenhagen – (17) POGÁNY É. – TENK A. – TROJÁN SZ. – VARGA R. (2010): A sertés hústermelés színvonalja és jövedelmezősége dunántúli gazdaságokban. *Gazdálkodás*, 6. sz. 634-641. pp. – (18) SARUSI-KIS T. (2013): *Hatékony áruterelés nemzetközi példa bemutatásával*. OMÉK előadás. 2013. szeptember 10. – (19) SZABÓ I. (2013): Tőkehiány az állattartó ágazatokban. *Magyar Mezőgazdaság*, 22, 12 p.

A világ és Magyarország nyúlhústermelése és külkereskedelme

SZENDRŐ KATALIN

Kulcsszavak: nyúlhús, világ, Magyarország, termelés, export, import.
JEL Classification: Q17.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A világ országainak nyúlhústermelése folyamatosan nő, ami döntően a kínai növekedésnek köszönhető. Ezzel szemben Európában a termelés – elsősorban a kisüzemek megszűnése, valamint a más gazdasági állatfajokat is érintő, például a szigorodó állatjóléti előírások és az ebből adódó költség- és árnövekedés miatt – csökken. Magyarországon a nyúlhús felvásárlása az 1960-as években kezdődött és 1991-ben 20 000 tonna nyúlhúskivitellel érte el a csúcst, ami 1994-re 10 000 tonna alá esett. Az elmúlt évtizedben kisebb ingadozásokkal stagnált, az utóbbi években azonban már emelkedő tendenciát mutat az előállítás. Hazánk 2012-ben a világranglista 14. helyét foglalta el (6500 tonna), amely a világ teljes termelésének 0,5%-a. Mivel a hazai fogyasztás rendkívül alacsony, a vágónyúl 3-4%-a belföldön, 96-97%-a külföldi piacokon kerül értékesítésre. Exportban 2011-ben csupán Kína, Franciaország és Belgium előzte meg Magyarországot. A magyar nyúlhús külkereskedelmi mérlege egyedülálló: importja nincsen; nettó exportórként a világon a második. 2011-ben a magyar nyúlhús elsősorban Németországba (25%), Olaszországba (24%) és Svájcba (21%) került, emellett Oroszországba is nőtt a kivitel (11%). Oroszország 80%-ban, Svájc több mint 50%-ban Magyarországról szerzi be a nyúlhúst. A hazai fogyasztás közösségi marketinggel történő ösztönzése mellett, a magyar nyúlhús-termelés és exportot a meglévő piacok megtartásával és bővítésével, valamint új piacok szerzésével lehetne fellendíteni. A svájci piac szempontjából legfontosabb az ottani állatjóléti elvárásoknak megfelelő tartástechnológia, a németeknél a vevők által preferált alternatív nevelési módszerek alkalmazása, míg az oroszoknál csak a jó minőségű nyúlhústermékek kínálata fontos.

BEVEZETÉS

A világ nyúlhús-előállítása 1961 óta több mint háromszorosára nőtt. Jelenleg a világon Kína, Európában Olaszország a legnagyobb nyúltenyésztő ország, együtt a világ termelésének 70%-át adják. Kína másfél évtizede nemcsak a termelésben, hanem az exportban is vezető szerepet tölt be. Bár Magyarország az előállított mennyiség tekintetében csak a 14. helyen áll, külkereskedelemben mégis meghatározó a szerepe (Szendrő K. – Szendrő Zs., 2012), mert az előállított nyúlhús 96-97%-a kül-

földi piacokon értékesül (Juráskó, 2014). Mivel Magyarország kis, nyitott ország, ezért a nemzetközi piacok befolyásolják a termelést és az árakat.

A közlemény célja bemutatni a világ és Magyarország nyúlhústermelését, kereskedelmét, a hazai nyúltenyésztést és fejlődésének jellemzőit.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Minden adat (termelési, export és import) a FAOSTAT (FAOSTAT, 2011, 2012) adatbázisából származik. Venezuela, Észak-

Korea, Kolumbia és Sierra Leone termelési adatai irreálisan magasnak tűnnek, minden valószínűség szerint hibásak, ezért ezek az eredmények kimaradtak a feldolgozásból. Az 1961 és 2012 közötti termelési és az 1991–2011-es külkereskedelmi adatok a FAO adatbázisából származnak (*FAOSTAT, 2011, 2012*). A FAO adatbázisába mindig kétéves késéssel kerülnek fel az adatok, ezért nem lehet naprakész információval szolgálni. A táblázatokban a legfrissebb, termelés esetén a 2012-es, export esetén a 2011-es év eredményei szerepelnek.

EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK

Termelés

Az 1. ábra a világ nyúlhústermelésének alakulását mutatja 1961 és 2012 között. Az előállított nyúlhús mennyisége ez idő alatt több mint háromszorosára nőtt, 2012-ben meghaladta a 1,4 millió tonnát.

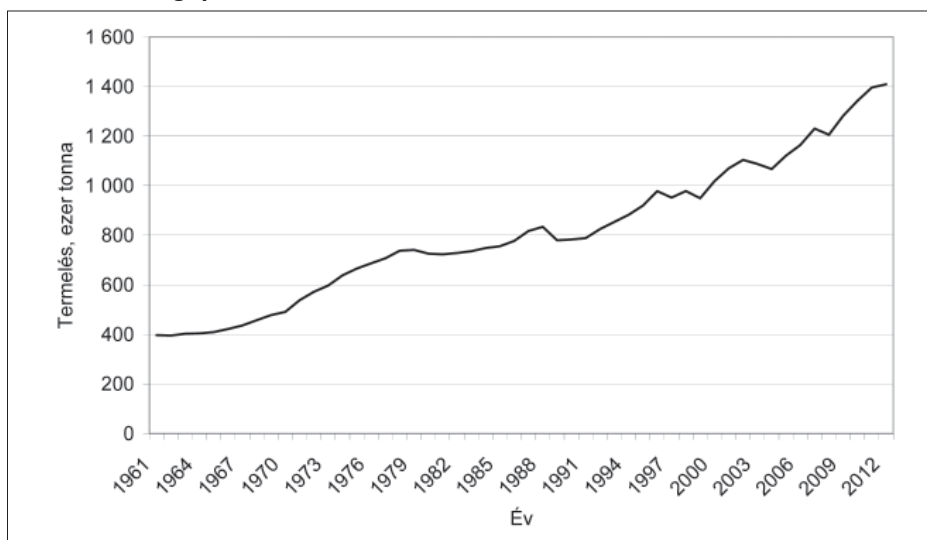
Az elmúlt fél évszázadban megváltozott a termelés kontinensek szerinti megoszlása (2. ábra). Amíg Európa 91%-os részesedése 1961-hez képest 2012-re 40% alá csökkent,

addig Ázsia már a világ termelésének több mint felét (52%) adta. Az egyes kontinensek nyúlhústermelése a nyúltenyésztésben vezető szerepet betöltő országok teljesítményétől függ.

Az országok rangsorát 1993-ig Olaszország, azóta pedig Kína vezeti, 2012-ben a két ország együtt a termelés több mint kétharmadát adta (1. táblázat). A legnagyobb növekedést a távol-keleti ország érte el, mely 2012-ben 735 ezer tonna nyúlhúst, a világ termelésének 52%-át állította elő. Kínában a nyúlhús mint egészséges élelmiszer előállítását a kormány is támogatja. Az elmúlt évtizedekben jelentős fejlesztések történtek: a Hycol francia hibrid-előállító vállalat tenyésztőközpontot létesített, saját tenyésztési programokat hajtanak végre, nagy – bár európai szemmel nem korszerű – nyúltelepeket építettek, granulált nyúltápokot gyártanak, nagy vágóhidak épültek, a nyúltelepektől a vágóhidig szervezik a termelést, a fejlesztésekbe bevonják az egyetemeket és a kutatóintézeteket. Az egyik legnagyobb, tőzsdén is jegyzett, a belés a külkereskedelemben legjelentősebb

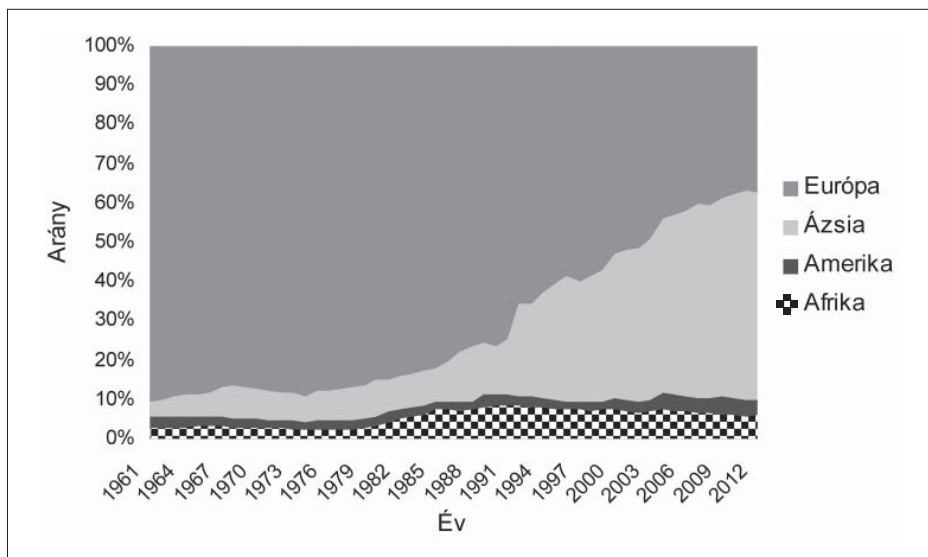
I. ábra

A világ nyúlhústermelésének alakulása 1961 és 2012 között, ezer tonna

2. ábra

A világ nyúlhústermelésének kontinensek szerinti megoszlása 1961 és 2012 között
(összes termelés = 100%)

Forrás: saját szerkesztés, FAOSTAT-adatbázis alapján

mennyiséget forgalmazó vállalat a *Kangda Ltd.*, amely az export szempontjából fontos német minőségbiztosítással is rendelkezik (Szendrő K. – Szendrő Zs., 2010). Mindezek ellenére a termelés döntő részét ma is a kis telepek végzik (Qin, 2012). A kisüzemeknek és a kisgazdaságoknak meghatározó szerepük van a fejenkénti évi 0,5 kg nyúlhús fogyasztásban, valamint – az olcsó munkaerőnek és takarmánynak köszönhetően – a nyúlárban, mely az európai és amerikai nyúlhúsárnak csak 25-30%-át éri el (Wu et al., 2012). Mivel a kis telepeket is beintegrálják az országos termelésbe, ezért az exportra is olcsó árut tudnak kínálni (Yan et al., 2012). Természetesen a nagyon különböző helyről származó „olcsó” nyúl minősége elmarad az európaiétól.

Európában a mediterrán országoké a főszerep, a nyúlhús háromnegyedét ebben a térségben állítják elő (3. ábra). Az elmúlt 50 évben, Olaszországban ötszörös emelkedés, ugyanakkor Franciaországban 70%-os csökkenés figyelhető meg. Olasz-

országban a termelés növelése miatt az import visszaesett, ma már önellátóknak nevezhetők. Spanyolországban közel négy évtizeden keresztül látványosan nőtt a termelés, de a 90-es évek végétől lefelé ívelő tendencia jellemző. Főleg a francia, de a spanyol termelés visszaesésében is meghatározó szerepet játszott a kis telepek számának drasztikus csökkenése és a saját fogyasztásra és helyben értékesített, olcsóbb nyúlhús fokozatos eltűnése. Kereskedelembe csak a magasabb előállítási költségek miatt drágább nagyüzemi nyúl került, az árat pedig tovább növeli az egyre szigorodó állatjóléti előírások betartása. Mindezek azt jelentik, hogy az amúgy sem olcsó nyúlhús más állatfajokhoz viszonyítva egyre drágább. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a gazdasági világválság hatását, elsősorban a dél-európai országokat érintő keresetsökkenést és a munkanélküliség emelkedését sem (Nagy, 2012), ami miatt természetesen elsősorban a drágább élelmiszerek fogyasztása csökkent.

I. táblázat

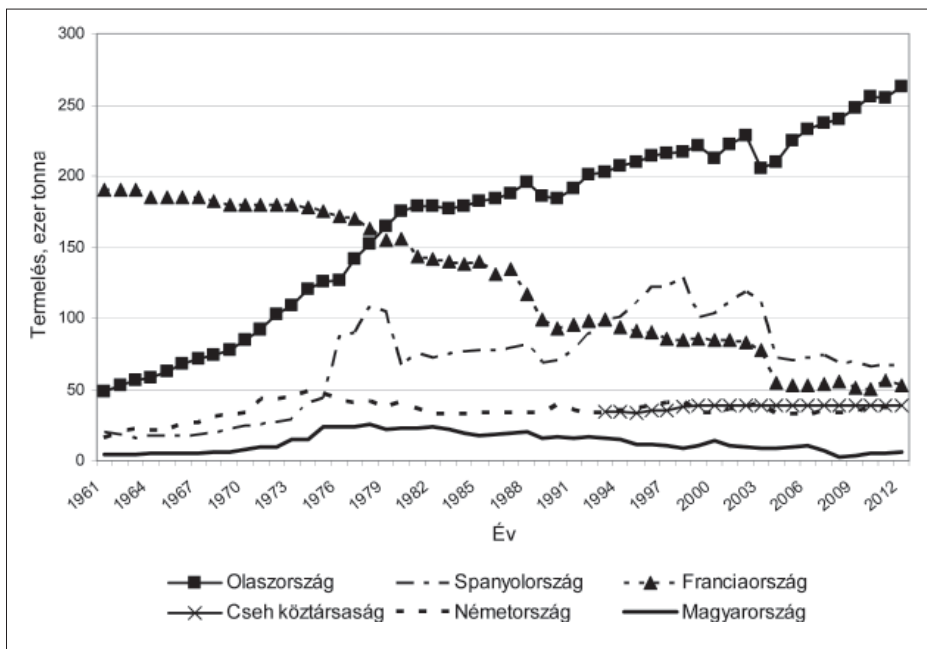
A vezető (top 15) országok nyúlhústermelésének alakulása 1961 és 2012 között

Ország	1961	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2012	Világtermelésből való részesedés (2012), %	
										(M. e.: ezer tonna)	100,0
Világ	397,06	490,65	725,70	782,85	919,56	1 007,69	1 098,99	1 286,85	1 409,34		100,0
Kína	10,50	33,00	60,00	96,00	268,00	370,00	510,60	690,00	735,00		52,2
Olaszország	48,87	84,78	175,00	184,00	209,80	212,42	225,00	255,40	262,50		18,6
Spanyolország	20,56	24,50	66,30	71,23	110,88	103,60	70,52	66,20	67,50		4,8
Franciaország	7,20	7,80	15,60	49,02	54,00	54,24	54,84	52,28	56,34		4,0
Egyiptom	190,00	180,00	156,00	93,02	91,20	84,60	53,22	50,24	52,92		3,8
Cseh Köztársaság	0,00	0,00	0,00	0,00	33,53	38,50	38,50	38,50	38,50		2,7
Németország	16,30	33,40	40,60	38,75	36,04	33,80	32,77	37,50	37,50		2,7
Oroszország	0,00	0,00	0,00	0,00	11,20	6,50	8,48	14,43	15,78		1,1
Ukrajna	0,00	0,00	0,00	0,00	19,40	13,90	13,46	13,50	14,20		1,0
Algéria	3,00	4,00	6,30	7,00	7,00	7,00	7,00	7,50	8,00		0,6
Görögország	1,50	3,74	8,48	4,99	8,20	8,30	7,93	7,40	7,40		0,5
Argentína	1,65	1,21	1,54	7,04	7,04	7,15	7,15	7,26	7,26		0,5
Bulgária	7,04	0,77	5,23	2,58	5,02	6,74	6,00	6,80	6,80		0,5
Magyarország	4,00	7,60	22,80	17,20	11,38	14,00	9,71	5,40	6,50		0,5
Kazahsztán	397,06	490,65	725,70	782,85	919,56	1 007,69	1 098,99	1 286,85	1 409,34		0,4

Forrás: saját szerkesztés, FAOSTAT-a-datbázis alapján

3. ábra

**Az öt vezető európai ország és Magyarország nyúlhústermelése
1961 és 2012 között, ezer tonna**

Forrás: saját szerkesztés, FAOSTAT-adatbázis alapján

Magyarországon az 1960-as években kezdődött meg a házinyulak felvásárlása. A kisüzemekre alapozott termelés gyors ütemben nőtt és 1991-ben közel 40 000 tonna élőnyúl-felvásárlással érte el a csúcst. Ezt követően a jövedelmezőség csökkent, ami az akkori legnagyobb olasz piacon a líra gyengülésére, a takarmány- és az energiaárak emelkedésére vezethető vissza. Különösen az üzemanyagár növekedése, a magasabb szállítási költség miatt csökkent a termelőnek fizetett nyúlár. Néhány év alatt stabilizálódott a termelés, esetenként csak kisebb csökkenés volt megfigyelhető. A termelés szerkezetében ugyanakkor változás következett be, az egyre nagyobb szállítási költség miatt kevésbé érte meg kisüzemben eladásra tenyészteni nyulat, a nagyüzemi telepek száma és mérete pedig megnőtt. A nagy telepek saját gépkocsival szállították a nyulat a vágóhídra. Amíg az 1980-as

években a felvásárolt nyúl 90%-a még kisüzemekből származott, addig ma már ez az arány csak 1-2%-ot tesz ki. 2013-ban 60-65 több száz vagy több ezer anyával termelő telep volt (*Juráskó, 2014*), a legnagyobb telepen (Olivia Kft.) ma 35 000 anyanyúl termel, így a házinyúl is nagyüzemi állatfajjává vált. A nagyüzemi termelés kialakulásában döntő szerepe volt az akkori (gép, tenyészállat-beszerzési stb.) támogatási rendszernek (*Szendró Zs. et al., 2010*). Jelenleg a nagyobb telepek a jobb alkupozíció (olcsóbb beszerzések, magasabb áron történő értékesítés) miatt is kedvezőbb helyzetben lehetnek, mint a kisebb telepek.

Kereskedelem

Export. Mindamellet, hogy a világon Kína a legnagyobb termelő, az ország exporttevékenysége is kimagasló (2. táblázat). Legnagyobb előnye az olcsó nyúlhús, a

2. táblázat
A vezető nyúlhúsexportőr országok részesedése a világelexportból
 (M. e.: %)

Ország	Részesedés az összes exportból					
	1991	1995	2000	2005	2010	2011
Kína	26	40	40	22	28	25
Franciaország	8	8	10	12	16	18
Belgium	2	3	3	7	14	17
<i>Magyarország</i>	45	16	9	13	11	12
Spanyolország	0	4	8	10	11	10
Argentína	6	11	6	15	8	7
Hollandia	6	7	15	3	4	4
Olaszország	1	2	4	8	4	3
Cseh Köztársaság	n/a	5	2	2	1	1
Németország	1	0	0	1	1	1
<i>Világelexport, ezer tonna</i>	<i>45,82</i>	<i>51,08</i>	<i>56,26</i>	<i>40,92</i>	<i>36,78</i>	<i>35,92</i>

Forrás: saját szerkesztés, FAOSTAT-adatbázis alapján

nagy szállítási távolság miatt azonban csak fagyasztott húst tudnak Európába szállítani, ami ellentétes néhány európai ország fogyasztóinak friss, illetve hűtött áru preferenciájával. Az unión kívüli országokkal, például Kínával vagy Argentínával szemben Európa exportőrei számára további előnyt jelenthet a jó minőségű, gazdag választékú termékek kínálata és az állatjóléti előírások betartása. Magyarország helyzete ebben a tekintetben is kedvező.

2005 óta csak a három vezető ország (Kína, Franciaország és Belgium), illetve minimálisan Hollandia volt képes exportrészesedését növelni. Az öt legtöbb nyúlhúst exportáló ország (beleértve Magyarországot és Spanyolországot) 2011-ben a teljes export 82%-át adta (közel 30 ezer tonna nyúlhúst). Néhány ország (pl. Hollandia és Belgium) esetében az export növekedése nem mindig jelenti a termelés emelkedését, mivel az importjuk is hasonló ütemben változott.

Franciaország nemcsak az exportált nyúlhús mennyiségét tekintve áll a második helyen, hanem ezt a legszélesebb körben értékesíti, 25 országgal kereskedik. Az exportőrök többnyire ugyanazon piacokért

versengenek, ezért különösen fontos a versenyelőnyök meghatározása.

Magyarországnak, bár évtizedekkel ezelőtti vezető pozícióját elvesztette, a külkereskedelemben még mindig meghatározó a szerepe. A legtöbb mezőgazdasági termékkel szemben hazánk nem veszítette el a volt szocialista országok piacát, mert a nyúlhúst mindig is a nyugati országokba szállította. Az elmúlt két évtizedben a magyar exportpiac átalakulásokon ment keresztül (3. táblázat), összességében a felvevő piacainak száma növekedett. Míg 1991-ben Magyarország több mint 20 ezer tonna nyúlhúst szállított 7 országba, 2011-ben ennek csak valamivel több mint ötödét exportálta, de azt közel 20 országba (4. ábra). Ezen belül négy országba irányult az összes magyar export több mint 4/5-e. Míg 1991-ben a kivitel 92%-ával Olaszország volt a fő piac, 2011-ben már csak 24%-ot tett ki az oda irányuló kivitel. A csökkenésben meghatározó szerepe volt, hogy az olasz termelés nőtt, önellátóak lettek. Az exportált nyúlért a magyarok ebben az országban kapják az egyik legalacsonyabb árat. Ugyanakkor Németország szerepe folyamatosan nőtt, 2%-ról első számú piaccá

4. ábra

A magyar nyúlhúsexport célországai (szürke árnyalattal jelölve)

Forrás: saját szerkesztés, FAOSTAT-adatbázis alapján, <http://www.ammap.com> online alkalmazás segítségével

vált, 25%-os részesedéssel. Bár az elmúlt évtizedben csökkent a svájci kivitel, de a 21%-os arány még így is meghatározó. A mennyiség mellett fontos, hogy a magas állatjóléti elvárásnak való megfelelést kiemelkedően jó árral „honorálják”. Az orosz piac fellendülni látszik, az országban az előző évi 186 tonnához képest 2011-ben 504 tonna nyúlhús értékesült. Állatjóléti elvárásokat nem fogalmazzák meg, szívesen megveszik a régi telepeken előállított, de jó minőségű nyúlhúst. Az orosz kivitel szempontjából meghatározó, hogy az adott évben Kína szállíthat-e oda nyulat. Jelentős növekedés tapasztalható még Litvánia, Lengyelország, Ausztria és Belgium irányába, az előző évhez képest 2011-ben francia exportban is 30%-os növekedést ért el Magyarország. Csökkent viszont a Szlovéniába, Bulgáriába és Hollandiába irányuló magyar export, bár ezek az országok sohasem töltötték be jelentős szerepet.

Jelenleg Magyarországon két nagy, vágóhíddal és saját teleppel is rendelkező vállalat – kb. 50-50%-os megoszlásban – termeli meg és vásárolja fel az exportra kerülő nyulat (*Juráskó, 2014*). Az exportpiacok átrendeződésében meghatározó szerepe volt az *Olivia Kft.* megalakulásának, mivel a sváj-

ci tulajdonos megjelenésével a korábbinál sokkal fontosabb szerephez jutott az igen jól fizető, de igényes svájci piac. Az olasz piaci részesedés csökkenésével lassanként megszűnt a hazánkban tevékenykedő olasz kereskedők szerepe, befolyása. A korábbi olasz tulajdonban lévő bajai vágóhidat a *Tetrabbit Kft.* először csak bérelte, majd megvásárolta. Ők is elsősorban a jobban fizető piacok felé fordultak, Svájc mellett a német piacra koncentrálnak, speciális igényeket is igyekeznek kielégíteni. Ilyen például a mélyalmon nevelt Relax rabbit.

Import. 2011-ben a tíz legnagyobb importőr ország legalább 500 tonna nyúlhúst vásárolt külföldről (4. táblázat). A legnagyobb importőr Belgium, több mint 6 ezer tonnával, melyet Németország, Olaszország, Franciaország, Portugália és Svájc követ. Belgium (70%), Németország (45%) és az USA (97%) Kínából szerezte be a legtöbb nyúlhúst. Több importőr a szomszédos országokat preferálja; a franciák Belgiumból, a portugálok Spanyolországból, az olaszok Franciaországból vásárolják a legtöbb nyúlhúst. Belgium és Hollandia nem csak sok nyúlhúst vásárol, de jelentős a kivitelük is. A belgák elsősorban Franciaországba, Hollandiába és Németországba, a hollandok

3. táblázat
Magyarország külkereskedelmi partnerei 1991 és 2011 között
 (M. e.: tonna)

ország	1991		1995		2000		2005		2010		2011	
	export	ország	export	ország	export	ország	export	ország	export	ország	export	ország
IT	18 960	IT	6 117	IT	2 951	IT	2 252	IT	1 645	DE	1 134	
CH	895	CH	1 567	CH	1 606	CH	1 387	CH	1 037	IT	1 076	
DE	427	DE	300	DE	431	DE	1 043	DE	833	CH	958	
FR	144	BE-LUX	237	GR	84	BE	334	RU	186	RU	504	
GB	92	FR	90	BE	63	FR	140	NL	181	BE	159	
NL	86	AT	25	FR	40	RU	113	FR	109	FR	142	
AT	3	GR	18	RU	24	AT	32	SI	64	NL	125	
Össz.	20 607	SI	9	Össz.	5 199	NL	14	ES	50	LT	87	
		SK	1			UA	7	RO	45	ES	70	
		Össz.	8 364			RO	5	BG	23	RO	47	
						CZ	2	MT	17	SI	47	
						MT	2	BE	13	AT	44	
						Össz.	5 331	SK	5	PL	43	
								JP	3	MT	17	
								AT	2	BG	16	
								LT	2	JP	7	
								Össz.	4 215	SK	6	
										SRB	2	
										EE	1	
										Össz.	4 485	

Megjegyzés: AT = Ausztria; BE = Belgium; BG = Bulgária; CH = Svájc; CZ = Cseh Köztársaság; DE = Németország; ES = Spanyolország; EE = Észtország; FR = Franciaország;
 GR = Görögország; IT = Olaszország; JP = Japán; LT = Litvánia; NL = Hollandia; PL = Lengyelország; RO = Románia; RU = Oroszország; SI = Szlovénia; SK = Szlovákia;
 UA = Ukrajna; GB = Nagy-Britannia

Forrás: saját szerkesztés, FAOSTAT-a adatbázis alapján

4. táblázat

A legnagyobb nyúlhúsimportőr és azoknak szállító országok, 2011

(M, e.: tonna)

Importáló ország	Exportáló ország														Össz.		
	AR	AT	BE	CA	CN	CZ	DE	ES	FR	HU	IT	LU	NL	PL		SK	GB
Belgium	-	-	-	-	4 224	61	14	458	977	183	12	1	89	-	-	-	6 019
Németország	15	27	179	-	2 186	26	-	25	754	1 094	399	-	179	-	-	-	4 884
Olaszország	-	26	6	-	-	-	19	390	1 363	1 112	-	-	24	-	-	-	2 940
Franciaország	-	-	1 129	-	-	-	9	540	-	110	23	-	150	15	-	40	2 035
Portugália	-	-	-	-	-	-	-	1 875	27	-	-	-	-	-	-	-	1 902
Svájc	29	1	10	-	-	4	212	6	135	962	147	-	291	-	3	-	1 800
Hollandia	40	-	316	-	457	1	6	-	224	98	4	-	-	87	-	-	1 233
USA	-	-	-	28	883	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	911
Oroszország	-	-	-	-	-	130	-	-	-	524	-	-	-	-	-	-	654

Megjegyzés: AR = Argentína; AT = Ausztria; BE = Belgium; BR = Brazília; CA = Kanada; CN = Kína; CZ = Cseh Köztársaság; DE = Németország; ES = Spanyolország; FR = Franciaország; HU = Magyarország; IT = Olaszország; SA = Száúd-Arábia; LU = Luxemburg; NL = Hollandia; PL = Lengyelország; SK = Szlovákia; GB = Nagy-Britannia.

Dőlt betűvel jelölve az adott országba leg több nyúlhúst szállító országok.

Forrás: saját szerkesztés, FAOSTAT-a adatbázis alapján

Svájcba, Németországba és Olaszországba adták el a legtöbb nyúlhúst. Nemcsak esetükben, hanem néhány más országnál is feltételezhető, hogy az egyik országból vásárolt nyúlhúst egy másikba értékesítik.

Magyarország Oroszországban (80%) és Svájcban (53%) rendelkezik a legnagyobb részesedéssel, de mennyiségben Olaszországba és Németországba adja el a legtöbb nyúlhúst. Olaszország – a növekvő saját előállításból adódóan – a magyaroknak nemcsak szűkülő potenciális piacot, hanem versenytársat is jelent (pl. a német piacon).

A 2011-es külkereskedelmi mérleg alapján Kína (8891 tonna), Magyarország (4461 tonna) és Franciaország (4260 tonna) volt a legnagyobb nettó exportőr (5. táblázat).

5. táblázat
Jelentősebb országok nyúlhús-külkereskedelmi mérlege, 2011

(M. e.: tonna)

Ország	Export-import
Kína	8 891
Magyarország	4 461
Franciaország	4 260
Spanyolország	2 996
Argentína	2 632
Hollandia	179
Cseh Köztársaság	133
Szauid-Arábia	111
Belgium	-63
Ausztria	-208
Málta*	-239
Luxemburg	-257
Görögország	-341
Jemen*	-552
Oroszország*	-654
USA	-744
Olaszország	-1 739
Svájc*	-1 800
Portugália	-1 802
Németország	-4 478

Megjegyzés: * kizárólag importáló országok

Forrás: saját szerkesztés, FAOSTAT-adatbázis alapján

Hazánk mellett Argentína és Szaúd-Arábia is szinte kizárólag kivitelre termelt nyulat. Belgium sajátos árucere-forgalommal rendelkezett, exportja és importja közel azonos, kb. 6 ezer tonna volt. Svájc, Oroszország, Jemen és Málta pedig szinte kizárólag importáló országok.

Más gazdasági állatfajjal összehasonlítva, Magyarország nyúlhústermelésének termékmérlege egyedi, mivel exportorientált. Gyakorlatilag csak hazai előállítású hizonyulat vágnak, és a felvásárolt nyúl 97-98%-a valamilyen nyúlhústermék formájában elhagyja az országot. A belső felhasználás minimális. Csak a Tetrabbit Kft. értékesít több áruházláncon keresztül vágott nyulat, de a különböző fogyasztást ösztönző programok ellenére ez az összes levágott nyúlnak csak 2-3%-át teszi ki. Tenyészállatot (Hycole hibrid) is csak az egyik vállalat (Tetrabbit Kft.) vásárol külföldről, a másik (Olivia Kft.) magyar nemesítéssel nyulakkal termel.

Versenyképesség: biológiai alapok, technológia, takarmányozás Magyarországon

Komparatív előnyöket jobb minőségű, megbízható termékekkel és a fogyasztói igények magasabb szintű kielégítésével lehet elérni (Szendrő Zs. – Szendrő É., 2008), melyre Magyarország folyamatosan törekszik. Annak érdekében, hogy hazánk a legmagasabb fogyasztói igényeknek is megfeleljen, a legjobb hústermelő fajtákat használják, miközben különös figyelmet fordítanak az állattjóléti előírások betartására, ezeknek az elvárásoknak megfelelő ketrecekben tartják a korszerűen takarmányozott nyulakat.

A Magyarországon tenyésztett és forgalmazott fajták és hibridek megoszlását a 6. táblázat mutatja. Jelenleg a Hycole francia hibrid és a Kaposvári Egyetemen nemesített Pannon fehér részesedése együtt közel 90%. Ezen belül 2010 és 2012 között a hibrid aránya 59%-ról 40%-ra csökkent,

míg a Pannon fehéré 30%-ról közel 47%-ra nőtt.

Az elmúlt években jelentős beruházások valósultak meg (polccal felszerelt tenyészketrec vagy csoportos tartásnak megfelelő, esetleg polcokkal is felszerelt hizlaló ketrec, kisebb egyedsűrűség, nagyobb mozgástér, környezetgazdagítás stb.). Ezek elsődleges célja a svájci és a német állattartási és fogyasztói elvárásoknak való megfelelés. Hasonló célt szolgált néhány alternatív nyúltartási technológia kialakítása is, például a mélyalmon nevelt Relax rabbit.

A fejlesztéseket a kutatás segítette, a vezető nyúltenyésztő cégekkel közösen több K+F+I projekt fejlődött be, illetve valósult meg. Ilyen a komputertomográfia (CT) segítségével a nyulak hústermelését javító szelektációs munka, az állattartást szolgáló tartási kísérletek, a hormonok és a gyógyszeres kezelések kiváltására kidolgozott alternatív módszerek. Ezeknek a kísérleteknek a célja a termékek minőségének javítása és az élelmiszer-biztonság növelése, amelyeknek a legfontosabb piacainkon komoly szerepük van, így komparatív előnyre lehet szert tenni.

6. táblázat

A magyar vágónyúltermelésben szerepet játszó fajták és hibridek %-os megoszlása 2010 és 2013 között

Fajták és hibridek	2010	2011	2012	2013
Hycole	59	55	48	40
Pannon fehér	30	34	44	47
Debreceni fehér	5	7	4	3
Hyla	3	2	2	1
Zika	1	1	2	9
Hyplus	2	1	0	0
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Juráskó, 2014

Más gazdasági állatfajokhoz hasonlóan a házinyúlnál is a takarmány a legnagyobb költségtényező, az összes költség kb. 70%-át teszi ki (Maertens, 2009; Juráskó, 2014).

Ezen a területen lehetne a legnagyobb költségcsökkenést elérni, ugyanakkor a takarmányárak jelentős ingadozása, hosszabb távon folyamatos emelkedése juttatja egyre nehezebb helyzetbe a tenyésztőket. A nagy telepeken a nyulak kizárólag granulált nyúltápot kapnak, szénát nem etetnek. A réti szénának általában kisebb a táplálóanyag-tartalma, mint a granulált takarmányé, ezért a termelés akár csökkenhet is. Ezt példázzák egy nemrég befejezett, publikált kísérlet eredményei is (Szendró K. et al., 2014). Gondot okoz a ketrecbe behúzott és ott a vizelettől és bélsártól elszennyeződött szálastakarmány, illetve a trágyacsatornába hulló, a trágyakihúzó rendszer működését akadályozó maradvány. A fentiek miatt a szénakiegészítés, mint a takarmányozási költségek csökkentésének egyik lehetősége, csak kisebb vagy alternatív megoldásokat alkalmazó telepeken lehet reális megoldás. A tápokban felhasznált takarmány ára olcsóbb alapanyagok és melléktermékek bekeverésével csökkenthető. A vállalatok közötti árverseny miatt ezt a lehetőséget minden takarmánykeverő igyekszik kihasználni, ezért ezen a területen már csak korlátozott tartalékok vannak.

A gazdaságosság szempontjából a genotípus megválasztása is fontos. Jelenleg a Pannon fehér és a Hycole hibrid a két legelterjedtebb fajta (Juráskó, 2014). A hibridek jobb termelési eredményt érnek el, főként szaporaságban, mint a fajtatiszta állományok. Ugyanakkor minden évben meg kell venni a hibrid szülőpár anyát, vagyis évi 120%-os pótlással kell számolni. A fajtatiszta nyulakat viszont csak egyszer kell megvásárolni, utána saját szaporulatból állíthatják elő a tenyészutánpótlást, ami lényegesen olcsóbb, mint a tenyésznyúl vásárlása. Figyelembe kell venni, hogy minden egyes vásárlás, új nyúl telepre kerülése esetén megdőn valamilyen betegség behurcolásának az esélye, saját tenyészpótlás esetén viszont minimális ez a kockázat.

A köztudatban a Pannon fehér fajta neve terjedt el, ugyanakkor a Kaposvári Egyetemen a Pannon Tenyésztési Program keretében már három vonalat nemesítenek; a Pannon fehér mellett egy anyai vonalat (Pannon Ka) és egy befejező apai vonalat (Pannon nagytestű). A három állomány felhasználásával a keresztezésben rejlt előny, a heterózis, valamint a befejező nagytestű vonal jó súlygyarapodása és hústermelése is hasznosítható, vagyis a külföldi hibridhez képest nem olyan nagy a különbség, mint amekkora egy fajtatiszta állomány esetében lenne. A kaposvári nemesítési program sajátossága a CT-adatokra alapozott, a hústermelés számottevő javulását eredményező szelekció. Ezen előnyök realizálása érdekében az Olivia Kft. idén új beruházásként elkezdte a tenyésztő-nemesítő telepének kialakítását.

Elvileg vonzó lehet valamilyen alternatív tartási forma választása, mert az ilyen körülmények között előállított nyúlhúsert magasabb árat lehet kapni. Ez azonban csak akkor igaz, ha a vágóhid, ahova a vágónyulakat szállítják, hosszú távú garanciát nyújt a magasabb felvásárlási árra. Az alternatív tartás ugyanis akár lényegesen is drágább lehet, mint a hagyományos intenzív tartás. A ketrecek általában nagyobbak, esetleg polcot is szerelnek bele, a telepítési sűrűség kisebb, egy fülkében több nyúl van együtt, az állatok ellátása munkaigényesebb, ugyanakkor az agresszió miatti sérülések előfordulása vagy betegség fellépésének kockázata is nagyobb. Különösen igaz ez, ha takarmányozásnál is alternatív megoldásokat választanak, az engedélyezett gyógyszeres kezelés helyett kevésbé hatékony alternatív módszereket alkalmaznak. Sok esetben kicsi a nyúltenyésztő mozgási lehetősége, a magasabb áron értékesített nyulat ugyanis általában a vágóhid tulajdonosi körébe tartozó személyek, cégek maguk állítják elő. Ugyanakkor bármilyen fajtával, technológiával vagy takarmányozással dolgozik is a tenyésztő,

a termelés gazdaságossága részben vagy döntően tőle is függ.

A hazai szakemberek az elmúlt évtizedekben folyamatosan figyelték, szakmai utak keretében vizsgálták, hogy milyen újítások és fejlesztések történtek elsősorban a francia és az olasz nyúltelepeken. Ezeket a tapasztalatokat igyekeztek hasznosítani, az új módszereket bevezetni. A magyar nyúltenyésztést sok szál fűzi az élenjáró országokhoz. Több hibridet hoztak be, ma a francia Hycole a legelterjedtebb. Több mint egy évtizede megszűnt a magyar ketrecgyártás, a legtöbb telepen az olasz Meneghin cég ketrecében termelnek a nyulak. Takarmánygyártásban is több külföldi multinacionális vállalkozás található.

KÖVETKEZTETÉSEK

Kína az 1960-as évektől 2005-ig tízévenként megduplázta termelését, és a mennyiségi növekedés azóta is töretlen. A megtermelt mennyiség döntő részét beföldön fogyasztják, de az ország exportban is világszó. Az alacsony ár és a gyors reagálás a piaci változásokra egyértelmű versenyelőnyt biztosít, korlátot elsősorban az jelent, hogy csak – sok országban kevésbé kedvelt – fagyasztott nyúlhússal tudnak Európában megjeleníteni.

Európa termelése várhatóan a jövőben tovább csökken, aminek egyrészt a hagyományos kisüzemek megszűnése, másrészt a különböző, elsősorban állatjóléti szabályozások, illetve azok következtében kialakuló magasabb termelői és nyúlhúsár az oka.

Magyarország nyúlhústermelése az 1991. évi csúcs után negyedére csökkent, majd stabilizálódott, az utóbbi években pedig már évi 5-10%-os a növekedés. Ma a vágónyúl 97-98%-át nagyüzemekben állítják elő. Mivel a legszigorúbb állatjóléti elvárásoknak is megfelelő tartástechnológia jellemző, a vevők által igényelt alternatív tartásforma is megtalálható, ezért ez a versenyelőny a svájci és német piacon folyamatosan kihasználható. Emellett az orosz piac

is növekvő mennyiségű magyar nyúlhúst vesz fel. Jelenleg is több nyulat lehetne exportálni, mint amennyit a folyamatos termelés- és termékfejlesztés eredményeként Magyarország megtermel. Az előállított termék több mint 95%-a várhatóan a jövőben is exportra kerül. Mivel ugyanazon a piacokon értékesül a magyar nyúlhús, mint

versenytársainké, a hazai nyúlágazat csak akkor lehet eredményes, ha innovatív és a gazdaságosságban is megállja a helyét, jó minőségű és versenyképes áruval jelenik meg a piacon. Az elmúlt években végrehajtott fejlesztések és a folyamatos innováció eredményeként a magyar nyúltenyésztés versenyképes.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) FAOSTAT adatbázis (2011, 2012). [Online.] <http://faostat.fao.org> – (2) JURÁSKÓ R. (2014): *A magyar nyúltenyésztés helyzete 2013-ban*. 26. Nyúltenyésztési Tudományos Nap, Kaposvár, 3-9. pp. – (3) MAERTENS, L. (2009) *Possibilities to reduce the feed conversion ratio in rabbit production*. Giornate di Coniglicoltura ASIC. Forli, Italy, 1-10. pp. – (4) NAGY G. (2012): *Tömegek menekülnek a nyomor elől Dél-Európából*. [Online.] http://hvg.hu/gazdasag/20120731_Eurovalsag_deli_periferia_leszakadas – (5) QIN, Y. (2012): *Establishment and operation of china's rabbit production cooperatives*. In Proc. 10th World Rabbit Congress, Egypt, Sharm El-Sheikh, 815-819. pp. – (6) SZENDRŐ K. – SZENDRŐ Zs. (2010): *Kínában jártunk. Baromfiágazat*, 10 (2) 75-80. pp. – (7) SZENDRŐ K. – SZENDRŐ Zs. (2012): *Trade balance of Hungarian rabbit meat*. In Proc. 10th World Rabbit Congress, Egypt, Sharm El-Sheikh, 749-753. pp. – (8) SZENDRŐ K. – SZENDRŐ Zs. – MATICS Zs. – DALLE ZOTTE, A. – ODERMATT, M. – RADNAI I. – GERENCSÉR Zs. (2015): *Effect of genotype, housing system and feeding method on productive traits and ear lesions of growing rabbits*. *Livestock Science*, 174. 105-112. pp. – (9) SZENDRŐ Zs. – SZENDRŐ É. (2008): *Hungarian rabbit meat export in the aspect of the world market*. In Proc. 9th World Rabbit Congress, Verona, Italy, 1619-1623. pp. – (10) SZENDRŐ Zs. – MATICS Zs. – GERENCSÉR Zs. – RADNAI I. (2010): *Nyúltenyésztés*. Kaposvári Egyetem, 100 p. [Online.] http://www.tankonyv-tar.hu/hu/tartalom/tamop425/0059_nyultenyesztes/adatok.html – (11) WU, L. – GU, R. – LI, X. (2012): *The international competitiveness of china's rabbit meat industry*. In Proc. 10th World Rabbit Congress, Egypt, Sharm El-Sheikh, 761-764. pp. – (12) YAN, Y. K. – LI, S. D. – ZHANG, P. (2012): *Transforming the backyard farming unit to the industrial production unit: the "Kangda model"*. In Proc. 10th World Rabbit Congress, Egypt, Sharm El-Sheikh, 767-770. pp.

A mezőgazdasági üzemszabályozás adaptációs lehetőségei nyugat-európai modellek alapján

ORLOVITS ZSOLT – KOVÁCS LÁSZLÓ

Kulcsszavak: agrárüzem, forgalmi egység, üzemalapítás, rendelkezési jog.
JEL Classification: Q15, R14.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Magyarországon mindezidáig hiányzik a termelési erőforrásokat jogi egységbe, dologösszességbe olvasztó agrárüzem intézménye. A parcellaforgalom kizárólagossága miatt hazánkban nem alakult ki az agrárüzem egészére alapított tranzakciók gyakorlata (üzemadásvétel, üzemhasznóbérlet) és általában hiányzik az ezt megalapozó üzemi leltár alkalmazása is.

Az üzemszabályozás a vállalkozási formák körében jelentősen növelné az átláthatóságot. Minden mezőgazdasági vállalkozásról egyértelműen megállapítható lenne, mely üzem vagy üzemek tartoznak hozzá, ugyanakkor egy üzemhez csak egyetlen vállalkozást lehetne hozzárendelni (üzemazonosság elve). Az üzemalapítás egyéb kritériumaival (szakirányú végzettség, helyben gazdálkodás kötelezettsége) kiegészítve ez a szabályozási mód hatékonyabban szoríthatná vissza a termőföldek, gazdasági épületek és felszerelések adásvétele, hasznóbérlete, öröklése során a spekulatív ügyleteket és megakadályozhatná az életképes üzemegek szétbontását.

Az üzemtörvény megalkotásával mód nyílna a jelenlegi formájában igen összetett, több funkciót egyidejűleg ellátó, ezáltal nehezen értelmezhető földforgalmi törvény tehermentesítésére. Mivel az új Polgári Törvénykönyv a szektorsemlegesség elvét követi, az üzemszabályozási törvénynek egyes polgári jogi területeket is közvetlenül érintenie kell. Az agrárüzemek feloszthatóságát például mind családjogi (háztartási vagyonközösség felbontása), mind pedig öröklési jogviták esetére rendezni szükséges. Az üzemegeység-alapú szabályozás a mezőgazdasági vállalkozások hitelképességét is javítaná, hiszen jelzálogalapú hitelezés esetén akár a teljes üzem forgalmi értéke képezhetné a fedezetet.

BEVEZETÉS

Az Európai Unió tagországi elvi szinten vizsgálva kétféle üzemstruktúrát befolyásoló szabályozási modellt alkalmaznak. Az egyik a hazánkban is követett erőforrás-egység-alapú, amely az egyes termelési tényezők forgalmi viszonyait, valamint az egyes vállalkozási formákat elkülönülten szabályozza, és csak egy statisztikai nyilvántartáson alapuló gazdaságfogalmat ismer. A másik az üzemegeység-alapú, amely az agrárüzemet mint dologösszességet tekinti

a szabályozási rendszer kiindulópontjának, és a mezőgazdasági üzem erőforrásai egy forgalmi egységet képeznek.

Tanulmányunkban azt mutatjuk be, hogy az egyes üzemegeység-alapú modellt alkalmazó uniós tagországokban (Franciaország, Németország, Ausztria, Olaszország, Dánia) milyen eltérő szabályozási megoldások találhatók és ezek hogyan hasznosíthatók egy esetleges magyar üzemszabályozási törvény kidolgozása során. E minták alapján beazonosítható néhány olyan hazai szabályozási hiányosság, amit egy jövőbe-

ni magyar üzemszabályozási törvénynek mindenképpen rendeznie kell.

AZ ÜZEMFOGALOM ÉRTELMEZÉSI KERETEI

Az üzem olyan, eredendően közgazdasági kategória, amelyet egyes nemzeti jogrendszerek éppen a mezőgazdasági üzemszabályozás kialakítása kapcsán illesztettek be fogalmi struktúrájukba. A *normatív üzemfogalom* megalkotása megköveteli a pontos elhatárolást, mivel a közgazdasági és üzemtani szakirodalom az üzem, a gazdaság, a vállalat, a vállalkozás és a cég kifejezéseket gyakran következtelenül vagy egymás szinonimájaként használja.

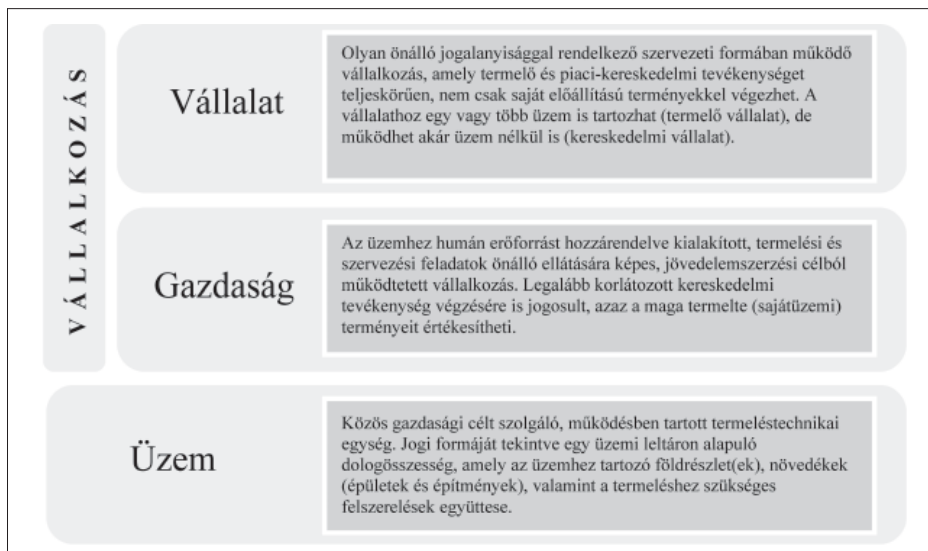
Néhány szerző azonban vállalkozott arra, hogy rendet teremtsen e kifejezések között. *Ihrig Károly (1941)*, majd *Erdei Ferenc (1966)* az üzem, a gazdaság és a vállalat fogalmának összehasonlításából indult ki, és arra jutott, hogy az üzem fogalmára vonatkozóan két uralkodó felfogás különíthető el. Az egyik szerint az üzem a vállalaton belül a termelés technikai-technológiai egysége, a

másik értelmezés alapján viszont a vállalati szervezet alacsonyabb fokú része, amely nemcsak technikai és termelő-, hanem elszámolási és gazdasági egység is egyben. Ez utóbbi álláspontot *Mattyasovszky Miklós (1927)* akként magyarázza, hogy az üzemnek létezik egy *nyugvó állapota*, amit az *üzemi leltár* tükröz, és van egy *dinamikus helyzete*, amit a szükséges munkaerőnek az üzemi vagyonelemekhez történő hozzárendelését követően az üzem mozgásából előálló eredmény jelez. *Székely Csaba és Takácsné György Katalin (2008)* szerint „*az üzem fogalma alatt magát a gazdálkodó egységet kell érteni, függetlenül annak jogi formájától, méretétől*”. Az üzemmé szinonim fogalomként vélik alkalmazhatónak a gazdaság, és szűkebb értelemben a mezőgazdasági vállalkozás, illetve a vállalat kifejezéseket is.

Álláspontunk szerint – amit a nyugat-európai szabályozási modellek és az uniós jog is alátámaszt – az üzem technikai értelemben vett termelőegység, *egy gazdasági célt szolgáló ingatlan és ingó tőkejavak együttese*.

I. ábra

Az üzem – gazdaság – vállalat fogalmi elkülönítése

Az üzemi erőforrások bázisán a termelés megszervezése (pl. a szükséges munkaerő biztosítása) már valamilyen *vállalkozási formát* feltételez. Szintén a nyugat-európai modellekből vezethető le ennek két fő csoportja: a *polgári jog* által szabályozott önfoglalkoztatói és polgári jogi társasági, illetve a *kereskedelmi jog* hatálya alá tartozó egyéni vállalkozói és gazdasági társasági formák. Mivel a magyar magánjog nem duális szerkezetű, azaz nem különíti el a polgári jogot a kereskedelmi jogtól, hazánkban az első kategóriának – megszorításokkal bár, de – az őstermelői, illetve a családi gazdálkodói státus feleltethető meg, míg a második csoportba tartozó egyéni vállalkozó és a gazdasági társaságok hazánkban is jól ismert formák. Alapvető különbség, hogy az őstermelők és családi gazdálkodók esetében a *háztartás és a vállalkozás nem különül el élesen egymástól*, továbbá *csak korlátozott kereskedelmi jogosultsággal* rendelkeznek (kizárólag maga termelte áruikat értékesíthetik). Emellett az is lényeges differenciáló tényező, hogy a *családi gazdaság* a gazdasági társaságokkal szemben *nem önálló jogalany, saját nevében nem vállalhat kötelezettségeket*, csak a tagjai különállóan (jellemzően mint őstermelők). Az előzőekben felsorolt sajátosságok olyan alapvető jogosultságbeli különbségek, amelyek alapján az egyszerűbb, a vállalat szervezeti szintjét el nem érő „polgári jogi vállalkozási formák” *gazdaságnak*, míg a komplexebb szervezeti formában működő, teljes körű kereskedelmi tevékenységet folytató, kifejezetten piacra termelő gazdaságok *vállalatnak* nevezhetők (1. ábra).

MILYEN JOGI ÜZEMFOGALOM SZÜKSÉGES?

Véleményünk szerint olyan, amely az *üzemméret-szabályozás* alapjául szolgál, valamint a *forgalmi viszonyokra* (adásvétel, haszonbérlet, öröklés) nézve egyaránt

biztosítja az egy gazdasági célt szolgáló vagyonelemek egyben tartását. Az üzemméret megállapítása és nyilvántartása szempontjából – az összehasonlíthatóság érdekében – a működtetés konkrét jogi formájának nincsen közvetlen jelentősége. *Erre a célra állásponturnk szerint a nyugat-európai országok közül a francia modell mintaértékű lehet*, ezért annak kritériumrendszerét tanulmányunkban részletesebben ismertetjük.

Ami a *forgalmi viszonyok* üzemszabályozási kérdéseit illeti, azokban az országokban, ahol egyéni/családi gazdaságok és gazdasági társaságok egyaránt végezhetnek mezőgazdasági tevékenységet, már lényeges eltérések mutatkoznak. Ha az üzemet annak tagjaitól elkülönült vagyonnal rendelkező gazdasági társaság formájában működtetik, a társaságba apportált agrárüzemet eleve összetartja az önálló jogi személyként bejegyzett vállalkozás. Így az erőforrások külön-külön már nem, *csak a társaság tagjai között szétosztott vagyoni részesedések (üzletrészek) forgalomképesek*, illetve *örökölhetők*.

Magyarország – a többi EU-tagállammal ellentétben – abból a szempontból speciális helyzetű, hogy az agrárüzemi erőforrások *egésze* gazdasági társaságba nem apportálható, a termőföldre vonatkozó szerzési tilalom miatt. Azonban a nem valamely társasági formában működtetett üzemeket tekintve jelenleg hazánkban semmi sem gátolja meg a tulajdonost abban, hogy erőforrásait akár az üzeme életképességének feláldozása árán is elemenként értékesítse vagy részeire szedve örököseire hagyja. Nincsen olyan „jogi kötőerő”, ami összetartaná az „egy élet munkája által” kialakított, ökonómiailag egybetartozó üzemi erőforrásokat. *Ezt a hiányzó kötőerőt hivatott számos nyugat-európai országban az ún. hagyatéki agrárüzem¹ mint dologösszesség megteremteni.*

A mezőgazdasági üzem fogalmát emellett számos további esetben alkalmazzák.

¹ A kifejezés a német és osztrák jog által alkalmazott *Erbhof* (≈ örökbirtok) szóból származik.

A közösségi jog üzemfogalma az uniós agrártámogatási rendszerhez kapcsolódik, a tagországokban közvetlenül érvényesülő uniós jogszabály szerint. A jelenleg hatályos 1307/2013/EU rendelet a mezőgazdasági üzemet egy adott mezőgazdasági termelő által kezelt és egyazon tagállam területén található, mezőgazdasági tevékenységekre használt egységek összességéként definiálja. Ezzel összefüggésben fontos azonban kiemelni, hogy a nemzeti szinten alkalmazott üzemszabályozási rendszer közvetlenül nem kapcsolódik a közösségi joghoz, és független az uniós költségvetési ciklusokhoz igazodóan változó támogatási rendszertől is (Kurucz, 2012).

A statisztikai értelemben vett üzemfogalom megalkotása elsődlegesen a tízévente kötelező általános mezőgazdasági összeírások miatt szükséges. Az uniós tagállamok statisztikai üzem-, illetve gazdaságdefiníciói nem egységesek és nem is állandóak, így a hosszú idősoros üzemstatisztikák összehasonlíthatósága is korlátozott. Jellemző példa erre Németország, ahol 1990-ben még az 1 hektár üzemterületet elérő gazdaságok mindegyikét összeírták, a 2000. évi felmérésben viszont az alsó határt 2 hektárra módosították, majd 2010-ben 5 hektárra emelték azzal a kiegészítéssel, hogy a területminimumot el nem érő gazdaságokat is rögzítették, amennyiben az üzem jelentősebb állatállománnyal² rendelkezett (Statistisches Bundesamt, 2010). Hazánkban ezzel szemben a meglehetősen alacsonyan kijelölt gazdaságküszöböt³ érik kritikai észrevételek (Laczkó, 2001).

Nemzeti szinten egyéb jogszabályokban is fontos szerephez juthat a mezőgazdasági üzem. Ennek egyik jellemző példája Auszt-

ria, ahol a mezőgazdasági munkáról szóló törvény (Landarbeitsgesetz – LAG) hatálya szervezeti formától függetlenül kiterjed minden üzemre, beleértve a mezőgazdasági alapanyagot elsődlegesen feldolgozó, illetve az üzemet kiszolgáló egységeket (pl. gépállomás) is (Norer, 2005). A LAG az ilyen üzemet működtető vállalkozás által alkalmazott munkavállalókra nézve speciális foglalkoztatási szabályokat állapít meg a mezőgazdasági idénymunkára, munkaidőkeretekre nézve.

Magyarországon a „mezőgazdasági üzem” jogi definíciója az uniós agrártámogatási rendszerrel összefüggésben jelent meg, kifejezetten a közösségi joganyaghoz kapcsolódva.⁴ Hatályos jogunkban – önálló üzemtörvény hiányában – a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXII. törvény definiálja a mezőgazdasági üzemet, mint azonos céllal működtetett mezőgazdasági termelési tényezők szervezeti alapegységét. Hatályos jogunk azonban jelenleg ehhez a fogalomhoz csupán néhány földforgalmi ügylettel kapcsolatos szabályt társít a mezőgazdasági üzemközpontok nyilvántartásba vételére, valamint az elővásárlási és elő-haszonbérleti jogosultságok gyakorlására vonatkozóan.

AZ ÜZEMSZABÁLYOZÁS RENDSZERE

Az üzemszabályozás felőleli az agrárüzem létszakaszait, így az alapítás és nyilvántartásba vétel, a működtetés, valamint a megszüntetés egyes kérdéseit. Tartalmi szempontból az üzemszabályozásnak érintenie kell a következő kérdéseket:

a) a mezőgazdasági üzem alapítása, nyilvántartásban való rögzítésének minimális

² Legalább 10 szarvasmarha vagy 50 sertés vagy 20 juh vagy 1000 baromfi.

³ Magyarországon például 1500 m² mezőgazdasági termőterület, 500 m² ültetvény vagy egyetlen nagyobb hasonállat tartása önmagában elegendő a statisztikai gazdaságméret-minimum eléréséhez.

⁴ 23/2007. (IV.17.) FVM rendelet az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap társfinanszírozásában megvalósuló támogatások igénybevételének általános szabályairól; T/5883. számú törvényjavaslat az egységes mezőgazdasági támogatási rendszer bevezetéséről és működtetéséről.

feltételei, különös tekintettel a termelési erőforrások mennyiségi kérdéseire és az üzemvezető személyi-képesítési követelményeire;

b) a rendelkezésre álló üzemi erőforrások mennyisége növelésének, illetve csökkentésének feltételei és lehetséges módjai;

c) a mezőgazdasági üzemmel való rendelkezés lehetséges formái, így különösen az agrárüzem feletti *rendelkezési jog* átállását eredményező ügyletek (az üzem tulajdonjogának *átruházása, öröklése*), az agrárüzem *használati és haszonzedési (üzemeltetési) jogának* átengedését eredményező ügyletek (pl. a mezőgazdasági üzem *haszonbérbe adása*), valamint az agrárüzem *megterhelése, biztosítékul adása* (pl. *jelzálogjog* alapítása).

Az üzemszabályozás bevezetésének előfeltétele egy olyan *komplex kritériumrendszer* kidolgozása, amely pontosan körülhatárolja a mezőgazdasági üzem alapításának feltételeit.

1. *Dologösszességi feltétel*: a mezőgazdasági termelési egységek kijelölése. Az agrárüzemi leltárba felvett mezőgazdasági erőforrások a továbbiakban közös gazdasági célt szolgáló egységet képeznek. Az üzemi erőforrások *ingó és ingatlan vagyonelemek*, melyek *különböző jogcímenek* kerülhetnek a gazdálkodó birtokába, így az erőforrásokat összekötő „*kohéziós erő*” is eltérő lehet.

Amikor az üzem bázisát képező föld és az ingó javak is egy személy, a gazdálkodó tulajdonában vannak, *az üzemet a tulajdonjog és a gazdasági racionalitás együttesen* tartja össze. Ha a gazdálkodó saját tulajdonú földjei mellett *kiegészítésként haszonbérrel* is, a bérelt területek csak időlegesen kerülnek az üzem erőforrásai közé. Ezt nevezzük *parcellabérletnek*. A gazdálkodó tulajdonjoga ilyen esetben már nem terjed ki a teljes üzemre, de a ha-

szonbérrel területekről is jogosult a termény beszedésére. Lehetséges eset továbbá, amikor az üzem földjeit a tulajdonos személye összetartja ugyan, de ezt a birtoktestet egy másik személynek adja haszonbérbe. Ezt hívjuk *üzembérletnek*. Ilyen esetben az üzem alapját képező földeket „egyben tartó” tulajdonjog és az üzem összes erőforrását összekapcsoló gazdasági racionalitás *más-más személyeknél* jelenik meg kohéziós erőként.

2. *Forgalmi egység-feltétel*: az üzemek hatósági nyilvántartásba vétele. Az agrárüzem alapját képező földrészleteket a tulajdonosnak az ingatlan-nyilvántartásban (vagy egy ahhoz kapcsolódó különnyilvántartásban) birtoktestként kell bejegyeztetnie. Ezzel a fizikai értelemben továbbra is önálló ingatlanok egy forgalmi egységé válnak, vagyis forgalomképességük korlátozott lesz: a továbbiakban csak együtt értékesíthetők, illetve együtt adhatók haszonbérbe. Ez a tény a földrészlet ingatlan-nyilvántartás szerinti tulajdoni lapjára is feljegyzésre kerül, így betekintés révén bárki számára nyilvánvalóvá válik a korlátozás. Jelzáloghitel felvétele esetén például kifejezetten előnyös lehet, ha a birtoktesthez tartozó ingatlanok együttese képezheti a fedezetet.

Emellett a kapcsolódó felszerelések (ingó vagyonelemek) is az üzemhez rendelődnek az üzemi leltár részeként. Ez amiatt lényeges, mert csak az ingatlanokat és a tartós használatú ingó vagyonelemeket egyaránt tartalmazó üzemi leltár összetétele alapján hozható megalapozott döntés egy üzem életképességéről. Az ingó üzemi vagyonnak önállóan is jelentősége lehet. Németországban például létezik egy olyan *speciális zálogjogi konstrukció*,⁵ mely révén a mezőgazdasági üzemi birtoktest *haszonbérletre* is hitelhez juthat *a bérlő által tulajdonolt és az üzemi leltárba felvett ingóságokra alapítva*. Mivel a fedezet a birtoktest tu-

⁵ Jogsabályi alapja a BGB 1204. §-a és a *Pachtkreditgesetz*.

lajdonosának javait közvetlenül nem érinti, így a bérbeadót csak *tájékoztatni kell* a kölcsönszerződés megkötéséről. A konstrukció különlegessége abban áll, hogy a zálogul felajánlott mezőgazdasági ingóságok „ingatlanként viselkednek”, azaz *nem kerülnek a hitelező birtokába*, így a bérlő továbbra is rendeltetészerűen használhatja azokat, biztosítva az üzem jövedelemtermelő képességének fenntartását (Grimm, 2010).

3. *Személyi feltétel*: üzemvezető hozzárendelése az agrárüzemhez. Elsődlegesen az üzem alapítójára, vezetőjére vonatkozó kritériumok tartoznak ebbe a körbe. A legjellemzőbb feltétel a nagykorúság és cselekvőképesség, az EU-tagállami állampolgárság, a helyben lakás (az üzem területén vagy annak közelében), továbbá a szakmai jártasság és/vagy szakirányú végzettség igazolása.

Az üzemszabályozás középpontjában a *földhasználat*, illetve az ezen alapuló *üzem méret* kérdése áll. Az agrárüzemnek el kell érnie egy minimális méretet ahhoz, hogy a nyilvántartásba vételére sor kerülhessen. Az üzemi méret korlátozása szempontjából az *alapítási*, a *bővítési* és a *felosztási méret* bír jelentőséggel. Az alapítási és bővítési korlát azt mutatja meg, mekkora minimális földterülettel lehet üzemet alapítani, illetve milyen kötöttségek (üzemközponttól mért távolság, üzemméret-maximum) vonatkoznak a terjeszkedésre. A felosztási korlát arra ad választ, hogy egy már meglévő üzemet milyen feltételekkel lehet kettéosztani. Ennek jogszabályi rendezése *házassági vagyoni jogi* (ha például az üzem egy házaspár közös tulajdona), illetve *öröklési jogviták* (pl. több gazdálkodni kívánó leszármazó) esetére indokolt. Az ilyen korlátozásokat alkalmazó országokban általánosan érvényesül az *életképes, illetve versenyképes üzemméret* kialakításának és fenntartásának elve, mely összefüggésben áll a vidéki munkahelyek megőrzésének célkitűzésével is (Kapronczai, 2010). Az engedélyezési eljárás jellemzően *egyedi hatósági mérle-*

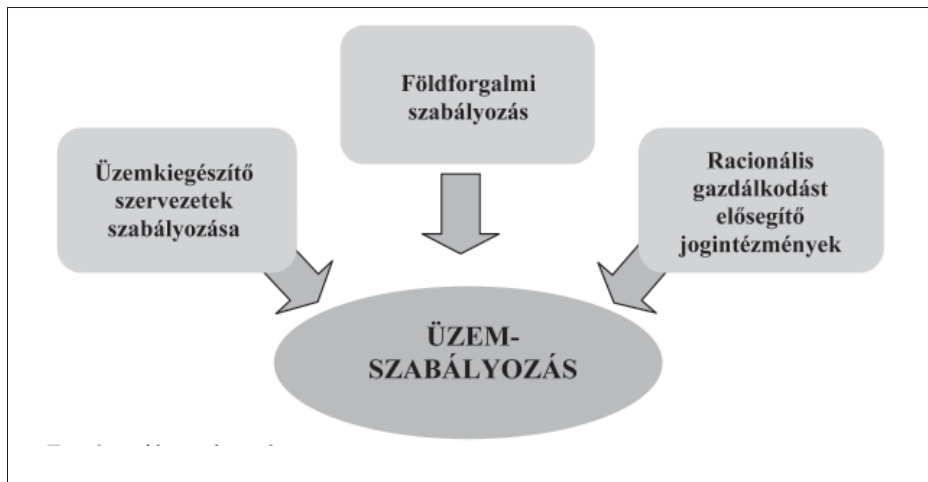
gelésen alapul, hiszen figyelembe kell venni az üzem termelési szerkezetét és a térség üzemi struktúrájának sajátosságait is.

Mivel a nemzeti szinten szabályozott agrárüzem méretkategóriái *a területalapú támogatási rendszertől függetlenül jöttek létre*, egy országon belül létezhetnek olyan gazdaságok, amelyek a közösségi jog szerint a támogatható üzemméret-minimum elérésével jogosultakká válnak ugyan a mezőgazdasági támogatásra, de nem részei a nemzeti üzemszabályozásnak, így tehát nem válnak forgalmi egységgé és nem vonatkoznak rájuk a speciális öröklési előírások sem. Ugyanakkor a fordított eset is előfordulhat, ha a nemzeti üzemszabályozás túlságosan alacsony szinten állapítja meg az üzemalapítás minimális méretét. Célszerűbbnek tartjuk az üzemméret-szabályozást az aktuális támogatási rendszertől független, ökonomiai elveken nyugvó módszerrel kialakítani, hiszen nem előnyös, ha egy nemzeti szintű szabályozás stabil működtetését egy közösségi szintű döntéssel megalkotott jogszabály esetleges módosítása veszélyezteti.

Az üzemszabályozás egy olyan *strukturárapolitikai eszköz*, mely *kiindulópontul szolgál* számos további jogszabály megalkotásához (2. ábra). Ilyen lehet a földforgalmi törvény mellett a birtokrendezésről, az üzemre alapozott zálogjogi konstrukciókról vagy az integrátor szervezetekről szóló törvény is. Ez utóbbiak Nyugat-Európában jellemző, alulról szerveződő formációit egyes hazai agrárjogi és közgazdasági művek is *üzemkiegészítő szervezeteknek* nevezik (Csák, 2006; Szabó G., 2011). Egy beszerző-értékesítő szövetkezet ugyanis nem minősül agrárüzemnek, hiszen közvetlenül nem végez mezőgazdasági alapanyag-termelést. Ezek a szervezetek elsődlegesen a tagok mezőgazdasági üzemei irányába nyújtanak szolgáltatásokat, *az üzemek önállóságának megtartása mellett*. Ez a felfogás az alapja az üzemkiegészítő szervezetek kettős adóztatását megszüntetni javaslo-

2. ábra

A nemzeti szintű üzemszabályozásra épülő jogszabályi struktúra elemei

Forrás: saját szerkesztés

érvnek, mely szerint csak a tagok minősülnek gazdaságoknak, így a jövedelem és ezzel együtt az adófizetési kötelezettség is náluk keletkezik.

AZ ÜZEMSZABÁLYOZÁS NEMZETI KARAKTERISZTIKÁJA

A mezőgazdasági üzem nyugat-európai államokra jellemző szabályozó szerepére és ennek a magyar agrárjogba történő adaptációjára az elsők között *Süveges Márta (1999)* és *Tanka Endre (2001)* hívta fel a figyelmet. A modellértékű üzemszabályozási rendszerek *horizontális jellegűek*, elsősorban az üzemek vállalkozási formától független közös jellegzetességeit ragadják meg. A tárgyiasult üzemi erőforrások számbavételén túl a kritériumrendszer egyéb objektív ismérvek (pl.: éves árbevétele, foglalkoztatottak száma) szerint is differenciálhat (*Kurucz, 2013*). Alapvető szakpolitikai kérdés annak eldöntése, hogy az *üzemi szintű földtulajdonszerzésen* (pl.: Dánia, Ausztria) vagy *földhasználati jogosultságon* (pl. Franciaország), esetleg egy komplexebb, *vállalkozási szerkezet- és méretelvű* megközelítésen (pl. Olaszor-

szág) alapuló szabályozási rendszerre lenne Magyarországnak leginkább szüksége. E döntés meghozatala nélkül, mindhárom terület sarkalatos törvényeken alapuló hatósági kontrollja mellett azonban könnyen a *túlszabályozás csapdájába* kerülhet az ágazat.

Dániában az üzemi terület alapegysége az 1919-ben végrehajtott földreform eredményeként kialakított *telekkönyvi birtoktest*, mely több egymás közelében fekvő földrészből áll, de az ingatlan-nyilvántartásban egy forgalmi egységként bejegyzett mezőgazdasági ingatlanként jelenik meg.

A birtoktest méretminimuma új üzem alapítása esetén 2 hektár termőterület, melyhez – a dán településszerkezet sajátosságainak megfelelően – a gazdasági hasznosítású felépítmények mellett lakóépületnek is kapcsolódnia kell. Egy már meglévő birtoktest területe birtok-összevonási eljárás (*sammenlægning*) keretében 10 km-en belül fekvő parcellákkal növelhető. A 2010-től hatályos előírások szerint, ha egy birtoktest nagysága az összevonásokat követően elérte a 200 hektárt, további bővítésre engedély már nem adható. Arra azonban lehetőség

van, hogy egy gazdaság egyszerre több ilyen birtoktestet vásároljon vagy béreljen, azonban mindegyiken külön-külön fenn kell tartani az előírásoknak megfelelő gazdasági és lakóépületet.

A dán szabályozás alapját az 1967. évi 114. számú törvény képezi, mely jellegét tekintve *túlparametrizált* volt. Ráadásul az üzemstruktúrát meghatározó különböző korlátokat igen gyakran, 3-4 éves periodicitással módosították, ami vitás esetekben jogbizonytalanságot okozott. Számszerűsített korlátokat állapítottak meg

- az egy üzem által művelhető birtoktestek számára, ezen belül külön a tulajdonként megszerezhető, illetve a haszonbérbe vehetőkre (*birtoktestszám-korlátozás*);

- az üzem által művelt teljes termőterület nagyságára, ezen belül a tulajdonolt és a haszonbérbe vehető területnagyságra is (*térmértéki korlátozás*);

- az egy birtoktestbe összevonható, illetve az egy mezőgazdasági üzem által művelhető birtoktestek egymáshoz, illetve az üzemközponthoz viszonyított távolságára nézve (*diszlokációs korlátozás*);

- környezetvédelmi megfontolásból, *számosállat-egység alapján* az üzemen belül egy hektár termőterületen tartható állatállomány nagyságára (*extenzifikációs korlátozás*).

A paraméterek folyamatos módosítását, „lazítását” a gazdálkodni akarók számának gyors csökkenése, az üzemfelvásárlások legalizálása, illetve ezzel összefüggésben

a termelők részéről megnyilvánuló *birtokkoncentrációs nyomás* kényszerítette ki (1. táblázat).

Míg egy gazdálkodó *tulajdonába* az 1970-es években *legfeljebb két birtoktest és összesen 100 hektár* tartozhatott, folyamatos „araszolgatással” 2007-től akár *négy birtoktest* is megvásárolható volt, még akkor is, ha ezek együttes nagysága meghaladta a *400 hektárt*. Az üzemterületet 500 hektárig haszonbérlettel tovább lehetett növelni. Az átlagos üzemterület az 1995-ös 42,8 hektárról 2012-re 66,2 hektárra nőtt. A 200 hektár feletti területen gazdálkodó üzemek művelik jelenleg Dánia mezőgazdasági összterületének közel 45%-át.

A dán birtokrendtartási törvényt 2010-ben igen jelentősen módosították, ami *új, liberalizált pályára állította a dán üzemszabályozást*, a birtokkoncentrációs folyamatoknak pedig újabb lendületet adott. Ez a kiigazítás már nem a szociális vagy környezeti szempontok fokozott figyelembevételén alapult, mint a korábbiak. A birtoktestek mint forgalmi-nyilvántartási egységek továbbra is fennmaradtak, de a döntéshozók szembenéztek azzal a ténnyel, hogy *a dán mezőgazdaság a korábbi szabályozási struktúra fenntartása mellett elveszítené versenyképességét a konkurens országok gazdálkodóival szemben, ha nincsenek a megfelelő lehetőségük a méretgazdaságságból származó előnyök kihasználására* (Herrig, 2010). Az új törvény ezért az egy üzemhez tartozó birtoktestek számát és

I. táblázat

Dánia üzemstruktúrája méretkategóriák szerint, 1965–2010

(M. e.: ezer db)

Mezőgazdasági üzemterület	1965	1978	1982	1990	1995	2010
0,1–10,0 ha	91,5	44,0	31,8	12,6	8,9	9,1
10,1–50,0 ha	98,3	87,5	70,7	48,4	26,3	17,0
50,1–100,0 ha	5,1	7,1	9,6	12,2	10,8	5,9
100 ha felett	1,2	1,6	2,1	3,7	5,3	8,1
ebből 200 ha feletti	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	1,0	3,1
Összesen	196,1	140,2	114,2	76,9	51,3	40,1

azok együttes nagyságát, valamint az üzemi termelésben tartható állatlétszám mértékét korlátozó szabályok jelentős részét hatályon kívül helyezte.

Franciaország meglehetősen összetett üzemméret-szabályozásának célja a gazdaságok termelési szerkezetét is figyelembe vevő *életképes* üzemegységek kialakítása. Az üzemméret megállapításának alapegysége az SMI (*Surface minimale d'installation*), melynek országos kiindulási értéke 25 hektár. Az SMI konkrét nagyságát megyénként külön állapítják meg, és ötéves időszakonként felülvizsgálják.⁶ A megyei SMI pozitív és negatív irányban is eltérhet az országos kiindulási értéktől. Az egyes megyékben emellett a helyi, sajátos termékekhez, illetve intenzív földhasznosítási technológiákhoz *egyedi méretkategóriákat* is képezhetnek ún. *egyenértékűségi együtthatók* segítségével. Az üzemnagyság SMI-vel mért értékébe az *állattartó telep kapacitása* is beleszámít. Így például 1 SMI nagyságot jelent egy 600 férőhelyes sertés-hizlalda, egy 140 db anyajuhból álló nyáj vagy 200 db méhcsalád.

A Párizsi-medencében található Eure-et-Loir megyében például a megyei SMI mint viszonyítási alap nagysága 33 hektár

(2. táblázat). A szabályozás a *hagyományos vegyes* (növénytermelési és állattenyésztési tevékenységet is magában foglaló) gazdálkodás modelljéből indul ki, mely esetben a legkisebb, önálló üzemként még bejelenthető méretnagyság az SMI 1/10-ed része, azaz 3,3 hektár. A működési engedélyhez kötött *professzionális üzemméret* alsó határa az SMI 1/2-ed része, vagyis 16,5 ha. Egy intenzív technológiájú ágazat esetén azonban tovább osztanak, így egy 2,5 hektáros gyümölcsültetvény ugyanúgy eléri a professzionális üzemméret-minimumot, mint a 16,5 hektáros szántó- és legelőterületekkel rendelkező gazdaság.

Az 1/10 SMI nagyságot el nem érő gazdálkodók (*amateur*) csak saját és családjuk szükségletére termelhetnek. Az 1/10 és 1/2 SMI üzemnagyság közötti *kisegítő gazdaságok* a saját szükségletük felett terményeket szabadon értékesíthetik, ugyanakkor átalányadó- és járulékfizetési kötelezettség (*cotisation de solidarite*) terheli őket (3. ábra). A legfeljebb 1/5 SMI nagyságú (Eure-et-Loir megyében ez 6,6 hektár) földterületen azok gazdálkodhatnak, akik már nyugdíjasok vagy nyugdíjazás előtt állnak, és mezőgazdasági üzemüket egy fiatal gazdálkodónak átadták. Ezek a földművesek

2. táblázat
Az üzemméret-szabályozás parametrikus rendszere Eure-et-Loir megyében (Franciaország)*

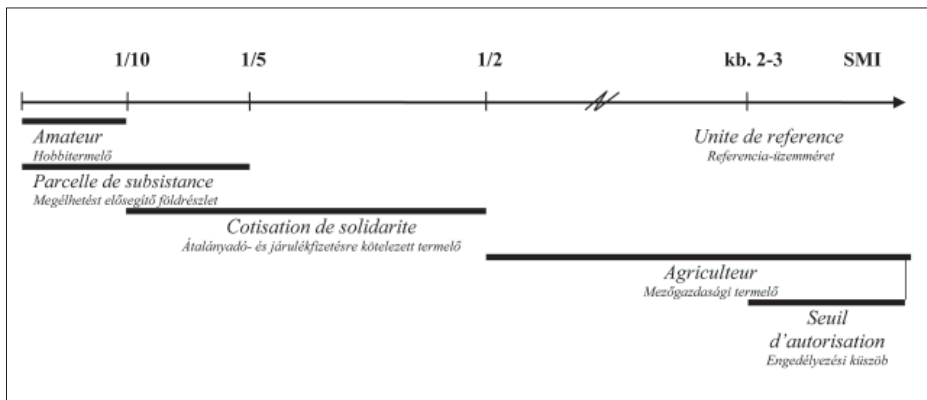
Termény	Együttható	Üzemterület-méretegység (SMI), ha	Üzemméret-minimum (1/10 SMI), ha	Professzionális üzemméret-minimum (1/2 SMI), ha
Hagyományos vegyes gazdálkodás	1	33	3,3	16,5
Szabadföldi zöldség- és vetőmagtermesztés	3,3	10	1	5
Gyümölcsültetvény	6,6	5	0,5	2,5
Üvegházi zöldségtermesztés	22	1,5	0,15	0,75
Gombatermesztés	33	1	0,1	0,5

* Kivonatos, példálózó jellegű közlés.

Forrás: 2011/215-0001. sz. megyei rendelet

⁶ Az üzemméret-szabályozás megyei szintű döntési jogköreit a *Code Rural* (Mezőgazdasági Törvénykönyv) módosítása alapján várhatóan 2015-től regionális szintre helyezik át, csökkentve ezzel a szabályozás túlzott széttagoltságából eredő vitás helyzetek előfordulását.

Üzemméret-szabályozás (Controle des structures) Franciaországban

Forrás: saját szerkesztés Barrar (2013) alapján

üzemterületükből életük végéig fenntarthatnak maguknak saját művelésre egy megélhetésüket elősegítő földrészletet (*parcelle de subsistance*). Erre az a gazdálkodó is igényt tarthat, aki jelzálogjoggal terhelte üzemét, és a hitelező a törlesztőrészlet teljesítésének elmaradása miatt végrehajtást indított (Barrar, 2013).

Az 1/2 SMI üzemméret felett mezőgazdasági termelőről (*agriculteur*) beszélünk, aki lehet fő- vagy mellékállású. A gazdálkodás ilyen esetben *működési engedély*hez kötött, az üzem *életképességét* alapításkor üzleti terv készítésével is igazolni kell. Az így létrehozott gazdaság az üzemközponttól számítva megyei szinten meghatározott távolságon belül növelheti üzemterületét. A vizsgált megyében ez 15 km (*distance maximale*).

A terjeszkedésnek azonban más korlátjai is vannak. Minden megye meghatározza saját *referencia-üzemméretét* (*unite de reference*), amely a *professzionális agrárüzemek átlagos nagyságát fejezi ki*. Eure-et-Loir megyében ez jelenleg 113 hektár, ami az üzemi küszöbértékek centruma. E referenciaérték felett megállapítják a *bővítési küszöbértéket* (159 hektár), alatta pedig meghatározzák a

felosztási küszöböt (70 hektár). Az az üzem, amelyik egy újabb földterület használatba vételével eléri vagy meghaladja a bővítési küszöb (*seuil d'autorisation*) nagyságát, már csak *külön hatósági engedéllyel* növelheti tovább üzemét. Az üzemterület felosztása szintén hatósági engedélyhez kötött, amennyiben a visszamaradó üzemterület a felosztási küszöbérték alatt lenne. Ugyancsak külön engedély kell az üzemközponttól meghatározott távolságon túli földterület használatba vételéhez.

Fontos azonban kiemelni, hogy az „üzemi *birtokmaximum*” *abszolút nagyságát a francia jog nem ismeri*, az valójában a helyben kialakult üzemi viszonyok és a terjeszkedni kívánó gazdaság termelési szerkezete függvényében változik. A hatósági kontroll sajátos *kiegyenlítő mechanizmus* szerepét tölti be. Legfőbb célja megakadályozni az egy megyében működő üzemek közötti jelentős méretkülönbségek kialakulását, ugyanakkor kellően rugalmas is, mert figyelembe veszi a gazdaságok folyamatos növekedési igényét. Az északi megyékben jellemzően 300-350 hektárig engedélyezik a bővítést, de a gazdálkodók *üzemek közös*

művelésére speciális agrártársaságot⁷ is létrehozhatnak, s ezekben nem ritka az ezer hektáros összterület sem (Somogyi, 2012). A déli országrészben jóval kisebb az átlagos üzemméret, így a küszöbértékek is. Gers megyében például a szabad terjeszkedés csak az üzemközpont 5 km-es körzetében megengedett, és 70 hektár felett már engedély szükséges hozzá.

Megjegyezzük, hogy Franciaországban nem a tulajdonszerzés, hanem a föld használatba vétele kötött hatósági engedélyhez, az viszont *jogcímtől függetlenül*, azaz a *használatba vétel ténye számít*, és nem az, hogy a föld a gazdálkodó tulajdonában van-e vagy haszonbérli azt. Előfordulhat akár az is, hogy egy gazda művelési engedély hiányában a saját tulajdonában álló földterületét nem lesz jogosult maga megművelni. Ennek egyik oka lehet, hogy a szőben forgó földrészlet túl messze van a bejelentett üzemközpontjától, vagy az is, ha már túlságosan nagy területen gazdálkodik. Mivel *egy termelő csak egy üzemet működtethet*, a hatóságok könnyen fel tudják mérni, hogy az engedélyért folyamodó gazda nem veszélyezteti-e a környékbeli, kisebb területen gazdálkodók üzembővítési esélyeit.

Olaszországban az üzemszabályozás rendszere nemcsak a tárgyasult erőforrásokon alapul, hanem a gazdálkodó (üzemvezető) *személyét*, illetve az üzem működtetéséhez szükséges *munkaerő-lekötést* is figyelembe veszi. A mezőgazdasági üzem fogalma tehát az olasz jogban nem korlátozódik a dologösszességre, mert az – a *humán erőforrás*, a *termelési és szervezési tevékenység* mellett – annak csak egyik eleme (Süveges, 1999). Az olasz szabályozás további sajátossága, hogy az üzemméretet nem az erőforrások mennyiségi paramétereinek tételes meghatározásával, hanem az üzem *éves munkaerőigénye* alapján állapítják meg, ami az Eurostat által alkalmazott Éves Munkaerő Egység (ÉME) számítási rendszerével mutat rokon vonásokat. Az olasz üzemszabályozási rendszer célja a

túlságosan elaprózódott birtokszerkezet javítása, életképes üzemek kialakítása és fenntartása.

A *mezőgazdasági kisvállalkozások* körén belül a *családi munkaerőt* felhasználó *közvetlen termelő (Coltivatore diretto)* az lehet, akinek éves munkaideje *legalább egyharmad részben* az üzem működtetéséhez kapcsolódik, hozzáadva a családi közreműködésből adódó munkaerő-lekötést is. Ennek együttes nagyságát a helyi sajátosságokat is figyelembe véve *regionális szinten, rendeleti úton* állapítják meg az ún. *hipotetikus munkanap-lekötési mutatók* meghatározásával. Az észak-olaszországi Emilia-Romagna régióban (3. táblázat) például *összesen évi 104 nap munkaerő-lekötést* kell igazolni egy családi munkaerővel gazdálkodó üzem alapításához. Ha például egy gazdálkodó kizárólag kukoricatermesztéssel kíván foglalkozni síkvidéken, hektáronként ehhez évi 7 munkanap számolható el, vagyis megközelítőleg 15 ha tulajdonolt és/vagy bérelt termőföld művelésével teljesíthető a minimális szint. A maximális üzemnagyság tételesen nincsen meghatározva.

A második kategória a *professzionális mezőgazdasági vállalkozó (Imprenditore agricolo a titolo principale – IAP)*, mely státus elnyeréséhez a munkaerő-lekötés igazolt mértékén kívül szakmai képesítés és legalább 50%-os mezőgazdasági árbevételarány is szükséges a sajátüzemi termelésre vonatkoztatva. Az olasz jog az *IAP kritériumrendszerét* 2004-ben kiterjesztette a *társas vállalkozásokra* is. Mezőgazdasági társas vállalkozásnak az a vállalat minősül, amelyiknek legalább egyik tagja vagy a társaság irányításáért felelős egyik személy igazolt szakmai képesítéssel rendelkezik, éves árbevételének legalább 50%-a sajátüzemi mezőgazdasági tevékenységből ered, üzemmérete alapján pedig – főállású alkalmazott foglalkoztatása esetén – legalább 270 nap munkaidő-lekötést képes igazolni (Venturi, 2006).

3. táblázat

Hipotetikus munkanap-lekötési mutatók az Emilia-Romagna régióban (Olaszország)*

Termény	Síkvidéki, munkanap/ha	Dombvidéki, munkanap/ha	Hegyvidéki, munkanap/ha
Szántóföldi gazdálkodás			
Őszi búza, őszi árpa	5	6	7
Zab, rozs	4	5	6
Szemes kukorica	7	8	10
Napraforgó, repce	6	7	8
Cukorrépa	9	11	13
Gyep (rét)	6	3	3
Szabadföldi kertészet (gépesített)			
Burgonya	20	24	28
Hagyma	25	30	35
Káposzta	30	36	42
Gyümölcsültetvény			
Alma	55	66	77
Őszibarack	65	78	91
Cseresznye	90	108	126
Állattenyésztés			
Hízósertés	0,4 nap/db		
Juh, kecske	1 nap/db		
Tojójútk	4 nap/100db		

* Kivonatos, példálózó jellegű közlés.

Forrás: 15/09/2003 sz. regionális rendelet

Németországban a keleti és nyugati tartományok gyökeresen eltérő agrárstruktúrája miatt az üzemméretet parametrikus eszközökkel nem szabályozzák, az üzemi vagyonelemek egyben tartásának azonban vannak törvényi szinten rendezett eszközei. Az üzemek gyakran *családi közös tulajdonban* vannak, ez azonban a magyar szabályozástól eltérő, kötöttebb forma, mely az ún. *Gesamthand-elven* alapul. Lényege, hogy a közös tulajdonon belül a családtagok tulajdoni hányadrészei csak *korlátozottan forgalomképesek*. A vagyoni eső hányadával egyik családtag sem rendelkezhet önállóan, elidegenítéséhez vagy megterheléséhez az összes tulajdonostárs beleegyezése szükséges. Lehetőség van arra is, hogy a családi üzemet személyegyesítő gazdasági társasági formában (kkt., bt.) működtessék. Ilyenkor az üzem a társa-

ságba apportként bevihető ugyan, de azon a családi vagyonszövetség kötött formája fennmarad, a vagyoni részesedések forgalma továbbra is korlátozott marad.

A leggyakoribb eset az, hogy az agrárüzemet *nem gazdasági társasági formában működtetik*, mert különben a vállalkozás a szigorú kötöttségeket előíró kereskedelmi törvénykönyv (*Handelsgesetzbuch* – HGB) hatálya alá kerülne (4. ábra). A nem gazdasági társaságként működtetett üzemek esetén a földterületek úgy válnak egy forgalmi egységgé, hogy a tulajdonosuk kéri a telekkönyvi hivataltól a termőföldek *hagyatéki agrárüzemmé (Erbhof)* nyilvánítását, ami az ingatlanok forgalomképességének korlátozása révén biztosítja az üzem egészének generációról generációra történő öröklését. Németországban és Ausztriában is *tartományi szinten szabályozott agráröröklési*

jog van érvényben (Turner et al., 2006). A Németország északi részén érvényesülő *Höfeordnung* hatálya alá például csak az olyan agrárüzemek tartoznak, melyek forgalmi értéke meghaladja a 10 000 eurót, és amelyhez tartozó ingatlanok a telekkönyvbe mint *üzemi birtoktest* feljegyzésre kerültek. Mivel az agráröröklés célja, hogy az üzem egy kézben maradjon, garanciális szabályok vonatkoznak az üzemet nem öröklő örökösársakkal való elszámolásra is (Grimm, 2010).

Ausztria egyes tartományaiban a *hagyatéki üzemnek* nemcsak az alsó, hanem a felső mérethatárát is meghatározzák. Karintiában például a *minimális hagyatéki üzemméret 5 hektár*, a maximális pedig egy átlagos, 5 fős család megélhetését biztosítani képes üzem méretének *hatszorosa*. Tirolban a hagyatéki üzemre válnak egyetlen megkötése, hogy az *egy forgalmi egységként* be legyen jegyezve a *telekkönyvi különnyilvántartásba (Höfeabteilung)*. Ugyan *egzakt életképességi korlát nincsen*, de a földterületek eladását és vásárlását

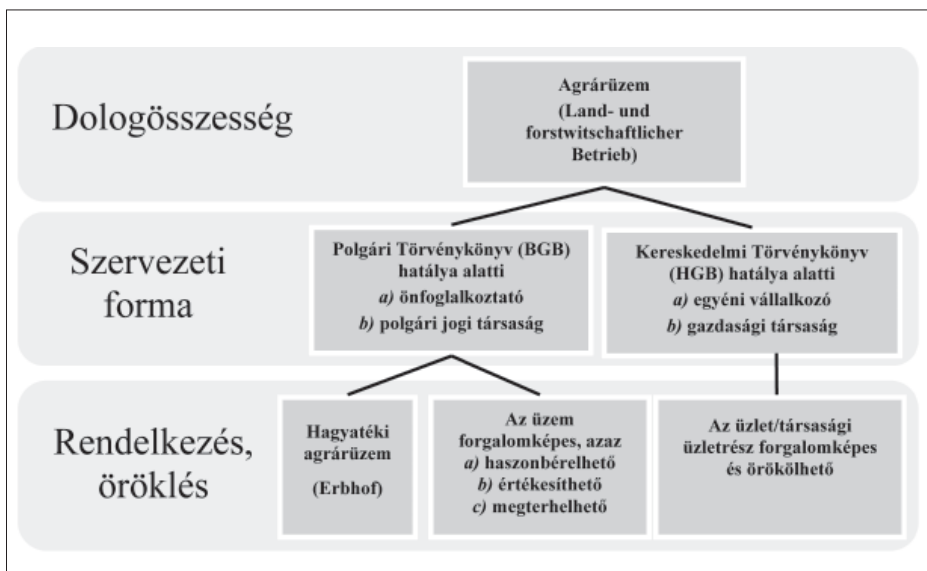
előzetesen engedélyeztetni kell, így a hatóság *elutasítja* azokat a kérelmeket, melyek a meglévő üzem szétforgácsolódásához, illetőleg a helyi viszonyokhoz képest túlzott mértékű birtokkoncentrációhoz vezetnének (Norer, 2005).

JAVASLATOK A MAGYAR ÜZEMSZABÁLYOZÁSI TÖRVÉNY MEGALKOTÁSÁHOZ

1. A bemutatott nyugat-európai mintákból jól látható, hogy Európában a legjelentősebb agrárpotenciállal rendelkező országok élnek az üzemszabályozás adta lehetőségekkel. Hazánkban az Alaptörvény P) cikke ad felhatalmazást sarkalatos törvény alkotására a földforgalomra, az integrált mezőgazdasági termelészervezésre, valamint a mezőgazdasági üzemekre vonatkozóan. E három jogszabály együttesen az ágazat strukturális kereteit hivatott rögzíteni. A magyar üzemszabályozási törvénynek a közigazgatási jog és polgári jog területét egyaránt érintenie kell. Az üzemek alapí-

4. ábra

A német agrár-üzemszabályozás szerkezeti modellje

Forrás: saját szerkesztés

tása, nyilvántartása, bővítésének vagy felosztásának engedélyezése szakigazgatási feladat. Figyelembe kell azonban venni, hogy miközben a német polgári törvénykönyv (BGB) vagy az olasz *Codice Civile* sokkal több mezőgazdasági termeléssel összefüggő életviszonyt szabályoz, addig az új magyar Ptk. – a régihez hasonlóan – a szektorsemlegesség elvét követi. Emiatt szükséges és célszerű az agrárüzemre mint dologösszességre vezetett jelzálogjog speciális feltételrendszerének, valamint az agráröröklési szabályoknak is az új üzemtörvényben történő rendezése.

2. Álláspontunk szerint hazánkban a francia modell szerinti „*egy gazdálkodó – egy üzem*” elv bevezetése nem lenne célszerű, mivel a tulajdonosi érdekeltségek ennél összetettebb struktúrákba rendeződtek. A szervezeti tisztánlátásban már az is nagy előrelépést jelentene, ha az „*egy üzem – egy vállalkozás*” elvet az új törvény következetesen érvényesítené. Napjainkban ugyanaz az üzem több vállalkozás termeléstechnikai hátterét biztosítja. Az a körülmény, hogy a termőföldtulajdon, így az üzem egésze gazdasági társaságba nem apportálható, tovább fokozza a „párhuzamos vállalkozások” alapításának gyakoriságát. Leginkább „adóoptimalizációs szándék” áll a háttérben (pl. az őstermelői tevékenységgel összefüggő költségek gazdasági társaságban történő elszámolása), de a pályázati feltételeknek való megfelelés kényszere is ösztönözhet *üzemen belüli fiktív tranzakciók* lebonyolítására. Megtörtént eset, amikor az őstermelő feleség a saját tulajdonában álló termőföldjét haszonbérbe adta férje egyszemélyes kft.-jének. Miközben ez a jogügylet a házaspár üzemének mint termeléstechnikai egységnek a működtetését nem befolyásolta, hiszen a mezőgazdasági termelés változatlan keretek között folyt tovább, az egyszemélyes kft. újonnan bejegyzett földhasználatára révén nagyobb pályázati forráshoz jutott. Az *üzemazonosság követelménye* rendet váгна a jelenleg uralkodó szervezeti káoszban: egy

konkrét mezőgazdasági vállalkozásról egyértelműen megállapítható lenne, mely üzem vagy üzemek tartoznak hozzá, ugyanakkor *egy üzemhez csak egyetlen vállalkozást lehetne hozzárendelni*.

3. Egy jövőbeni, az üzemméretet és üzemforgalmat szabályozó törvény kialakításához az új földforgalmi törvény néhány eleme hasznos kiindulópontul szolgálhat. Ilyen a földművesek, mezőgazdasági termelőszervezetek és üzemközpontok nyilvántartásba vételi kötelezettségének előírása, valamint az üzemközpont szerinti település „origóként” történt kijelölése az elővásárlási és előhaszonbérleti jogosultság 20 km-en belüli gyakorlása kapcsán. Az üzemi szemléletmód jelenik meg annak szabályozásában is, hogy mely feltételekkel lehetséges több földrésztlet egyidejűleg, egy szerződésbe foglalt módon értékesíteni vagy haszonbérletbe adni. Megfontolandó azonban a jelenlegi egyoldalú, kizárólag hektárban kifejezett birtokmaximum módosítása, mert ez a megoldás figyelmen kívül hagyja a művelési ág és a földminőség termelésre kifejtett hatásait.

4. Mivel a földforgalmi törvény elfogadása megelőzte az üzemtörvény megszületését, a jogalkotónak a földforgalmi törvénybe olyan „biztonsági korlátokat” is be kellett építenie, amelyekre jól működő üzemszabályozási rendszer mellett nem lenne szükség. A jelenlegi magyarországi földforgalmi törvény emiatt *túlparametrizált*, a nyugat-európai mintákból az összes lehetséges igazgatási elemet megkísérelte beolvasztani. Egyaránt hatósági engedélyhez köti a tulajdonszerzést és a földhasználati jog megszerzését, egy eljáráson belül alkalmazza az államigazgatási és az önkormányzati hatósági kontroll eszközeit. Az engedélyezési eljárások a konkrét szerzősmódtól függetlenül is differenciáltak, így a gazdálkodók számára szinte kiismerhetetlen rendszer született. Láthatóan nincsen egyértelmű szakpolitikai döntés abban a kérdésben, hogy a tulajdonszerzés vagy inkább a föld-

használat oldaláról érvényesüljön erős hatósági kontroll. Az elsőre az osztrák, a másodikra a francia példa jó alapot szolgáltat, *mindkettő egyidejű alkalmazása* azonban a magyar szabályozást valóban egyedivé tette. Nem kétséges, hogy az egyes eszközök külön-külön vizsgálva nem ellentétesek a közösségi jog elveivel, az azonban kérdéses, hogy az alkalmazott igazgatási korlátozások *együttessen szemlélve* kiállják-e az *arányosság próbáját* (Korom, 2010). Ez utóbbi annak vizsgálatát jelenti, hogy az elérni kívánt közérdekű célok (spekulatív ügyletek megakadályozása, helyben lakó termelők segítése) megvalósulásához feltétlenül szükséges-e az összes bevezetett korlátozás fenntartása.

5. A földforgalmi törvény 1. § (2) bekezdése szerint külön törvény a mezőgazdasági üzemek tulajdoni és használati viszonyainak sajátosságaira tekintettel eltérő szabályokat is megállapíthat a föld tulajdonjogának, használatának üzemi hasznosítás céljából történő megszerzésére. E felhatalmazó rendelkezéssel élve célszerű lenne a bemutatott francia mintát követve egy *egyszerűsített földadásvételi és haszonbérleti jóváhagyási eljárásrend* kidolgozása és bevezetése olyan üzemek számára, amelyek meghatározott üzemméret alatt, és az üzemközpontozás viszonyítva előre rögzített földrajzi távolságon belül szeretnék a használatukban lévő földterületet növelni.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) BARRAR, C. (2013): *Guide pour S'installer en Agriculture*. [Online.] http://www.ca83.fr/fileadmin/documents_ca83/Espace_agriculteurs/1_Sinstaller_transmettre/guide_installation_2013.pdf – (2) CSÁK Cs. (szerk.) (2006): *Agrárjog*. Novotni Kiadó, Miskolc, 188-198. pp. – (3) ERDEI F. (1966): *A mezőgazdasági üzemszervezés néhány elméleti és gyakorlati kérdése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 52-59. pp. – (4) GRIMM, CH. (2010): *Agrarrecht*. C.H.Beck, München, 70-97. pp. – (5) HERRIG, T. (2010): *Forslag til lov ændring af landbrugsloven*. Közreadta: Elholm-Herrig-Krabbe Ügyvédi Iroda. [Online.] <http://www.ret-raad.dk/offices/hammel/business/articles> – (6) IHRIG K. (1941): *Agrárgazdaságtan*. Gergely R., Budapest, 26. p. – (7) KAPRONCZAI I. (2010): A földbirtok-politika választ igénylő kérdései. *Gazdálkodás*, 2. sz. 191-201. pp. – (8) KOROM Á. (2010): A birtokpolitika közösségi jogi problémái. *Gazdálkodás*, 3. sz. 344-350. pp. – (9) KURUCZ M. (2012): Gondolatok egy üzemszabályozási törvény indokoltságáról. *Gazdálkodás*, 2. sz. 118-136. pp. – (10) KURUCZ M. (2013): Az ún. agrárüzem-szabályozás tárgyának többféle modellje és annak alapjai. In Korom Á. (szerk.) (2013): *Az új magyar földforgalmi szabályozás az uniós jogban*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 55-78. pp. – (11) LACZKA É. (2001): A „gazdaság” fogalma a statisztikában. *Gazdálkodás*, 6. sz. 67-68. pp. – (12) MATTYASOVSKY M. (1927): *A földművelés gazdaságtana*. Pátria, Budapest, 132-133. pp. – (13) NORER, R. (szerk.) (2005): *Handbuch des Agrarrechts*. Springer, Wien, 531-532., 611-612. pp. – (14) SOMOGYI N. (2012): A birtokpolitika és a termőföld kérdése Franciaországban. *Agrofórum*, 6. sz. 14-15. pp. – (15) STATISTISCHES BUNDESAMT (2010): *Methodische Grundlagen der Agrarstrukturerhebung 2010*. DE-Statis, Wiesbaden, 131. p. – (16) SÜVEGES M. (1999): Az agrárüzem-formák jogi szabályozásának alapjai az Európai Unió országaiban. In Hamar A. (szerk.): *Agrárátalakulás Magyarországon a '90-es években*. Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, Szolnok, 37-80. pp. – (17) SZABÓ G. G. (2011): *Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban*. Agroinform Kiadó, Budapest, 103-105. pp. – (18) SZÉKELY Cs. – TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. (2008): A mezőgazdasági üzem fogalmának változása. *Gazdálkodás*, 2. sz. 172-176. pp. – (19) TANKA E. (2001): *Megmaradásunk, a föld*. Kairosz Kiadó, Budapest, 179-189. pp. – (20) TURNER, G. – BÖTTGER, U. – WÖLFLE, A. (2006): *Agrarrecht*. GLG, Frankfurt am Main, 37-62. pp. – (21) VENTURI, C. (2006): *L'impresa agricola – L'imprenditore agricolo professionale (IAP) e le societa' agricole*. Az Olasz Kereskedelmi Kamara Kiadványa. [Online.] http://www.tuttocamere.it/files/attivita/Imprenditore_Agricolo.pdf

A közösségi agrártájtudományi intézkedések hatásai, konfliktusai a Békés megyei gazdálkodók és a kunhalmok körében

RÁKÓCZI ATTILA – BARCZI ATTILA

Kulcsszavak: nemzeti érték, kölcsönös megfeleltetés, tájtudományi konfliktus, vidékszociológia.

JEL Classification: R52.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A kunhalmok több ezer éves ember alkotta képződmények, nemzeti értékeink, melyek számos jelentőséggel bírnak. Kiemelkedő a botanikai, talajtani, vízrajzi, tájképi, régészeti, vallási és szakrális jelentőségük, valamint kultúrtörténeti vonatkozásuk. Nagy számban fordultak elő az alföldi tájon, de számuk az utolsó néhány száz évben jelentős mértékben csökkent. Védelmükre vonatkozó jogi szabályozás későn, a kilencvenes évek közepén jelent meg, de nem volt kellően hatékony. Közösségi agrárszabályozás hatására 2010-ben a kölcsönös megfeleltetés, és így az agrártámogatások kifizethetőségének feltételül szabták a kunhalmok védelmét. Ennek következtében azonnal pozitív változás állt be a meglévő halmokon. A cikk bemutatja a halmok múltját, a pusztulásuk okait, kitér a védelmük szabályozására, azok hatásaira, és kompromisszumos megoldásokat keres a tájtudományi feszültségek oldására.

Az új előírás konfliktusokat szült a gazdálkodó – kunhalom – szabályozás háromszögben. E feszültség detektálására, a megoldás lehetőségeire empirikus kutatást, mélyinterjú módszerrel szociológiai felmérést végeztünk a Békés megyei gazdálkodók, valamint a téma szakértői körében. A megkérdezettek előre meghatározott szempontok szerint lettek kiválasztva.

A kutatásunk hipotézisei beigazolódtak, így egyrészt megállapítható, hogy a gazdálkodó társadalom alapvetően elfogadó az agrárterületeken található kultúrtörténeti emlékek, nemzeti értékek iránt, másrészt megállapítható, hogy a kunhalmokról többségükben kevés ismerettel rendelkeznek. A harmadik állításunk, hogy a kunhalmok pusztulásának okai – az előzőeken túl – a megjelenő agrárigazgatási, természetvédelmi jogszabályok ismeretének, naprakész követésének a hiányára is visszavezethetők.

Az eredményekből kiderül, hogy a halmok művelése és pusztulása nem szándékos tevékenység eredménye, inkább a témával kapcsolatos ismeretek hiányára vezethető vissza. Eredményeink láttán javasoljuk a szabályozásba bevitt halmok körének újragondolását is, illetve minimális többlettámogatás megítélését és a hatóságok gazdálkodókkal való kapcsolatfelvételét, szoros együttműködésüket a halmok megőrzése érdekében.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Tudományos kutatásunk egy európai uniós és a hozzá kapcsolódó nemzeti agrárjogszabályhoz kapcsolódik, melyeken keresztül összefüggéseket keresünk a Békés megyei kunhalmok sorsát, állapotát illetően, valamint hosszú távú megoldási javaslatokat fogalmazunk meg a megóvásuk érdekében. Munkánk az alább felsorolt hipotézisekre épül.

– Feltételezzük, hogy a gazdálkodók az agrárterületeiken fekvő kultúrtörténeti emlékekkel, nemzeti értékekkel elfogadóak, azokat nem tekintik idegen tájelemeknek.

– Feltételezzük, hogy a kunhalmok múltjával, jelenével, jelentőségükkel, a károkat okozó folyamatokkal kapcsolatban mélyebb információval csak kevés gazdálkodó rendelkezik, így nem nevezhetők tudatos pusztításnak a jelenben tapasztalt állapotok.

– Feltételezzük, hogy az agrárigazgatásban az újonnan életbe lépő jogszabályokat néhány gazdálkodó követi nyomon naprakészen, így csak az esetlegesen kiadott szankciók hatására tudatosulnak a jogszabályi tartalmak. Vélelmezhető, hogy konfliktust okozott az újonnan bevezetett agrártájtvédelmi szabályozás, ugyanakkor látható, hogy a szankciók általi eredmények elérése sikeres lehet a tájtvédelem szempontjából is.

Az egykor vízjárta síkság jellemző földpiramisai *Győrffy István*, a honi néprajztudomány jeles képviselője szerint „olyan 5-10 méter magas, 20-50 méter átmérőjű, kúp vagy félgömb alakú képződmények, amelyek legtöbbször víz mellett, de vízmentes helyen terültek el, s nagy százalékban temetkezőhelyek, sírdombok, őr- vagy hátrahalmok”. A legrégebbi ember alkotta kultúrtörténeti emlékeink a kunhalmok. Több típusuk ismert, keletkezésük i. e. 4000-tól a XII. századikáig terjed. A legtöbb Árpád-kori tárgyi emlék ezeken a halmokon vagy azok környékén található (*Szelekovszky, 2005*). A régészeti kutatások kiderítették,

hogy a halmok nagy része rézkori, kora bronzkori temetkezések, bronzkori telepek, szarmata, germán, honfoglalás kori temető, Árpád-kori templomok és sírok, olykor valóban kun temetkezések nyomait őrzik (*Tóth, 1988*). Szomorú tény, hogy egy-két kivétellel eddig soha semmit nem tettek az itt élő társadalmak a megmaradásukért, és még mindig bizonytalan a történelem legrégebbi ember alkotta építményeinek, a kunhalmoknak további sorsa és megmaradása (*Szelekovszky, 2005*).

Egykor Magyarországon több mint 40 000 kunhalom volt található. A Körös-Maros Nemzeti Park nyilvántartásából kiderül, hogy ebből a mai Békés megye területén 1533 volt fellelhető. A halmok mindig szorosan kötődtek az emberi társadalmakhoz, így kultúrát is teremtetek. Jelentős részük mindig is a mezőgazdálkodás által érintett területeken terült el. Folyamatosan csökkent a számuk a századok során, főként a mezőgazdaság és vallás erejének csökkenése miatt (*Tóth, 2002*). A XX. század második felében az országra jellemző intenzív, nagyüzemi mezőgazdálkodás következtében nagy számban pusztultak el.

A magyar történelem során hosszú ideig semmi nem védte a kunhalmokat. A tényleges védelmet az 1996. évi természet védelméről szóló törvény elfogadása jelentette, ahol a halmok *ex-lege* védettséget kaptak (*Szelekovszky, 1999*). A törvény rendelkezései értelmében lefolytatott kunhalom-kataszterezés során 380 db olyan kunhalom találtak Békés megye területén, melynek még volt természetvédelmi és tájképi jelentősége, ebből 264 db nem állt mezőgazdasági művelés alatt (1. ábra).

Az EU-csatlakozással számos közösségi támogatási forrás vált elérhetővé a mezőgazdasági termelők számára. Az uniós pénzek eléréséhez a gazdáknak különféle előírásokat, illetve kötelezettségeket kell teljesíteniük, ilyen a kölcsönös megfeleltetés szabályzórendszere is. A 2003-as KAP-reform fontos eleme volt, hogy – mintegy

a támogatásért cserébe – a gazdálkodónak úgy kell egészséges termékeket előállítania, hogy közben a környezetet sem károsítja, fenntartható gazdálkodást folytat. A támogatás feltétele több környezetvédelmi, tájvédelmi, állat-egészségügyi, állatjóléti és élelmiszer-higiéniai előírás maradéktalan betartása (*Helyes Mezőgazdasági, 2014*).

Az új szabályozás két alapvető eleme a *jogszabályban foglalt gazdálkodási követelmények (JFGK)*, továbbá a *helyes mezőgazdasági és környezeti állapot (HMKÁ)* előírásai (*Ackrill, 2000*). A HMKÁ a kölcsönös megfeleltetés része, mely – a különböző előírásokon keresztül – ökológiai szempontból hosszú távon is fenntartható agrárkörnyezet kialakításához járul hozzá (*Brady et al., 2009*). Magyarországon az *50/2008 (IV.24.) FVM rendelet* tartalmazza ezen direktívákat. Kezdetben inkább szakmai elemeket foglalt magában, mint például a talajerózió, gyomosság, talajtaposás elleni védelem, a vetésváltás szabályai stb. Az előírások köre folyamatosan bővült a környezeti, tájvédelmi faktorokkal. 2010-ben a *32/2010. (III.30.) FVM rendelet* módosí-

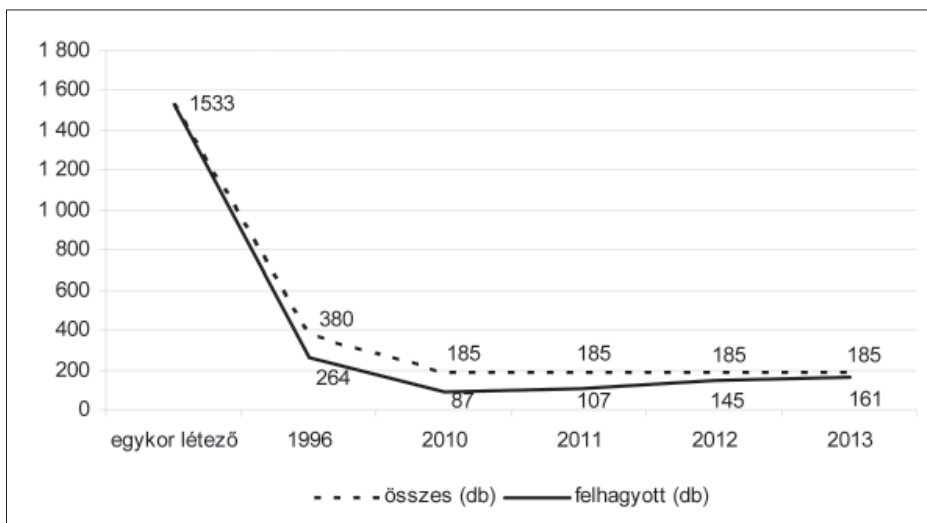
totta az alaprendeletet – igazodva a *Tanács 73/2009/EK rendelethez* –, így jelentős bővítésre került sor, hiszen a szabályozás részévé tették a tájra jellemző tájképi elemek védelmét is. Ennek értelmében amely termelő területén védett tájelem található, annak a védelméről gondoskodnia kell, a halomtestek művelésével fel kell hagyni. Ellenkező esetben szankciók alkalmazásával meghatározott mennyiségű összegek kerülhetnek levonásra az aktuális évi támogatásból.

A szabályozás bevezetése egy országos állapotfelméréssel kezdődött 2011-ben, melyhez Békés megyében a kiinduló alapadatokat a Körös-Maros Nemzeti Park adatbázisa szolgáltatta. Az idő előre haladtával folyamatosan nőtt a felhagyott halmok száma, ennek eredményeként 2013 végére 24 db halom állt művelés alatt a rendeletbe beépült 185 db-ból (1. ábra).

A szabályozás bevezetése eddig nem tapasztalt hatékonysággal védi a rendeletbe beépült kunhalmokat. Ennek magyarázata ezen előírások évről évre történő szoros ellenőrzése. Ugyanakkor ez feszültséget is

1. ábra

Kunhalmok és állapotuk a mai Békés megye területén

kelthet, hiszen egy újabb előírás, egy újabb kötelezettség ellenállásba ütközhet a jogalkalmazók körében. Tájvédelmi szempontból azt érinti a szabály, aki a környezetet, a tájat alakította, és pontosan neki kívánjuk rajta keresztül megóvni a táji értékeket.

A kutatásunk szempontjából felmerülő problémahalmaz, problémakör a következő négy pontban vázolható fel.

– A kunhalmok természeti, kultúrtörténeti, régészeti, vallási értékek, melyeket több ezer éve alkotott az itt élő ember, markáns részei az alföldi tájnak és kultúrájának.

– A számuk jelentősen csökkent, a megmaradtak állapota folyamatosan romlott, mivel az évszázadok során beszorultak a mezőgazdaság által művelt területek közé. Bár az elmúlt századokban is felismerték kiemelkedő jelentőségüket, mégis viszonylag későn jelent meg a kihirdetett jogi védelem, az 1996. évi természet védelméről szóló törvény. Mindazonáltal végrehajtó rendelet hiányában nem volt hatékony a szabályozás, a jelentősebb halmok száma tovább csökkent, állapotuk folyamatosan romlott.

– 2010-ben megjelent a módosított HMKÁ-rendelet, mely védett tájképi elemekké nyilvánította a kunhalmokat és megtiltotta a halmok területének bolygatását. A kihirdetését követően azonnal érezhető javulás állt be a halmok vonatkozásában, ugyanakkor konfliktus keletkezett a gazdálkodó és halom viszonyában.

– Megoldási lehetőségeket kell keresni, melyek együttesen veszik figyelembe mind a halmok, mind a gazdálkodók érdekeit.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A fenti problémakör felderítésére, az ok-okozati összefüggések detektálására, a folyamatok megértésére, kezelési lehetőségekre a társadalomtudományok módszertanait alkalmazzuk. Összesen 20 mélyinterjút készítettünk *Babbie (2003)* és *Kvale (2005)*, valamint *Heltai és Tarjányi (1999)* munkássága és módszertani előírásai alapján.

Munkánk során 5 szakértő interjút készítettünk olyan személyekkel, akik a halmok különböző értékeihez kapcsolódó országos ismertségű szakemberek: nemzeti parkos, igazgatási, jogalkotói, jogalkalmazói és oktatási területről. Az általuk elmondottakat ütköztettük az érintettek véleményével.

Az érintett Békés megyei gazdálkodók körében 15 interjút készítettünk. Az interjúalanyok kiválasztása irányítottan történt, melynél kritérium volt, hogy a megye minden része képviselve legyen, továbbá legyen benne mindkét nemből, minden korcsoportból, régen gazdálkodó és kezdő gazda, kis területen és nagy területen gazdálkodó, valamint gazdasági társaság. Ebben a körben életútinterjút és szakmai interjút is készítettünk egy beszélgetés alkalmával.

Az interjúk a szakértők esetében 7 kérdést tartalmaztak, melyek közvetlenül a problémakörhöz kapcsolódtak. Az érintettek esetében 4 kérdés életút kérdés volt, melyekkel a megkérdezettek magánszférájához kívántunk közelebb kerülni, így bírni rá őket az őszinte válaszadásra. Továbbá 9 szakmai kérdést tettünk fel, melyek szintén a problémakörhöz fűződtek. Ezekkel mértük az érintettek tájékozottságát, viszonyulásukat, a kényszer hatásait, motivációit.

Az interjúk általában 35-40 perc hosszúak voltak. A kérdéshez egy előre nyomtatott kérdéssorokat tartalmazó felmérő ívet használtunk. A lapon jegyeztük a kért reakcióit, első megnyilvánulásait, arckifejezéseit. Fő szabály volt a kérdező semleges, de megértő és kongruens viselkedése, az érintett beszélgetése, őszinte válaszadás elérése. Az interjúk végeztével a megkérdezettek válaszait válaszmátrixba rendeztük.

Az agrárjogszabályok ismeretével, azok alkalmazókhöz való eljuttatásával kapcsolatban, valamint a szankciók általi eredményelérések kiderítésével kapcsolatban kinegyzet próbás szignifikanciavizsgálatokat is végeztünk.

EREDMÉNYEK ÉS MEGVITATÁSUK

Érintettek interjúja

Életút kérdéskör.

1. A megkérdezettek közül 10 felsőfokú végzettséggel és 5 közép- vagy alacsonyfokú végzettséggel rendelkezett. A felsőfokú végzettségűek egy megkérdezett kivételével (a 9. interjúalany) mind megemlésték az őseiket, amikor megkértük, hogy beszéljenek magukról. Az alap- vagy közép- vagy alacsonyfokú végzettségűek közül egy sem említette az őseit. Itt fontos lehet a témához – mint nemzeti kultúrtörténet, ősök hagyatéka stb. – való hozzáállásuk tükröződése.

2. A gazdasága szerkezetének leírásáról, a területeinek elhelyezkedéséről a felsőfokú végzettségűek esetében egy kivételével (3. interjúalany) részletesen, pontos leírásokkal beszéltek. A közép- vagy alacsonyfokú végzettségűek közül egy sem részletezte a gazdaságát.

3. A megkérdezettek közül 3 elsőként igazgatási jellegű (jogsabályok, területi megosztások stb.), 7 gazdasági jellegű (ár, piac stb.) problémákat sorolt kritikus elemeknek a gazdálkodása szempontjából, és 5 megkérdezett mondott elsősorban természeti tényezőket (aszály, belvíz stb.). A válaszok vegyesen érkeztek az iskolai végzettség tükrében, viszont a gazdasági jellegű gondokat jellemzően a felsőfokú végzettségűek sorolták az első helyre.

Szakmai kérdéskör.

1. Minden megkérdezett el tudta helyezni a kutatott témát. 4 megkérdezett pontosan körülírta a definíciót és bő ismeretekkel rendelkezett a halmokkal kapcsolatban, 5 megkérdezett felületes ismeretekkel rendelkezett a halmokról, és 4 megkérdezett tudta, hogy miről van szó, de nem tudta megfogalmazni a részleteket. Az alanyok közül jellemzően a felsőfokú végzettségűek rendelkeztek mélyebb ismeretekkel a halmokról, a 3. megkérdezett felsőfokú végzettségű, mégsem magasabb az ismerete,

de a közép- vagy alacsonyfokú végzettségűek közül a 4. megkérdezett bő ismeretekkel rendelkezik. A csekély ismerettel rendelkezők mind közép- vagy alacsonyfokú végzettségűek voltak.

2. A kunhalmokkal kapcsolatos viszonyulásuk kérdésénél nem volt, aki negatív érzésekről számolt volna be. Jellemzően (15-ből 11 megkérdezett) pozitív érzelmről beszéltek. 4 semleges érzésű válasz érkezett, melyből 2 alacsonyabb iskolai végzettségű, és a 3. továbbá a 14. megkérdezett felsőfokú végzettségű. 2 megkérdezett volt – a 4-es és a 7-es –, aki alacsonyabb végzettségű volt, mégis pozitív hozzáállásról számolt be.

3. A 15 megkérdezettből 12 a saját területén fekvő kunhalmokon túl a tágabb környezetben lévő halmokat is ismerte és sokan közülük még a neveiket is tudták. Érdekes, hogy a 10-es megkérdezett közepesen tájékozott a halmokkal kapcsolatban, mégsem ismeri, csak a sajátját. 3 megkérdezett csak a saját területén lévő ismerte. 6-an szó szerint elmondták, hogy „szeretnek felmászni rá”. Ugyanakkor a 3-as és a 6-os megkérdezett csekély ismerettel rendelkezik, semleges érzéssel van irántuk, mégis sokat ismer közülük.

4. A védelmükre és az ahhoz kapcsolódó szabályozásokra rákérdezve a 15-ből 4-en megemlésték mind a korábbi természetvédelmi törvényt, mind az új rendeletmódosítást is. Közülük a 8-as és a 12-es megkérdezett részletesen ismerte a szabályozás lényegi elemeit is. Legtöbben (9-en) csak a 2010-es módosított rendelet körüli eseményeket ismerik. A 2-es és a 3-as kunhalmossal rendelkező gazdálkodó nem tudta, hogy védettek-e. Mindkettő kunhalma gyepen van, így az új előírás nem érintette őket, vélelmezhetően ezért nem tudnak a megváltozott védelemlről.

5. A 15-ből 8 megkérdezett saját utána-járásból (internet, kiadványok stb.) hallott az új szabályozásról, és 6 megkérdezett a szakértői szervezetektől. A tájékozott gazdák – akik maguk néznek utána a jogszabályi változásoknak – vegyesek a végzettség

vonatkozásában, mégis jellemzően a közép- és alacsonyabb végzettségűek vannak kapcsolatban a szakértői szervezetekkel. Egy megkérdezett, a 3-as nem tud a védelműkről semmit.

6. A 15-ből 4 megkérdezett halma régen felhagyott, a 11-es megkérdezett nem művelte soha az általa kunhalomnak vélt halmokat. A rendelet életbe lépése után a többi művelésével is felhagyott. 3 gazdálkodót nem érintett hátrányosan a szabály, mivel gyepen van a halmuk. 7 gazdálkodó csak a szankció miatt hagyott fel a halmának művelésével. Közülük három közepesen vagy jól tájékozódott a halmokkal kapcsolatban, mégis csak a szankció miatt hagyott fel a művelésükkel.

Egyikük (1-es) megemlíti, hogy szerinte a szántás nem káros. Ugyanakkor a válaszadásokból kiderül, hogy 3 gazdálkodó nincs tisztában a szántás okozta következményekkel. Tovább igazolja az állításunkat, hogy a 15-ös megkérdezett javasolná, hogy 5 évenként meg lehessen legalább tárcsázni a halomtestet. Azt mindegyik szakértő megemlíti és megerősíti, hogy az egyik legkárosabb folyamat a halmok mechanikai bolygatása, szántása.

A bolygatás a halomtestet fizikálisan is erodálja, másrészt a halomtestben lévő régészeti emlékeket is tönkretelheti, valamint a megtelepedő növényzetet is károsítja.

7. 7 megkérdezett azt nyilatkozta, hogy nem tetszett az új szabályozás a környezetének, problémának érezték, pluszterheknek. 5-en azt közölték, hogy az ismerősei a kényszer miatt elfogadják. Ketten, a 3-as és a 4-es megkérdezett nem beszélt erről senkivel, a 6-os megkérdezettet a telekszomszédjai kinevették, amikor látták, hogy kihagyta a kunhalom területét. A 12-es megkérdezett ismerősei elfogadták az új szabályozást. Sokan arról panaszkodnak, hogy kerülgetni kell a halmot, az útjukban van. Sokan említették, hogy termés kiesésük lett emiatt. Ugyanakkor a 12-es megkérdezettnek több gondot jelentenek

a területein található villanykarók, mint a halmok. A terméskieséssel kapcsolatban a 2-es szakértő kiemelte, hogy valójában nem lehet terméskieséssel számolni a halmok felhagyása esetén, ezt szakmailag alá is támasztotta.

8. A 15-ből 7 megkérdezett említi a többlettámogatást, mint jogszabály-változtatási lehetőséget. A 2-es és a 7-es megkérdezett kimondta, hogy nem adna támogatást, 5-en nem is említik ezt. Az 1-es szakértő nyilatkozata szerint annyi támogatást adna, amennyi a többletkiadásokat fedezné (kezelés, kaszálás, elhordás stb.). A 2-es szakértő nem a támogatásban látja a megoldást, hiszen számos előírást be kell tartani, és azokra sem jár külön támogatás. A 3-as szakértő a kettős finanszírozás veszélyeit említette.

9. 6 megkérdezett az oktatást és az ismeretbővítést követelné, javarészüik olyan, aki csekély ismerettel rendelkezik a halmokról. Ezen javaslatot mindhárom szakértő is megemlíti.

10. 4 megkérdezett csereföldet kérne a halmáért cserébe, ugyanakkor ezen megkérdezettek mindegyike a jól tájékozott kategóriába tartozik. A földhivatali rendezést 3 megkérdezett említi (a tulajdoni lapba felvezetés és kimérés), és ezt a megkérdezett mindegyik szakértő is elmondta.

11. A további sorsukat az 1-es szakértő az önkormányzatok kezelésében látja. Ezzel kapcsolatban a 2-es és a 3-as szakértők szerint a gazdánál kell, hogy maradjon a halom, ő az egész kérdéskör közepe. A 14-es megkérdezett is ebben látná a megoldást.

12. A 2-es, 4-es és a 14-es megkérdezett kategorizálná a halmokat és az alapján döntené el a jövőbeli sorsukat. Ezt az 1-es Körös-Maros nemzeti parkos szakértő is elmondta, hiszen ez volt az alapja az egykori kunhalom-kataszterezésnek is.

13. A 11-es megkérdezett a kunhalmok későbbi sorsának a rendezését fákkal való beültetésével oldaná meg. A 2-es szakértő a fásítást a halmokon káros folyamatnak

értékeli, elmondása alapján a fák gyökerei károsíthatják a halom belsejét és a védett növényeket is elnyomják. A 6-os és a 11-es megkérdezett szigorítaná a szabályozást. Ők nehezményezik, hogy kihagyták a művelésből a saját halmukat, de nem történt további intézkedés azóta a szervek részéről. Ezzel kapcsolatban az 1-es szakértő óvatos, hiszen nem tudható, hogy milyen visszhangja lenne az esetleges növénytelepítési kényszernek. A 2-es szakértő javaslatai szerint minden halmot meg kell jelölni és fel kell keresni a gazdálkodókat is, korlátozottan látogathatóvá tenni a halmokat. Ezt a 3-as szakértő úgy tenné meg, hogy egyszerre lenne ott gazda a nemzeti park, a hatóság (földhivatal, kifizető ügynökség) és a gazdálkodó. Így lenne megjelölve a halom a helyszínen és azután kötelező gyepesítés és fenntartás következne a gazda részéről.

14. Minden megkérdezett érintett interjúalany számára fontos a kunhalmok jövője és sorsa. Ugyanakkor azzal sokuk nincs tisztában, hogy a kunhalmok megőrzésének az első lépése a mechanikai művelés megszüntetése. 8 megkérdezett a szankció miatt nem műveli csak a területén lévő halmot, ugyanakkor fontos számukra a sorsuk és a fennmaradásuk.

Az interjúk során adott néhány kiemelő válasz, vélemény.

Az 1-es megkérdezett azt gondolja, hogy a mostani gazdasági körülmények között nem várható el a gazdától, hogy felhagyjanak a halom területének művelésével csupán azért, mert az fontos tájelem és nemzeti érték. Valahogyan motiválttá kell tenni őket, így az egyik megoldás a támogatás lenne. Ezt több megkérdezett javasolná, de szakértők közül csak az 1-es szakértő javasolná ezt. Utóbbi csakis annyi támogatást adna, amennyi az esetleges kiesett termés és a kezeléssel járó többletkiadás. A 2-es és a 3-as szakértő nem adna többlettámogatást, hiszen egyébként is vannak kötelezettségek. A 2-es szakértő a kunhalom-tulajdonosokkal tartana sokkal szorosabb, személyes

szakmai kapcsolatot és konzultációt. Abban látja a megoldást, hogy az érintetteket kell közelebb hozni a megoldáshoz, ők oldják meg a problémát, hiszen hozzájuk áll a legközelebb. Elsősorban nem a támogatásban látja a megoldást, hiszen az személytelen dolog, és a természetben élő embernek védjük meg a halmokat.

A 7-es és a 13-as megkérdezett kimondta, hogy büszke arra, hogy kunhalom helyezkedik el az általa művelt földön.

A 11-es megkérdezett cégvezető több ezer hektáron gazdálkodik a megye déli részén és a hozzá kapcsolódó romániai területen. 6 db halma van, melyből 3 db sosem állt művelés alatt, 3 db-ról csak 2010-ben tudta meg, hogy halom. Ezután azt a 3-at sem művelte. Amióta a rendelet életbe lépett, a romániai oldalon sem műveli azon kiemelkedéseket, melyről kiderítette, hogy kunhalmok lehetnek – Romániában ezen közösségi előírásba nem emelték bele a kunhalmokat, ott így a közösségi szabály alapján nem védettek.

A 8-as interjúalany elmesélte, hogy az ő halma a tanyája közvetlen közelében található Szabadkígyós határában. Már korábban a védelmére szállt, hiszen a jogszabályi védelem – azaz a 90-es évek – előtt megjelölte azt, utána nézett a történetének és egy tájékoztató táblát emelt mellette. Később egy padot is kihelyezett és egy kopjafát is állított mellé. Ő azt mondta, hogy végrendelkezett arról, hogy halála után a hamvait a kunhalma északi oldalára szórják szét.

A kunhalom–gazda problémakör megvitatása a válaszok alapján

I. A halmok jelentőségét számos tudományos kutatás megerősítette különböző tudományágak által. Jelentőségük köre rendkívül szerteágazó és még korántsem teljes. Az interjúk eredményéből következtetni lehet arra, hogy a Békés megyei halomtulajdonosok közül vannak, akiknek meghatározó tény az életükben, hogy van kunhalmuk.

II. A megkérdezettek közül vannak, akik régebb óta nem művelik vagy nem fogták művelésbe a területeiken lévő általuk ismert halmokat. Továbbá a megkérdezettek többsége tudomásul veszi az intézkedést, valamint a megkérdezettek mindegyike fontosnak tartja a halmok megőrzését. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy a szabályozás során valóban kerültek olyan halmok is a rendszerbe, melyekről jellemzőiknél fogva (méret, kiterjedés, a befogadó terület felszíni egyenetlensége) a köztudat nem tudhatta, hogy azok kunhalmok (helyszínen nem megjelölt).

A védelmükre és az ahhoz kapcsolódó szabályozásokra rákérdezve a 15-ből 4-en említették a korábbi természetvédelmi törvényt. Ennyi gazdálkodó ismerte a védelmükkel kapcsolatos korábbi (lényegi) intézkedést. Az interjúkból kiderül, hogy a megkérdezettek nagy része a sajátján túl csak azokat a halmokat ismeri, melyek valamilyen oknál fogva egyébként is híresek, így arra lehet következtetni, hogy a megye lakossága is hasonló ismeretekkel rendelkezik. Ennek az egyik oka, hogy a nevezett halom a köztudatban él – többen említették a békésszentandrásai Gödény-halmot – azért, mert markáns kiterjedéssel rendelkezik vagy ritka természeti érték található rajta. Vagy korábban emlékhelyet (kereszt, oltár, kálváriadomb, templom, temető stb.) alakítottak ki rajtuk. Ezen halmok így váltak védetté. Sokan nem is tudhatják, ha ránéznek egy templomra, hogy az nem az építése során került kiemelésre, hanem eleve kunhalomra épült. A valamilyen megjelölés után már tiszteletben tartotta az ember a halmot, és semmiképpen sem akarta azt szándékosan háborgatni. Ezt megerősítette a 2-es szakértő is. Elmondta, hogy védelem mindig is volt, hiszen azzal, hogy megjelölték a korabeli emberek ezen képződményeket, onnantól tiszteletben tartották a társadalmak. A pusztulás onnantól kezdve következett be, ha különösebb jelentőséget nem tulajdonítottak a halomnak, kikopott a köztudatból, nem

jelölték építészetiileg sem. Így az idő előre haladtával elfeledkeztek róla az emberek, és akár elhordták vagy művelésbe vonták.

A válaszok alapján kijelenthetjük, hogy számos megkérdezett nincsen tisztában a bolygatás okozta következményekkel. Az 1. megkérdezett ki is mondta, hogy a szántás nem káros, és a 15. megkérdezett pedig javasolná, hogy ötévenként meg lehessen tárcsázni a halomtestet a jobb fűtermés eléréséért. A legtöbb szakértő a bolygatást a legveszélyesebb műveletnek tartja. Ezen alapvető ismeretek hiánya vezetett a jelen állapot kialakulásához.

III. A megye északi, északkeleti és északnyugati részén is arányaiban több kunhalom található, mint a megye többi részén. Ennek oka a vízfolyások nagy száma és a táj kialakulásának sajátos tényezői. Az interjúkban elhangzottak alapján feltételezhető, hogy az ezen térségekben élő emberek mélyebb ismeretekkel rendelkeznek a kunhalmok tekintetében, a viszonyulásuk is különlegesebbnek mondható. Ezekről a vidékekről kérdezett interjúalanyok arról számoltak be, hogy a település határában való tájékozódás szempontjából a mai napig meghatározott jelentősége van a halmoknak. Vannak esetek, hogy halomról halomra járva történik a vadak hajtása. Legtöbb érintett megkérdezett (9) csak a 2010-es módosított rendelet körüli eseményeket ismeri a kunhalmok védelmével kapcsolatban. 7 gazdálkodó csak a szankció miatt hagyott fel a halmának művelésével. 7 megkérdezett azt mondta, hogy nem tetszett az új szabályozás a környezetének, problémának érezték, pluszterhernek. 5-en azt nyilatkozták, hogy az ismerősei a kényszer miatt elfogadják. Ketten, a 3-as és a 4-es megkérdezett nem beszélt erről senkivel. A kérdés megvitatása során számos indulat és feszültség volt érezhető a megkérdezettek körében. Látható volt, hogy az új szabályozás konfliktusokat eredményezett, mely konfliktusok kezelése a halmok szempontjából kiemelkedő fontosságú.

IV. A megoldási lehetőségek vizsgálatánál a szakértők által elmondottak adják a vázat. Ezek alapján a megoldási lehetőségek: adatbázis-pontosítás, támogatás, földhivatali rendezés, oktatás, gyepesítési kötelezettség, nagyobb pufferterület, halmok megjelölése, fenntartás, kezelés.

KONZEKVENCIÁK, JAVASLATOK

– A gazdálkodók az agrárterületeiken fekvő kultúrtörténeti emlékekkel, nemzeti értékekkel elfogadóak. A megkérdezettek által elmondottak alapján tudatos, szándékos pusztításról nem beszélhetünk, a hosszú évtizedek óta kialakult – esetlegesen kedvezőtlen – állapotok csakis az ismeretek hiányára vezethetők vissza.

– A kunhalmok múltjával, jelenével, jelentőségükkel, a károkat okozó folyamatokkal kapcsolatban mélyebb információval kevés gazdálkodó rendelkezik. Bár minden megkérdezett ismerte a „kunhalom” kifejezést, kevesen voltak azok, akik bővebben meg tudták volna fogalmazni, illetve jelentőségükről is tudtak beszélni.

– Az agrárigazgatásban újonnan életbe léptetett jogszabályokat kevesen követik nyomon naprakészen, és csak az esetlegesen kiadott szankciók hatására tudatosulnak a jogszabályi tartalmak a területeket

művelő gazdálkodók körében. Az előzőekben láthattuk, hogy a régebbi szabályozást kevesen említik, a szankciókkal párosuló megváltoztatott rendeletet annál többen ismerik. Az új – munkánkban bemutatott – agrártájtudományi rendelet konfliktust okozott a gazdák körében. Ezek értelmében, ha a jogszabályváltozás időpontja körüli halomállapotokat vesszük figyelembe, elemezhetjük a szabályozás hatékonyságát is, ezzel következtethetünk a hasonló agrárszabályozások sikerére, eredményére. A 2010-es állapotfelmérés során a megyei halmok körében 87 db-ot régóta nem művelt állapotban találtunk és 20 db kunhalom művelésével azonnal felhagytak a jogi változás életbe lépése idején a felkészült gazdálkodók. 78 db kunhalmot függetlenül az új szabálytól 2011-ben is tovább műveltek. Ezen eredményeket khi-négyzet vizsgálat alá vontuk (2. ábra). Megállapítható, hogy 20 db halom művelésével hagytak fel azonnal, mellyel a hipotézisünk beigazolódtott, vagyis az információ áramlása és annak megértése hiányt szenved a magyar agrárszabályozásban.

Azon gazdálkodók, akik nem hagytak fel azonnal a halmok művelésével, szankciót kaptak a 2011. évi területalapú támogatásuk vonatkozásában. Ennek mértéke a teljes

2. ábra

Gazdák által adott azonnali válaszreakció az új szabályozásra

Az új szabályozás életbe lépése (2010. 11. 01.)	A kunhalmok állapota	művelt	felhagyott	összesen
	a szabályozástól függetlenül (azt figyelmen kívül hagyva)	78	87	165
	a szabályozás életbe lépését követően azonnal	0	20	20
	összesen	78	107	185

$$f = 1$$

$$\chi^2 = \frac{185 \cdot (78 \cdot 20 - 87 \cdot 0)^2}{78 \cdot 107 \cdot 165 \cdot 20} = 16,3466$$

$$\chi^2 = 16,3466 > \chi^2_{\text{táblázat}} = 10,8276$$

$$p = 0,001 = 0,1\%$$

támogatási összeg 1-3%-a volt, melynek pontos nagysága, pénzbeli összege az igényelt összterületük nagyságától, az ügyfél által művelt halmok darabszámától függött. A 2012-es évben a szankciók hatására tovább nőtt a megfelelő állapotú halmok köre (145 db összesen), és 40 db kunhalmot találtunk még mindig művelés alatti állapotban. A szabályozás által kiszabott szankciók hatására az előző évi 78 db művelt halomból 38 db művelésével hagytak fel a gazdák 2011-ről 2012. évre (3. ábra).

Az eredmények láttán megállapítható, hogy az agrártámogatási és -szabályozási rendszerekben is hatékonynak, eredményesnek tűnik a szankciók általi kívánt hatás elérése.

A kunhalmok utóbbi évszázadokban tapasztalható rongálódása, pusztulása valamelyik történelmi időszak során a köztudatban bekövetkezett háttérbe szorulásuk következménye. Amely halom markáns területi kiterjedése fennmaradt, valamilyen építészeti tevékenység folyt rajta (feszület, kálváriadomb, temető, kriptá, templom stb.), végig településhez vagy úthoz közel helyezkedett el vagy kultúrtörténeti szempontból (mondák, emlékek stb.) a köztudatban maradt, azon halmok a mai napig jó állapotban maradtak fenn. Annak ellenére, hogy a ter-

mészetvédelmi törvény nem volt kellően hatékony a sorsukat illetően, ezen halmok nem pusztultak el. Ugyanakkor azon kunhalmok, melyek a fenti köztudatból kikoptak, valamilyen mezőgazdasági művelés alá kerültek, így ma nem tűnnek ki a kultúrtáj vonulatából, belesimultak a környezetükbe.

A halmokkal kapcsolatban kevés információval rendelkeznek az érintett gazdák, néhányan vannak csak, akik mélyebb tudással rendelkeznek. Így azt sem tudják igazán, hogy mely tevékenységek ártnak a leginkább a halmok megmaradásának.

A szabályozáskori nagyszámú művelt halom egyrészt az ismeretek hiányának tudható be, és semmiképpen sem szándékos károkozásnak. Alapvetően elfogadók az érintettek az új szabályozással és alkalmazkodnak is hozzá. A 2010-es HMKÁ-rendeletmódosítás során bekerült kunhalmok jelentős része olyan halom volt, melyekről korábbi nyilvántartások alapján derült ki, hogy az valójában kunhalom. Ezek valójában csak halomhelyek. Ezeket a területeket is csak avatott szem vehette észre. A gazdák nagy valószínűséggel azért művelték a módosítás időpontjában, mert az ismeretük hiányában nem tudták, hogy az kunhalom. Ezek döntő többségének a művelésével felhagytak a gazdák.

3. ábra

A szankció hatása az első évben a gazdák körében

A szabályozás általi szankció	A kunhalmok állapota	művelt	felhagyott	összesen
	a szabályozás által kiszabott szankciótól függetlenül	40	107	147
	a szabályozás által kiszabott szankció következtében	0	38	38
	összesen	40	145	185

$$f = 1$$

$$\chi^2 = \frac{185 \cdot (40 \cdot 38 - 107 \cdot 0)^2}{40 \cdot 145 \cdot 147 \cdot 38} = 13,1925$$

$$\chi^2 = 13,1925 > \chi^2 \text{ táblázat} = 10,8276$$

$$p = 0,001 = 0,1\%$$

Az eredmények alapján javasoljuk az egykori kunhalom-kataszterezés eredményeként azonosított halmok kutatások keretén belüli felülvizsgálatát. Ezt követően lehatárolni azon halmok körét, melyeknek van jelentősége és így van értelme a védelmüknek. Az 1-es szakértő is elmondta, hogy a rendeletbe beépült halmok közül, amelyek szántóterületek belsejében találhatóak, nagy részüknél a védelemnek nincs komolyabb értelme.

Ezen lehatárolás után a halom létezését fel kellene tüntetni a befogadó ingatlan nyilvántartásában. A kimérésről az érintettek értesítést kapnak egy időpont megjelölésével. Egy időben az érintett gazdálkodó, a földhivatal földmérője, a nemzeti parkos felügyelő és a kifizető ügynökség ellenőre a helyszínen kiméri és kitűzi a halmot. Ez lesz a későbbi ellenőrzések referenciája. A megjelölést követően a támogatás igénybevétele segítségével kötelezik a gazdát a

halom begyepesítésére. A halom maradna a földtulajdonos/használó kezelésében, és a halom területére a területalapú támogatáson kívül egy minimális kompenzációs támogatást is lehetne igényelni nemzeti forrásból, a többletköltségek fedezésére és a halom megőrzésének honorálásáért. Az ingatlan-nyilvántartás alapján egy országos kunhalom-tulajdonosi listát kell létrehozni, melyet közzé is kellene tenni a minisztérium honlapján. A folyamatok közben oktató és tájékoztató előadásokat is szükséges tartani az ismeretek bővítése végett.

Ezután kopjafát kellene állítani a halom mellé és egy tájékoztató táblát, melyen szerepel a halom neve, története, jelentősége, területi adatai (magasság, sugár). A tájékoztató táblán szerepel annak a gazdának a neve, akinek a területén van a halom, a következő felirattal: „Ezen halom utókor számára történő megőrzését és védelmét XY nevű gazdának köszönhetjük.”

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) ACKRILL, R. (2000): *The Common Agricultural Policy*. Sheffield Academic Press Ltd., Sheffield – (2) BABBIE, E. (2003): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest – (3) BRADY, M. – KELLERMANN, K. – SAHRBACHER, C. – JELINEK, L. (2009): Impacts of Decoupled Agricultural Support on Farm Structure. Biodiversity and Landscape Mosaic: Some EU Results. *Journal of Agricultural Economics*, 60. 563-585. pp. – (4) HELTAI E. – TARJÁNYI J. (1999): *A szociológiai interjú készítése*. TÁRKI, Budapest – (5) *A Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot*. [Online.] A Kölcsönös Megfeleltetés honlapja. <http://kolcsonosmegfeleltetes.hu/K%C3%B6lcs%C3%B6n%C3%B6sMegfeleltet%C3%A9s/HMK%C3%81/HelyesMez%C5%91gazdas%C3%A1gi%C3%A9sK%C3%B6rnyezeti%C3%81llapot.aspx>. [Letöltés: 2014.01.21.] – (6) KVALE, S. (2005): *Az interjú*. József Műhely, Budapest – (7) SZELEKOVSKY L. (1999): *Békes megye kunhalmjai*. Körös-Maros Nemzeti Parkért Egyesület, Békéscsaba – (8) SZELEKOVSKY L. (2005): *Közös kultúrtörténeti emlékeink a kunhalmok*. Dombegyház Nagyközség Önkormányzata, Békéscsaba – (9) TÓTH A. (1988): Szolnok megye Tiszántúli területének kunhalmjai. *Zounuk* 3. Szolnok Megyei Levéltár Évkönyvei, Szolnok – (10) TÓTH A. (2002): *Az Alföld piramisai*. Alföldkutatásért Alapítvány, Kiszújszállás

//////////////////////////////////TUDOMÁNYOS VITACIKK//////////////////////////////////

*A stratégia, hatékonyság, termelékenység,
versenyképesség – és a foglalkoztatottság főbb
összefüggései a mezőgazdaságban*

**PUPOS TIBOR – POÓR JUDIT – FITOS GÁBOR –
SPILÁKNÉ KERTÉSZ MÁRTA**

Kulcsszavak: GDP, stratégiai célok, az ÉME és szerkezete, a versenyképesség
tényezői és dimenziói, kölcsönhatások.

JEL Classification: Q18, R12, R23.

**ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK,
KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK**

Nem állítható, hogy szűkben lennének azon forrásmunkáknak, amelyek a tanulmány címében szereplő fogalmak értelmezésével, számszerűsítésük módszertani kérdéseivel, a megjelenítésüket hordozó mutatószámokkal, a közöttük lévő ok-okozati összefüggésekkel és a fennálló kölcsönhatásokkal foglalkoznak. Mindezek ellenére az egyes fogalmak értelmezését, az ok-okozati összefüggéseket és kölcsönhatásokat, a levont következtetéseket illetően eltérő álláspontokkal, nézetekkel találkozhatunk. Különösen igaz ez a mezőgazdaságot illetően, mivel a kapcsolódó tudományos igényvel megírt forrásmunkákban – sok esetben – a komplex megközelítés hiánya, a mezőgazdasági termelés ismert sajátosságainak, a tértudományok kapcsolódó kutatási eredményeinek nem kellő súllyal való figyelembevétele és kezelése miatt eléggé sajátosnak mondható értelmezésekkel is lehet találkozni. Ebből viszont következik, hogy a levont következtetések sok esetben vitathatók vagy adott esetben elvetendőek.

Különös aktualitást adnak a hatékonyság, termelékenységre, versenyképességre, stratégia, foglalkoztatottság fogalmak értelmezésének, az ok-okozati összefüggések és a fennálló kölcsönhatások feltárásának azok a dokumentumok is, amelyek a mezőgazdaság nemzetgazdaságban betöltött jövőbeni szerepét, a vidékfejlesztési politikában a foglalkoztatás növelése központi kérdésként való kezelését stb. fogalmazzák meg. A dolgozatban terjedelmi korlátok miatt sem vállalkozhatunk valamennyi kapcsolódó kérdés részletes elemzésére és megválaszolására. Célunk az, hogy a címében szereplő fogalmakat, a közöttük lévő tartalmi összefüggéseket, kölcsönhatásokat komplexen értelmezzük, és ezek alapján vonjuk le a következtetéseket a mezőgazdaság foglalkoztatásban betöltött jövőbeni lehetséges szerepvállalását illetően. Azt is fontos szempontként kezeltük, hogy felhívjuk a figyelmet a megfelelő módszerek és algoritmusok megválasztásának fontosságára. Véleményünket összevetjük a Gazdálkodás c. folyóiratban indított „Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban” témakörhöz kapcsolódó forrásmunkákban megjelent következtetésekkel is.

A RENDSZERSZEMLÉLETEN ALAPULÓ INTEGRÁLT MEGKÖZELÍTÉS SZÜKSÉGESSÉGE, FŐBB ÖSSZEFÜGGÉSEI

Problémásnak tartjuk, hogy az agrárökonomia nagyon sok esetben mechanikusan vesz át módszereket, mutatószámokat, holt látni kellene azt, hogy az ágazati sajátosságok sok esetben módosítják, felülírják vagy adott esetben kizárják a más területen eredményesen alkalmazható összefüggések, mutatószámok alkalmazását. A sok esetben vitatható eredmények oka – véleményünk szerint – a *rendszerelméleten alapuló integrált szemlélet érvényesítésének hiányában* is keresendő. Ennek fontosságát azonban már *Kulin – Mohacsek (1935:37)* is hangsúlyozta. Munkájukban az Aerebo-féle iskola nézeteihez kapcsolódóan az alábbiakat írják: „... ugyanis a mezőgazdasági üzem *szerves egységnek* tekinthető, abból egyes ágazatokat kiragadni és azokat a többi ágaktól függetlenül mérlegelni nem lehet, mert különben előállhat, az az eset, hogy ha egyes rentábilisnak mutakozó ágazatokat kibővítünk, az üzem összjövedelmezősége leromlik (organizmus teória). Így pl. hiába mutatkozna a magtermelés jövedelmezőnek, hogyha azt méretein túl kibővítenénk, romlana a talaj fizikai struktúrája, megnövekedne az elgyomosodás veszélye, kevesebb lenne a takarmányterület s ennek megfelelően a tartható haszonállatlétszám, ami a megcsökkent trágyaprodukción keresztül a növénytermelés hozamában is apadást idézne elő; kedvezőtlen irányba tolódna el továbbá a tőke- és munkakihasználás (az egyoldalú termelés folytán) stb. végeredményben az üzem összjövedelmezősége leromlana.”

Az a gondolat, ami az egyes ágazatok között fennálló *belső üzemi teljesítmények kihasználásának fontosságát, a mezőgazdasági üzem szerves egységét* hangsúlyozza, végső soron – a mai szóhasználattal – a rendszerelmélet érvényesítésének szüksé-

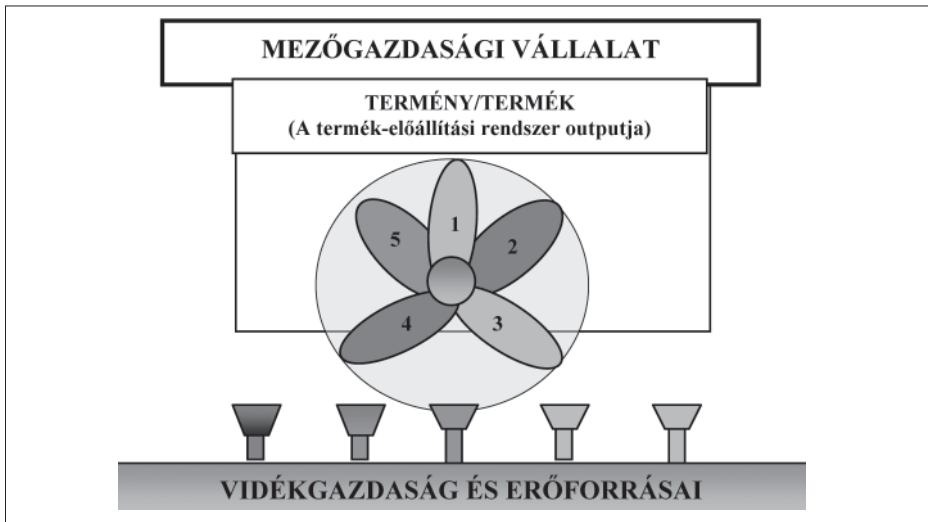
gességét jelenti és – véleményünk szerint – a mai napig nem veszített aktualitásából. Látni kell azt, hogy az előzőekben említett kölcsönhatások figyelmen kívül hagyása – a profit maximalizálása, a rövid távú érdekek vagy az egyéb feltételek hiánya, a feltételrendszerek egyes elemeinek ellentmondásossága – a *mezőgazdasági termelés vonatkozásában sem lehet következmények nélküli*. Napjainkban, a gazdálkodás feltételrendszere változásai együttes hatásának eredőjeként a mezőgazdaságban ezek a „*belső üzemi teljesítmények*” nagymértékben fellazultak vagy teljesen hiányoznak, és ez komoly gondokat hoz felszínre; a keletkezett szerves trágya elhelyezése, a kapcsolódó környezetvédelmi problémák, a vegyszeres növényvédelem stb. Ebben a gondolatmenetben benne rejlik a gazdasági, társadalmi és környezeti dimenziók figyelembevételének szükségessége is, melyek ugyancsak megjelennek a Közös Agrárpolitika 2013. év utáni prioritásai között (*Mészáros – Szabó, 2014*).

A kapcsolódó fogalmak helyes értelmezése, a „Hatékonyság és foglalkoztatás” problémaköre, az ok-okozati összefüggések és kölcsönhatások feltárása szintén nem nélkülözheti a *rendszerelméleten alapuló, integrált szemlélet érvényesítését biztosító stratégiaalkotás folyamatát*. E szemlélet érvényesítésének főbb tényezőit és a kölcsönhatásokat szemlélteti az 1. ábra.

Csáki (1982:34) szerint „a rendszerelmélet alapgondolata, hogy a jelenségeket, dolgokat komplex összefüggésükben kell tanulmányozni”. Ismert, hogy a rendszer meghatározott elemekből áll, és akkor működőképes, ha elemei kölcsönhatásba kerülnek egymással. A termelési folyamat (mint termék-előállítási rendszer) tényezői az alábbiak lehetnek: *1. műszaki tényezők; 2. fizikai tényezők; 3. kémiai tényezők; 4. biológiai és 5. humán tényezők*. A rendszer elemei közötti kölcsönhatást a rendszer egyik kulcsfontosságú eleme, a *humán tényező* biztosíthatja csak.

I. ábra

A rendszerszemléleten alapuló integrált stratégiaalkotás főbb összefüggései

Forrás: a szerzők saját munkája

Tehát a foglalkoztatás elsődleges színterei a mezőgazdaságban is a termelési folyamatok – mint értékkeremtő folyamatok – lesznek. A termesztés- és tartástechnológiák színvonala az, ami több tényező – a vállalat szűkebb s tágabb környezete – által is befolyásoltan – adott terméket alapul véve – a hatékonyság, a versenyképesség alakulását, a humán erőforrással szemben támasztott követelményeket meghatározza.

Fontos szempontként kell kezelni Csáki (1982:18) további megállapítását, mely szerint a mezőgazdasági rendszerek a gazdasági rendszereknek egy sajátos típusát képezik. „... hogy a mezőgazdasági rendszerek reálfolyamatai a biológiai rendszerek működésével, a növények és állatok élettevékenységével esnek egybe. A mezőgazdasági rendszerek végső soron az ember – gép – talaj – növény – állat rendszernek tekinthetők, tehát sajátos biológiai-gazdasági rendszerként értelmezhetők.” Ebből eredeztethető a foglalkoztatás szempontjából fontos sajátosság, az *idény-szerűség* is. Ismert, hogy ennek kezelése nem kis problémát okoz a mezőgazdasági vállalatokban.

Az 1. ábra alapján az is látható, hogy a mezőgazdaság a vidékgazdaság meghatározó szektora, attól elválaszthatatlanul van jelen. A különböző dimenziójú környezeti tényezők – ahogy erre már az előzőekben utaltunk – közvetlenül vagy közvetve, de szintén befolyásolják a vállalat mint gazdasági rendszer működését is. Ennek alapját az adja, hogy a mezőgazdasági termelés aktívan használja, igénybe veszi a teret és annak erőforrásait. Az elmondottakból következik, hogy az adott térbeli egység – régió – versenyképessége (Lengyel, 2006), erőforrásokkal való ellátottsága nagymértékben befolyásolja az üzleti szervezetek/vállalkozások működését és annak hatékonyságát. Mivel az üzleti szervezetek célja azonos, de küldetésük eltérő, ezért belső teret generálnak. Ezt a teret, az erőforrásokért való verseny, a munkamegosztás által is meghatározott pozíciójuk, az érintettekkel fennálló kapcsolatuk stb. gerjeszti és hozza létre. A területi egységek tehát nem függetleníthetik magukat szűkebb és tágabb környezetüktől, azokkal nagyon szoros kölcsönhatásban vannak,

azaz részei egy nagyobb dimenziójú külső és belső, illetve gazdasági térnek. A terek hatnak egymásra. E hatások érvényesítése a stratégiai célok gyakorlati megvalósítása céljából kidolgozott támogatási és szabályozó rendszerekben, a fogyasztói igényekben és azok közvetítésének eszközrendszerében jelenik meg. E rendszerek „gazdái” is elemei a vidékgazdaságnak, hisz az állam, a nonprofit szervezetek mint a nemzetgazdaság szereplői regionális intézményrendszerükkel fizikailag is jelen vannak. A gazdálkodás vitele szempontjából tehát nem közömbös, hogy az adott mezőgazdasági vállalat földrajzi értelemben véve hol helyezkedik el. A földrajzi értelemben vett elhelyezkedés ugyanis együtt jár az éghajlati és talajadottságokkal, az úthálózattal milyenségével, a feldolgozóktól való távolsággal stb. Mindezek viszont adottságként kezelendők, adott esetben *komparatív előnyt* jelentenek.

Az egyes regionális térbeli egységek eltérő agroökopotenciálja, versenyképessége

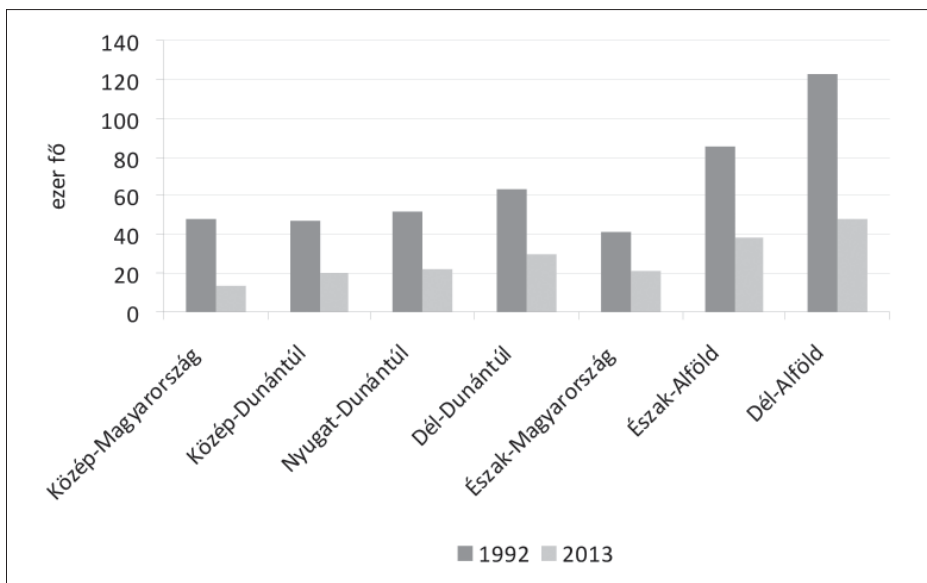
alapvetően meghatározza az ágazat szerepét, súlyát az adott régióban. Jól kifejezi ezt például a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának regionális megoszlása is (2. ábra).

Fóti és Lakatos (1996) az 1990–1996 közötti időszakra vonatkozó vizsgálati eredményeik alapján megállapítják, hogy a Dél-Alföld régióban például 1990-ben az aktív keresők közel egyharmada dolgozott a mezőgazdaságban. Ez az arány 1996-ban közel a felére csökkent. Ugyanez a helyzet következett be az Észak-Alföld régióban is. A többi régióban – a Közép-Magyarország régiót kivéve – az aktív keresők aránya a mezőgazdaságban 16–24% között mozgott. A 2. ábra alapján megállapítható, hogy a foglalkoztatottak számának alakulását jellemző tendenciákban érdemi változások az 1992–2008 közötti időszakban sem következtek be.

A több szempontú megközelítés fontosságát a mezőgazdasági termelés sajátosságai – hogy a mezőgazdaság a megosztott

2. ábra

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának alakulása régiók szerint

iparágakhoz tartozik – is alátámasztják. Ezt hangsúlyozza munkájában *Székely (2000)* is. E szempontok közül az alábbiak emelhetők ki

- az ágazat versenysztratégiáinak sajátosságai;
- a mezőgazdasági termelés sajátosságai;
 - a természettől való függőség;
 - a természeti erőforrások és a mezőgazdaság kapcsolata;
- a mezőgazdaság sajátos szervezeti formái;
- a mezőgazdasági termékek és piacok jellegzetességei.

Mészáros és Szabó (2014) a társadalmi szempontú megfontolásokat is figyelembe vevő elemzések fontosságát emeli ki. A több szempontú megközelítés érvényesül az EU-hoz való csatlakozás előtt készült tanulmányokban is. *Tóth és társai (2000)* „A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei” című tanulmányban részletes elemzést ad az 1990–1998 közötti időszakra vonatkozóan az agrárágazat foglalkoztatási helyzetéről. Az egyes kérdések tárgyalásánál kitérnek az EU kapcsolódó állásfoglalásainak bemutatására is. A tanulmánynak fontos részét képezi az agrárágazat lehetséges jövőbeni szerepvállalásának és feladatainak elemzése a vidéki alternatív foglalkoztatás javításában. Reálisan foglalkoztatás bővítésének az EU gyakorlatával harmonizáló teendőit és a – sok esetben – megoldást jelentő lehetőségeket is vázolják. Példaértékűnek kell tekinteni azt az algoritmust, ahogyan a tanulmány szerzői a mezőgazdaság jövőbeni szerepét elemzik a foglalkoztatást illetően. Vizsgálat tárgyává teszik a *növénytermesztés termelési szerkezetét*. Megállapítják, hogy a termelési szerkezet leegyszerűsödött, a jól gépesíthető kultúrák dominanciája jellemző. *Az ültetvények, a zöldségtermelés* vonatkozásában területi növekedés nem várható. Következtésként az alábbiakat fogalmazzák meg:

„Távlatilag tehát számottevően növekvő élőmunka igényről a munka intenzív ágazatcsoportban nem beszélhetünk.” (*Tóth et al., 2000:79*). *Dorgai és társai (1998a)*; *Tóth (1998)*; *Dorgai és társai (1998b)* az ágazat foglalkoztatásban való szerepének növelését a diverzifikációban látják, azaz a multifunkcionális mezőgazdaságban. Hivatkozott szerzők a távlatilag is életképes, *a területi adottságokat is figyelembe vevő mezőgazdasági termelés lehetséges változatait* az alábbiakban fogalmazzák meg:

1. Versenyző, profitorientált mezőgazdaság.
2. Különleges termőhelyeken folytatott termelés.
3. Extenzív mezőgazdaság az átlagosnál kedvezőtlenebb adottságú területek hasznosítására.
4. Szociális típusú, megélhetést segítő mezőgazdaság.
5. Családi szükségletre termelő, helyi ellátást segítő mezőgazdaság.
6. Visszavonuló mezőgazdaság.
7. Környezetvédelmi, tájvédelmi funkciót ellátó mezőgazdaság.

Az elmondottakból következik, hogy *a mezőgazdaság, mint a vidékgazdaság meghatározó szektorának stratégiája sem élhet önálló életet*. A reális stratégiák kidolgozása nem nélkülözheti az adott térbeli egység erőforrásokkal való ellátottságának, versenyképessége tényezőinek és faktorainak stb. figyelembevételét. Mindezek alapján belátható, hogy *csak a rendszerelméleten alapuló, integrált szemlélet érvényesítése mellett kidolgozott stratégiák adnak reális alternatívákat az ágazat foglalkoztatott-ságban vállalható lehetőségeiről*. Nyilvánvaló az is, hogy a *több szempontú megközelítést kifejező mezőgazdasági termelés lehetséges változatai eltérő stratégiákat takarnak*, ezért a foglalkoztatásra gyakorolt hatásuk sem lehet más.

ÉRTÉKTEREMTÉS ÉS FOGLALKOZTATOTTSÁG

A mezőgazdaság foglalkoztatásban való szerepének feltárásával kapcsolatos forrásmunkákban közzétett eredmények nem nevezhetők egységesnek, sok vonatkozásban

ellentmondanak egymásnak, ami több okra is visszavezethető; például a több szempontú megközelítés hiánya, a mezőgazdaság sajátos szerepének nem kellő súllyal való figyelembevétele, a foglalkoztatási formák sokszínűsége stb.

A következő, 2014–2020-as tervezési időszakban is érvényesítendő reformcélok között megtalálható a foglalkoztatás és a gazdaság növekedésének előmozdítása. Ezzel összefüggésben a jövőt illetően továbbra is jelentős kihívásként kezelendő: 1. a hozzáadott érték és munkahelyteremtés egyidejű növelése; 2. az (1.) alapját képező innovatív ötletekre, elképzelésekre épülő vállalkozás és gazdaságfejlesztés; 3. együttműködések kialakítása, amelyek az előzőeket foglalják keretbe (Nemzeti Vidékstratégia, 2012).

A kapcsolódó stratégiában prioritást élvez a hozzáadott érték növelése a foglalkoztatás egyidejű növelése mellett. (Ennek megvalósulása jelentené egyébként – a hozzáadott érték tartalma miatt – a legoptimálisabb megoldást.)

Ismert, hogy a hozzáadott érték előállításának elsődleges színterei az üzleti szer-

vezetekben folyó termelési (értékteremtő) folyamatok. A makroszinten számított kategóriáknak megvan a vállalati szintű megfelelője is. Vállalat szintjén – a folyó termelő felhasználásnak az anyag és anyagjellegű ráfordítások, a bruttó kibocsátásnak pedig a vállalat bruttó termelési értéke (nettó árbevétel ± aktivált saját teljesítmények állományváltozása + egyéb bevételek) felel meg. Minden egyéb költség- és ráfordítás-tétel, eredménykategória – közgazdasági értelemben véve – hozzáadott értéknek (új értéknek), azaz jövedelemnek minősül.

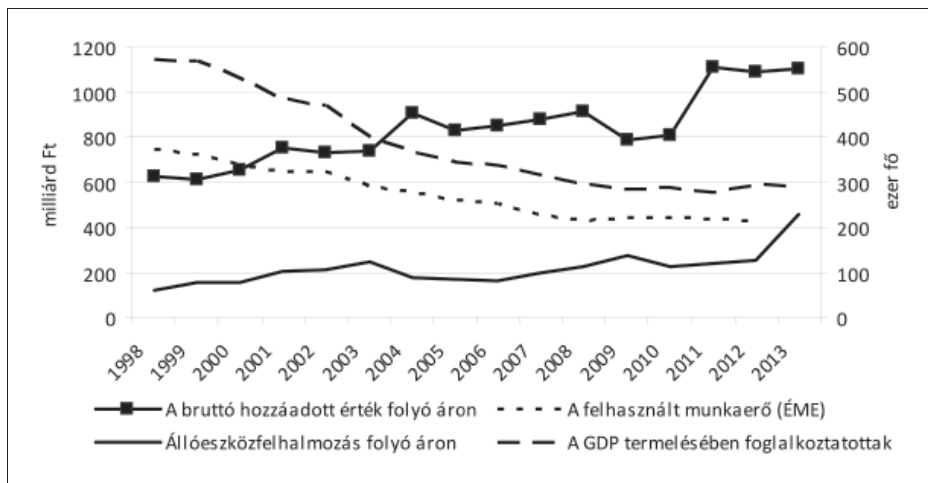
A nettó hozzáadott érték (bruttó hozzáadott érték – értékcsökkenési leírás) kell, hogy fedezetet adjon a vállalatnál a személyi jellegű ráfordításokra, az egyéb ráfordításokra – az eredményt csökkentő tételekre –, az adókra stb. Az e tételeket meghaladó összeg a vállalat jövedelme.

A bruttó hozzáadott érték és a kapcsolódó fontosabb tényezők alakulását a mező-, erdő- és halgazdaságban a 3. ábra, a kapcsolódó fajlagos értékeket a 4. ábra szemlélteti.

Az adatok a KSH (2014) STADAT-adatbázisából kerültek átvételre és ezek

3. ábra

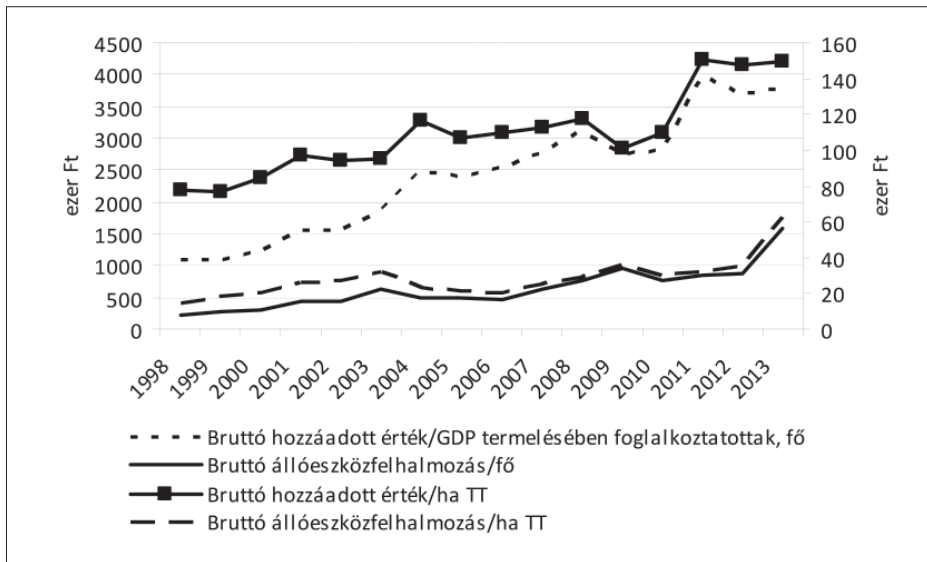
A bruttó hozzáadott érték és fontosabb tényezőinek alakulása a mezőgazdaság, erdőgazdaság és halászat nemzetgazdasági ágakban, folyó áron

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés

4. ábra

A bruttó hozzáadott érték és fontosabb tényezői fajlagos értékeinek alakulása a mezőgazdaság, erdőgazdaság és halászat nemzetgazdasági ágakban, folyó áron

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés

alaján számszerűsítésre. Az ábrák grafikonjainak lefutása arra enged következtetni, hogy a csökkenő foglalkoztatás és felhasznált munkaerő (1 ÉME = 1800 óra) ellenére a bruttó hozzáadott érték nő. Ennek egyik forrása a kedvezőbb gazdasági hatékonyság is lehet. A tendenciák tényleges okainak feltárása részletes elemzést igényelne, feltárva a teljesítménymutatóra ható tényezők – például az output és input árarányok, a termőhelyi adottságok, az évszám, a beruházások megoszlása stb. – hatásainak mértékét. A megfogalmazott célok elérésében, az egyes tényezők között fennálló ok-okozati összefüggések mellett, fontos szerepe van az államnak is. A mindenkori kormány tudatos gazdaságpolitikája – a gazdasági rendszerek, például a nemzetgazdaság, az abba ágyazott agrárgazdaság stb. hatékony működése szempontjából – adott esetben nem nélkülözhető. Vannak esetek tehát – például a finanszírozási források biztosítása, sertésstratégia kidolgozása stb. –, amelyek nem átháríthatók. A föld

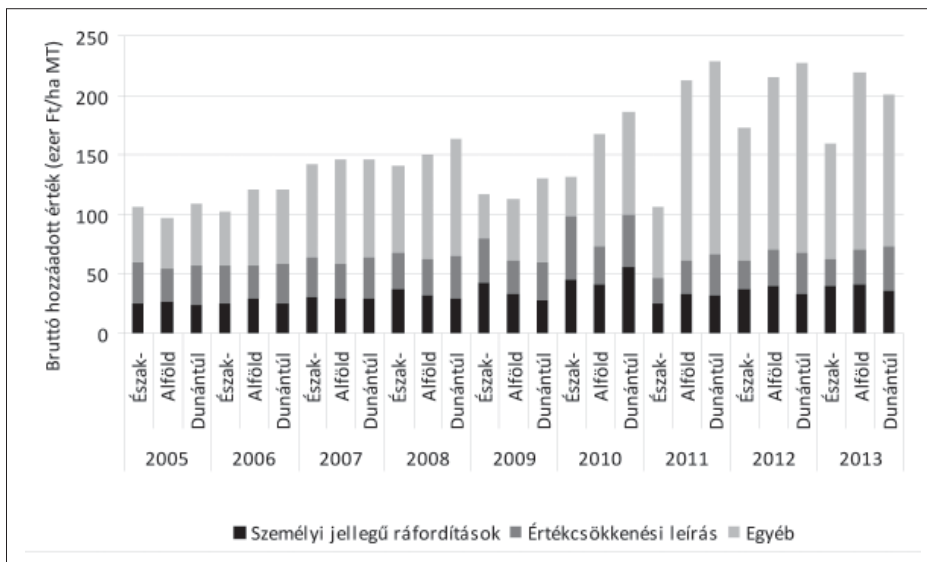
jelzáloglevélen keresztül történő finanszírozása életre keltésének – annak multiplikatív hatása miatt – szintén fontos szerepe lenne a foglalkoztatásban is.

Ahogy erre már utalás történt, a térbeli egységek között fennálló differenciáltságot okozó tényezők befolyásoló hatásától szintén nem lehet eltekinteni, amit az 5. ábra ismételtén igazol. Ismertek azok a publikált vélemények, amelyek a mezőgazdasági munkaerő szakképzettségével, korösszetételével, jövedelem-színvonalával stb. foglalkoznak. A foglalkoztatás szempontjából meghatározó tényezőként kell kezelni a foglalkoztatottak jövedelem-színvonalának alakulását is, melyet a 6. ábra szemléltet.

Fontos sajátosságként indokolt kezelni azt is, hogy a vidék és benne a mezőgazdaság változásának dinamikája kisebb, tehát csak lassúbb változásra képes, és a változások időtávja e dinamizmusnak megfelelően alakul (Glatz, 2008). Az időtáv éveket, adott esetben évtizedet, évtizedeket jelenthet. E sajátosság is felhívja a figyelmet arra,

5. ábra

A bruttó hozzáadott érték szerkezetének alakulása térségi egységek szerint

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés

hogy a vidékkel kapcsolatos stratégiai célok, azok megvalósítását szolgáló támogató és szabályozó rendszerek, mechanizmusok állandósága, kiszámíthatósága mennyire fontos lenne a vidék jövőjének alakulása, de egyidejűleg a mezőgazdaság és ezen keresztül a foglalkoztatottság szempontjából is. A foglalkoztatásban bekövetkezett csökkenés az egész nemzetgazdaságot jellemezte, de – az ismert változások miatt – a mezőgazdaságot az átlagosnál jóval nagyobb mértékben érintette. *Fóti és Lakatos (1996)* szerint a mezőgazdaság szerepe a foglalkoztatásban többféle oldalról vizsgálható, úgymint az *aktív keresőként dolgozók* számának és összetételének alakulása, *főtevékenységként mezőgazdasági tevékenységet folytatók*, *kiegészítő tevékenységként mezőgazdasági munkát végzők*, valamint *inaktívként, munkanélküliként és eltartottként mezőgazdasági tevékenységet végzők* jellemzése, illetve elemzése.

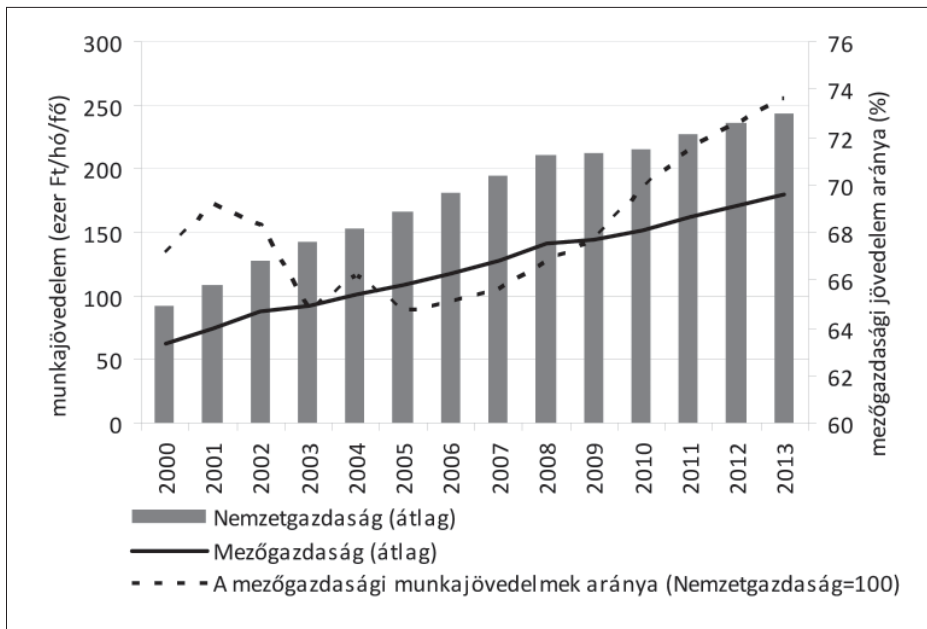
Ezek az ismérvek végső soron *eltérő céllal bíró mezőgazdasági tevékenységeket, és egyben eltérő gazdálkodási és szervezeti*

formákat takarnak. Ebből viszont következik, hogy világosan kell látni a stratégiai célokat makroszinten, de az érintettek – régiók, mezőgazdasági tevékenységet folytatók stb. – szintjén egyaránt. A mezőgazdaság és piacgazdasági körülmények között működik. Ezzel együtt jár az is, hogy *a tőkének – eredendően – nincsen környezettudata és szociálisan sem érzékeny.* (Megjegyezzük, hogy e vonatkozásban a jövőt illetően egyre markánsabban jelentkező változás – pl. a felelős vállalat stb. – érzékelhető.)

A kutatás eredményei alapján a szerzők megállapítják, hogy „a mezőgazdasági tevékenység szerepe a változások ellenére is a községekben élők számára meghatározó maradt, mivel melléktevékenységként sokan végeznek mezőgazdasági munkát”. A mezőgazdasági tevékenység sajátos szerepét bizonyítja, hogy „a falun élő aktív keresők többsége mindegyik foglalkozási főcsoportban végez valamilyen kiegészítő mezőgazdasági tevékenységet. Jellemző, hogy a falun élő értelmiségi foglalkozásúak (2. főcsoport) is milyen jelentős arányban

6. ábra

Az alkalmazásban állók munkajövedelmének alakulása

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés

(49%) végeznek valamilyen mezőgazdasági tevékenységet. Ez még inkább így van a kisebb falvak esetében, ahol ez az arány már 54 százalék, és a 90 nap vagy több mezőgazdasági munkát végzők aránya is viszonylag jelentős (közel 8 százalék).” A tevékenység sajátos szerepével van összefüggésben a szerzők alábbi következtetése is: „Minél hosszabb a munkakeresés ideje, annál számottevőbb a mezőgazdasági kiegészítő tevékenységbe bekapcsolódók hányada. A fél évnél rövidebb ideje munkát keresőknek valamivel több mint egyharmada, a két évnél hosszabb ideje állást kereső munkanélkülieknek pedig már közel fele részt vállal ilyen tevékenységben.”

A kérdés csupán az, hogy e sajátos szerep – más lehetőség hiánya miatt – a munkanélküliek esetében kényszerből vállalt, a többi esetben jövedelem-kiegészítési funkciót tölt-e be? Valószínűsíthető, hogy ezekben az esetekben erről van szó. Ebből viszont következik, hogy ez – a munkanélküliek

esetében – nem jelent/het költségvetést kímélő vagy tartós foglalkoztatást biztosító megoldást sem. Végso következtetésként a szerzők úgy ítélik meg, „... hogy az aktív keresők állománya – a mezőgazdasági tevékenység szerint – 300-400 ezer fővel növelhető, javítva ezzel a hazánkra jellemző alacsony gazdasági aktivitási arányt”. Ezt a számot – csak a hivatkozott forrást alapul véve – nem tartjuk kellően bizonyítottnak. E véleményünket támasztja alá Biró és Rácz (2014) véleménye is, akik – hivatkozva Biró és társai (2012) kutatásaira – úgy ítélik meg, hogy „a piaci igények és a szociális szempontok együttes érvényesítése alapján a mezőgazdaságban 80-147 ezer fő teljes munkaidőnek megfelelő foglalkoztatásbővülés érhető el”. A mintegy hat évvel ezelőtt prognosztizált értékhez viszonyítva 220-250 ezer fős negatív eltérés van a mezőgazdaságban foglalkoztatottak prognosztizált létszámát illetően, ami több, mint elgondolkoztató.

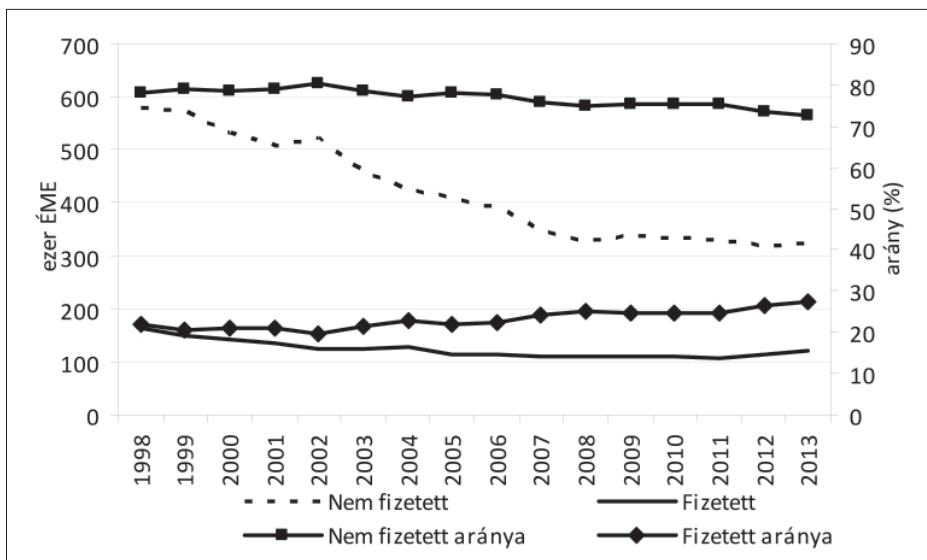
Harangi-Rákos (2013) szerint az idényszere-rűség miatt szükséges alkalmi munkavégzés árnyalja a foglalkoztatásról alkotott képet. Fontosnak tartja az egyéni és társas gazdaságok szerinti, valamint a gazdaság mérete szerinti megkülönböztetést, és hangsúlyozza az ÉME (éves munkaerő egység = évi 1800 óra) bevezetésének hasznosságát a munkaerő-felhasználás alakulásának vizsgálatánál a mezőgazdaságban. A kapott eredmények alapján az EU27 tagállamaiban 2010. évben 9,7 millió ÉME volt a munkaerő-felhasználás. A munkaerő-felhasználás a gazdaság mérete alapján jelentős mértékű differenciáltságot mutatott. A 2000 EUR kibocsátás alatti gazdaságokban volt a legmagasabb, és a 250 000–499 999 EUR kategóriába tartozó gazdaságokban volt a legkisebb a munkaerő-felhasználás. Általános volt az ÉME csökkenése 2007-hez viszonyítva az EU27 tagállamaiban. A mezőgazdasági munkaerő-felhasználás belső szerkezetében – a vizsgált időszakban – lényeges változás nem volt. Magyarországon a belső szerkezeti változást a 7. ábra szemlélteti. A nem fizetett

ÉME esetében a nagyarányú csökkenés az egyéni gazdaságok számának gyors ütemű csökkenésével magyarázható.

A vázoltak alapján tehát belátható, hogy a mezőgazdaság és a foglalkoztatottság kölcsönhatásainak elemzése több szempontú megközelítést igényel. Az ok-okozati összefüggések feltárása alapján levont következtetések szakmai megalapozottsága nem nélkülözheti a vizsgálat céljának egyértelmű megfogalmazását, ami már önmagában behatárolja a célcsoportokat. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a térbeli differenciáltságot sem. Fontos szempontként kell kezelni az alkalmazott módszert és algoritmust, melyek megválasztása a célnak alárendelten kell, hogy történjen. Ez azért is fontos szempont, mert a vizsgálatokhoz képzett, illetve használt mutatók aggregáltsági foka – természetes, illetve pénzügyi mutatók számítása és alkalmazása – sok esetben részben vagy teljesen elfedheti, illetve torzíthatja az egyes tényezők között fennálló ok-okozati összefüggéseket. (Ezt a következő fejezetben látni fogjuk.)

7. ábra

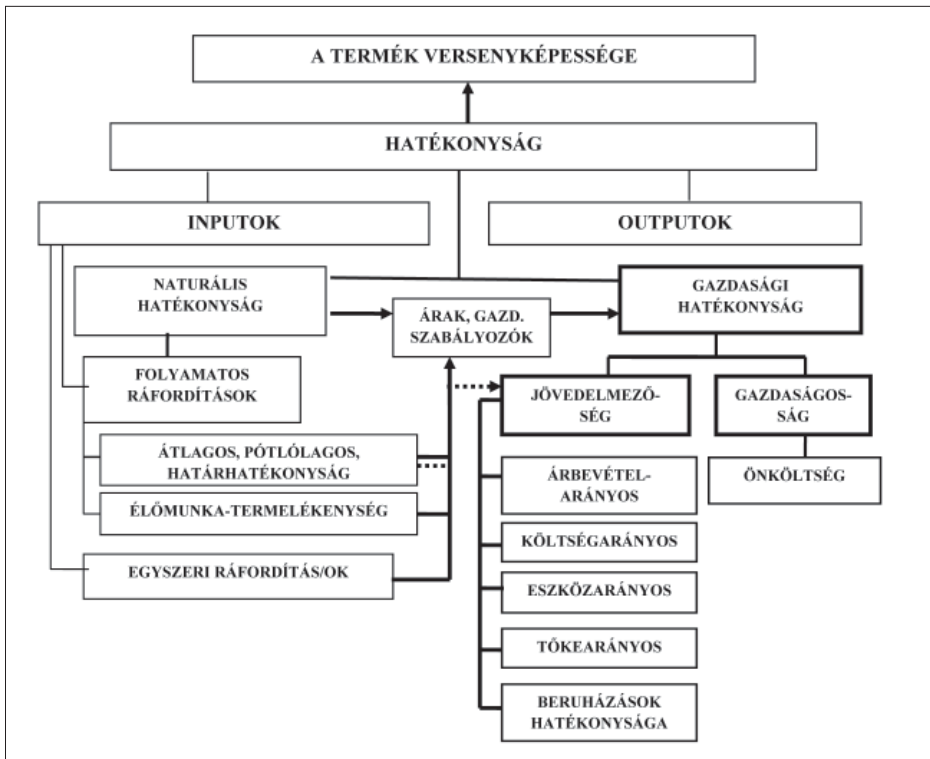
A mezőgazdasági munkaerő-felhasználás belső szerkezetének alakulása

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés

8. ábra

A hatékonyság értelmezése és mutatószámai

Forrás: a szerzők saját munkája

A HATÉKONYSÁG KÉRDÉSKÖRE

A vállalat hosszú távon való fennmaradásának elengedhetetlen feltétele, hogy termelési szerkezete által meghatározott outputjait a piacon úgy tudja realizálni, hogy az outputok és inputok értékaránya kedvező legyen, azaz az outputok értéke haladja meg a termelésben felhasznált inputok értékét. Ennek alakulása azonban alapvetően a *hatékonyság függvénye*, melynek megjelenítése különböző mutatószámok segítségével történik. A hatékonyság főbb dimenzióit a 8. ábra szemlélteti. Véleményünk szerint a hatékonyság a legáltalánosabb kategória, ez foglalja keretbe és egyben alapját is képezi, és ebből eredően nagyon sok esetben egyértelműen magyarázza is a képzett naturális

és pénzügyi mutatók alakulását, a fennálló ok-okozati összefüggéseket.

Ahogy ezt már láttuk, a hatékonyság és ezzel szoros összefüggésben – a gazdasági hatékonyság miatt – az adott termék versenyképessége a termelési folyamat szintjén határozódik meg. Ebből következik, hogy adott termék – a kedvező naturális hatékonysági mutatók ellenére – nem lesz versenyképes, illetve csökkenhet a versenyképessége, ha a vállalat szűkebb – a vállalat térbeli elhelyezkedése, erőforrás-ellátottsága, a menedzsment szakmai felkészültsége stb. – és tágabb környezete kapcsolódó tényezőinek – támogatási és szabályozó rendszerek stb. – hatásai a kedvező naturális hatékonyságot „nem engedik érvényesülni”. Ennek fontosságát hangsúlyozza

Udovecz (2014:482) is, aki az alábbiak szerint fogalmaz: „a tényleges piacra jutáshoz szükséges, de nem elegendő a természetes hatékonysági mutatók javítása”. Természetesen nem azt jelenti, hogy az egyéb mezőgazdasági tevékenységet folytató „szervezetek”, gazdálkodási formák nem lennének fontosak, de teljesen más a célrendszerük. A kapcsolódó vizsgálatok középpontjában ezen esetekben nem a hatékonyság és versenyképesség, hanem szociális és társadalmi kérdések állnak.

A munkaerő mint kiemelt input és gazdasági szempontból az egyik legfontosabb erőforrás megkülönböztetett figyelemmel bír. Ezért külön is vizsgálják ennek hatékonyságát.

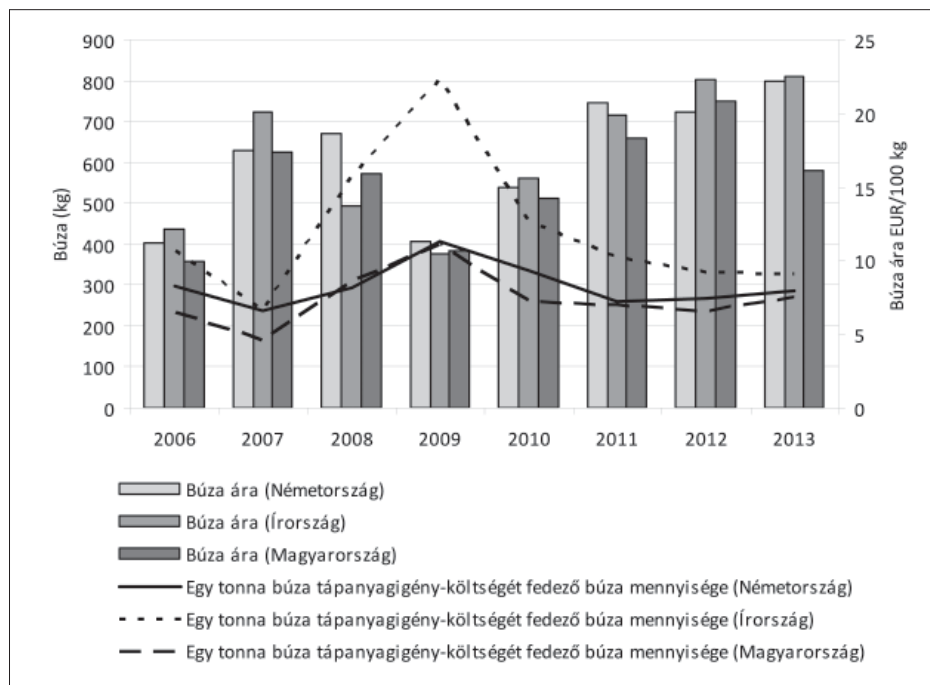
Ahogy ez ismert, a szűkebb értelemben vett termelékenység mutató az *élőmunka termelékenysége* jelenti. A kapcsolódó elemzések eredményei szintén nem nevez-

hetők egységesnek. Laczka (2014) felhívja a figyelmet arra, hogy a hatékonyság, a versenyképesség vizsgálatánál milyen típusú gazdálkodási szervezeteket célszerű bevonni az elemzésekbe. Azt javasolja, hogy a nem piacorientált szervezetek ne legyenek alanyai a vizsgálatoknak. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az egyéb mezőgazdasági tevékenységet folytató „szervezetek”, gazdálkodási formák nem lennének fontosak, de teljesen más a célrendszerük. A kapcsolódó vizsgálatok középpontjában ezen esetekben nem a hatékonyság és versenyképesség, hanem szociális és társadalmi kérdések állnak.

Fontos szempontként kell kezelni azt is, hogy az elemzésekhez felhasznált adatbázisok eléggé összetettek, egyes kategóriák értelmezése és definiálása nem tekinthető még teljesen letisztultnak. Az alkalmazott módszerek fontosságára hívja fel a figyel-

9. ábra

Egy tonna búza műtrágyahatóanyag-költségét fedező búza mennyisége folyó áron

Forrás: KSH, EUROSTADAT, 2014 adatai alapján saját szerkesztés

I. táblázat

A búza- és mütrágyahatóanyag-árak alakulása

Év	Búzaár		Németország				Írország				Magyarország				
	Németország	Írország	N	P ₂ O ₃	K ₂ O	N	P ₂ O ₃	K ₂ O	N	P ₂ O ₃	K ₂ O	N	P ₂ O ₃	K ₂ O	
	EUR/100 kg	EUR/100 kg	Fr/100 kg	hatóanyagár, EUR/kg										hatóanyagár, Ft/kg	
2006	11,18	12,18	2632	0,636	0,334	0,755	1,649	0,383	148,64	150,65	84,06				
2007	17,52	20,09	4375	0,855	0,450	0,880	1,878	0,438	164,90	169,85	85,48				
2008	18,64	13,66	4010	1,049	0,820	1,059	3,467	0,855	244,41	389,72	200,11				
2009	11,26	10,48	2987	0,940	0,750	0,810	3,452	1,083	231,59	275,76	198,83				
2010	14,95	15,58	3924	0,980	0,700	0,990	2,308	0,762	192,88	286,86	147,46				
2011	20,67	19,83	5117	1,069	0,955	0,910	2,296	0,758	255,50	385,64	176,64				
2012	20,1	22,3	6043	1,093	0,748	1,037	2,316	0,765	285,74	390,63	188,66				
2013	22,2	22,5	4775	1,447	1,072	1,330	2,319	0,766	274,12	365,45	182,07				

Forrás: KSH, EUROSTADAT, 2014

2. táblázat

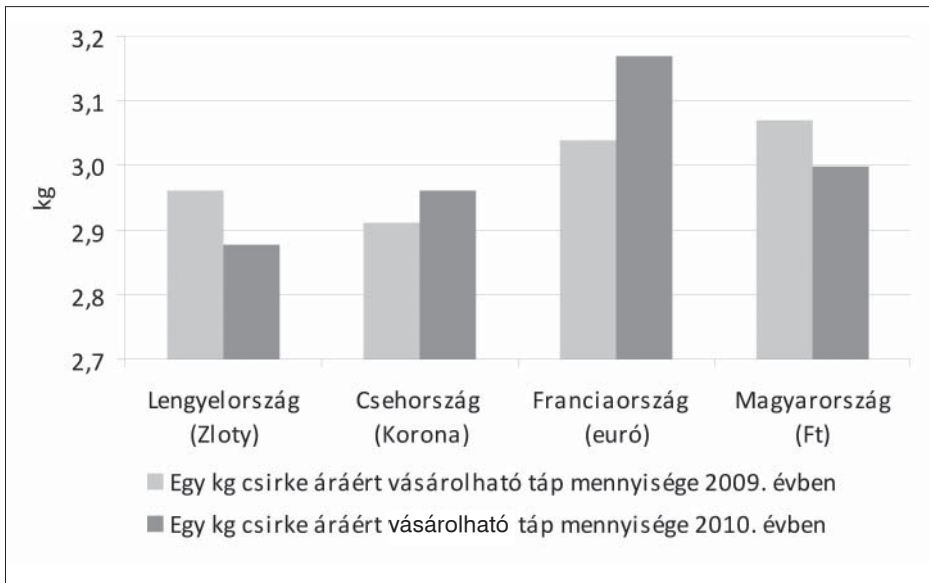
A csirkehús- és takarmányárak alakulása

Év	Lengyelország (zlotyi)	Csehország (korona)		Franciaország (euró)	Magyarország (forint)
		Csirkeárak (valuta/kg)			
2009	3,35	20,37	0,77	216,13	
2010	3,19	20,10	0,78	213,21	
Takarmányárak (valuta/tonna)					
2009	1 129,66	6 998	254,07	70 436	
2010	1 107,69	6 792	247,48	71 078	

Forrás: KSH, EUROSTADAT, 2014

10. ábra

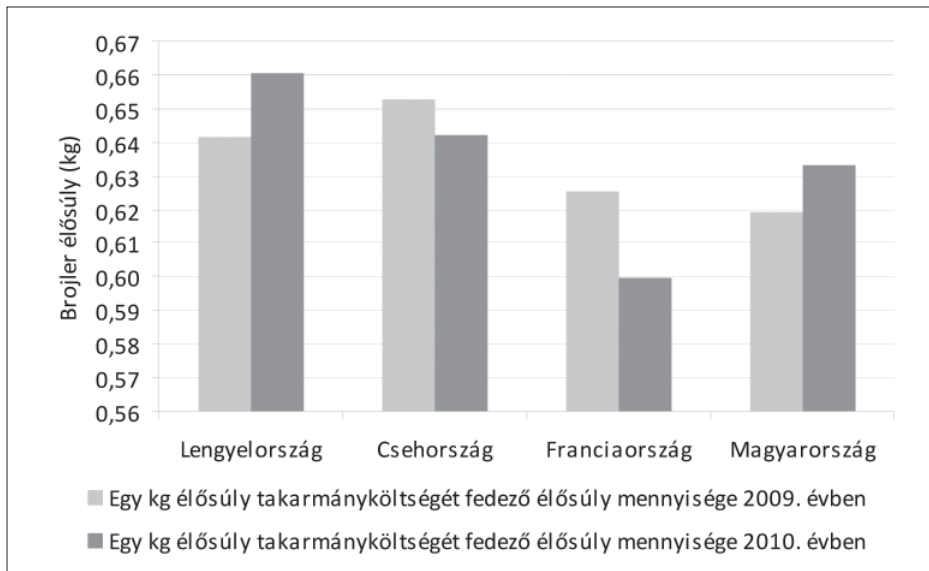
A brojler- és tápárak alakulásának gazdasági hatásai

Forrás: KSH, EUROSTADAT (2014) alapján saját szerkesztés

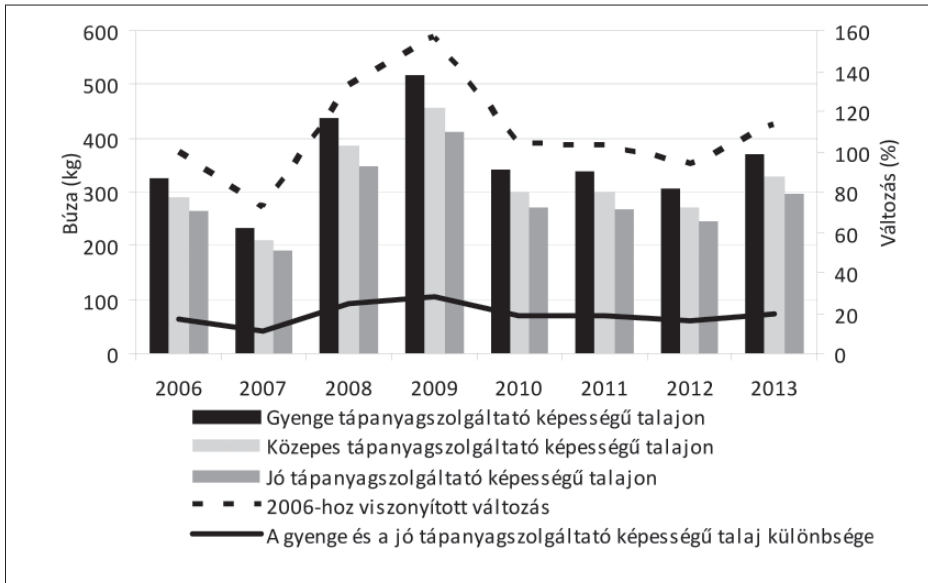
11. ábra

Egy kg brojler élősúly takarmányköltségének fedezéséhez szükséges brojler élősúly tömege folyó áron
(fajlagos takarmányfelhasználás 1,9 kg/kg brojler élősúly)

Forrás: KSH, EUROSTADAT (2014) alapján saját szerkesztés

12. ábra
A talaj minőségének hatása egy tonna búza műtrágyahatóanyag-költségét fedező búza mennyiségére Magyarországon, folyó áron

Forrás: saját szerkesztés

met Fertő és Baráth (2014) is, például a *technikai hatékonyság* alakulásának vizsgálatánál. Nagyon nehéz belátni és megérteni – csak a leírtak alapján – azt, hogy például az *üzemméret és a technikai hatékonyság között miért nincsen egyértelmű kapcsolat például egy tejtermelő tehenészet esetében.*

Azt is látni kell, hogy a GDP növelésének lehetőségei nem csak a foglalkoztatottság növelésében keresendők. Vannak tartalékok – differenciált mértékben ugyan – a hatékonyságot illetően is.

Nem vitatva a foglalkoztatás növelésének fontosságát a GDP alakulásában, egyet kell érteni Popp (2014:182) azon megállapításával, mely szerint „a foglalkoztatásorientált gazdaságpolitika hatékonyságorientált fejlesztés nélkül kudarca ítéltetett”. Azonos véleményen van végső soron Udovecz

(201:481) is, amikor az alábbiakat fogalmazza meg: „Nem az a baj, hogy a hatékonyság növelése csökkenti az élő munka iránti fajlagos igényeket a mezőgazdaságban, hanem az, hogy az élelmiszer-gazdaság, a teljes agrobiznisz erősítése, versenyképességének tudatos javítása eddig ezt nem ellensúlyozta! Az élelmiszer-gazdaság, az agrobiznisz fejlesztésével nemcsak a hatékonyság és a versenyképesség növelhető, hanem a kibocsátás és a foglalkoztatás is.”

A VERSENYKÉPESSÉG FOGALMI RENDSZERE, TÉNYEZŐI, FAKTORAI ÉS MÉRŐSZÁMAI

Ismert, hogy a versenyképesség, a fenntarthatóság, a globalizáció, a regionalizáció¹ stb. hatásai egyre erőteljesebben érvényesülnek és közvetlenül is hatnak a társadalom és benne a gazdaság szereplőire, így

¹ *Regionalizáció:* „A regionális politika tényleges, gyakorlati megvalósítását jelenti közigazgatási vagy államháztartási reform keretében.” Kapcsolódó fogalom a *regionalizmus:* „azokat az elképzeléseket jelöli, melyek régiók létrehozását célozzák, illetve ahhoz vezetnek.” (Temesi, 2006).

a mezőgazdasági termelést folytató vállalkozásokra is. Azonban látni kell azt is, hogy az erőforrások mennyisége, milyensége, térbeni elhelyezkedésének pozíciója, a versenyképességben betöltött szerepe stb. folyamatosan átértékelődik, módosul. Ezt is figyelembe véve a mezőgazdaság stratégiai kérdései, a reális stratégiai célok megfogalmazása a versenyképesség növelése érdekében ma már nem nélkülözheti olyan fogalmak értelmezését, mint a *vidék*, a *regionalizmus*, a *vidékgazdaság*, a *térbeli egység versenyképessége* stb. Terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhatunk arra, hogy a kapcsolódó kérdéseket részletesen elemezzük. Annak érzékeltetésére, hogy a versenyképesség értelmezése nem tekinthető teljes mértékben kiforrottnak, csak néhány szerző véleményét emeljük ki.

A verseny a piacgazdaság működésének alapvető motíválója és mozgatója mind mikro-, mind makroszinten. *Török (1999)* szerint a versenyképesség fogalma mikroszinten a piaci versenyben való pozíciószerezés, illetve a helytállás képességét jelenti az egyes vállalatok, makrogazdasági szempontból az egyes nemzetgazdaságok között. Számos tanulmány és cikk foglalkozik a versenyképesség nemzetgazdasági szintű fogalmával, mérhetőségével és mérésével. *Aiginger és Landesmann (2002)* összegyűjtött 19 eltérő definíció alapján azt a következtetést vonja le, hogy nincsen egyetértés a nemzetgazdasági szintű versenyképesség fogalmát illetően. A versenyképesség egységes meghatározásának hiánya *Frohberg és Hartmann (1997)* szerint a fogalom különféle dimenzióinak köszönhető. Más szerzők úgy ítélik meg, hogy az eltérés a releváns kutatások perspektíváinak és céljainak változatosságából fakad (*Bojnec – Fertő, 2006*).

Frohberg és Hartmann (1997) hivatkozva Freebairnra olyan általános definíciót fogalmaz meg, amely szinte minden viszonylatban értelmezhető. A definíció magában foglalja az áru- és té-

nyezőpiaci versenyt, egyrészt a hazai és a külföldi termékek piacainak versenyét, a piaci részesedés szerzésének és megtartásának képességét, másrészt a tényezőpiacok versenyét, ahol a termelésben felhasznált tényezők képesek legalább a hasonlózat-költségeket biztosítani.

Vannak szerzők, például *Porter és Krugman*, akik szerint nemzetgazdasági szinten a versenyképesség fogalma nem értelmezhető – írja *Éltető (2003)*, aki szintén e véleményt osztja. Szerinte egy ország versenyképessége önmagában nem létezik, viszont meghatározott területeken, így a nemzetközi kereskedelem vagy akár a mezőgazdaság vonatkozásában valamivel konkrétabban megfogható és mérhető egy ország versenyképessége, és a komparatív elemzés is releváns lehet. *Porter* nem tagadja az országok versengésének tényét, ugyanakkor állítja, hogy a versenyképesség magyarázatát nemzeti szinten keresni nem lehet.

Török (2003) a versenyképesség mérhetőségével kapcsolatban kérdőjelezi meg az „általános” versenyképesség létét. A versenyképesség elméleti alapjait illetően az inputoldalról és a piac irányából kiinduló elméleteket és a közgazdaságtan, illetve a vezetéstudomány szemszögéből értelmező koncepciókat különbözteti meg.

Jámbor (2008b) a versenyképesség tradicionális és innovatív elméleteit különbözteti meg. A tradicionális megközelítések között taglalja a komparatív előnyök tanát megelőző és arra épülő úgynevezett statikus elméleteket. A komparatív előnyök tanát megelőző elméletek közé sorolható *Smith* abszolút előnyök elmélete, amely magasabb termelékenységet, illetve alacsonyabb költségzínvonalat feltételez a meglévő nemzetközi kereskedelmi kapcsolat mögött (*Szentes, 1999*). A termelékenység szintje tehát meghatározza a komparatív előnyök és a nemzetközi specializáció mintáit, a nemzetközi specializáció rendszere pedig befolyásolja a termelékenység növekedési

rátáját és ebből következően a külkereskedelmi áramlások alakulását.

A ricardói tanokra építve a neoklasszikus *Heckscher–Ohlin*-tétel azt állítja, hogy az országok akkor juthatnak kölcsönösen előnyökhöz a nemzetközi kereskedelemben, ha megfelelően szakosodnak, mivel a termékek relatíve különböző tényezőigényességűek, az országok pedig egymáshoz viszonyítva eltérő tényezőellátottságúak. Az adott országnak pedig a viszonylag bőven rendelkezésre álló termelési tényező intenzívebb felhasználását igénylő termék termelésére kell szakosodnia, azaz a komparatív előnyök nem a technológiákból, hanem az eltérő erőforrás-ellátottságból erednek (*Jámbor, 2008a*). Ez a megállapítás nem vitatható, de az is belátható, hogy az erőforrás-ellátottság – az erőforrások volumene, összetétele, milyensége stb. – alapvetően meghatározza a technológiai színvonalat.

A versenyképesség és a komparatív előny fogalma szorosan összekapcsolódik. *Frohberg és Hartmann (1997)* szerint az egyetlen különbség közöttük az, hogy a versenyképesség piaci torzulásokkal, tökéletlenségekkel jellemezhető, míg a komparatív előny nem. *Fertő (2006:44)* az alábbiak szerint fogalmaz: „a versenyképesség nagymértékben érzékeny a makro ökonómiai helyzet változásaira, addig a komparatív előny alapvetően strukturális természetű”. *Fertő* ugyanakkor még egy különbséget megnevez, miszerint a versenyképesség adott termék esetében országok között mérhető, míg a komparatív előny adott ország esetében termékek között.

Fertő azon véleménye, mely szerint a komparatív előnyt országok között nem mérhetjük – véleményünk szerint – továbbgondolást igényel. Az igaz, hogy a komparatív előnyök – mivel adottságként kezelendők – közvetlenül „nem tudnak” versenyezni egymással. Azt azonban látni kell, hogy a termék versenyképességére a komparatív előnyök – az egy lakosra jutó mezőgazdasági terület nagysága, a talajok

tápanyag-szolgáltató képessége, a napsütéses órák száma, az átlaghőmérséklet stb. – a *naturális és gazdasági hatékonyságon keresztül* jelentős hatással vannak, például az átlaghőmérséklet hatása az energia-költségek alakulására a brojlerhizálásban – Brazília és Magyarország esetében –, a fehérjeforrások beszerzésének szállítási költsége – Hollandia és Magyarország viszonylatában.

A kapcsolódó forrásmunkák között egyes szerzők *naturális és gazdasági versenyképességet* is megkülönböztetnek (*Bogenfürst et al., 1998*). Értelmezésük szerint a *naturális hatékonysági* mutatók, a minőségi paraméterek, a volumen stb. képezik a *naturális versenyképességet*. Véleményünk szerint a *naturális versenyképesség* önálló fogalomként való értelmezése fölösleges. A versenyképesség – ahogy ezt láttuk – az adott piacon valamilyen szempontból tartós piaci versenyelőnyt jelent. Tehát piachoz kapcsolódó fogalom, csak piaci körülmények között, az adott piacon jelenik meg és értelmezhető. Az más kérdés, hogy e paraméterek milyensége hat – a termék vagy termény árán keresztül is – azok versenyképességére.

Hivatkozott forrásmunkák – több esetben is – a versenyképesség értelmezését illetően említik meg – véleményünk szerint annak sajátosságai miatt – a mezőgazdaságot, más megvilágításba helyezik azt.

A továbbiakban – a terület- és vidékfejlesztésbe ágyazottan – értelmezzük a versenyképesség kérdéseit, fókuszálva a sajátosságokra is. A kapcsolódó fogalmak értelmezése, a kölcsönhatások könnyebb felismerése és megértése érdekében a sport területéről választottunk egy példát, és ezt alapul véve értelmezzük a kapcsolódó kérdéseket a mezőgazdaságra is (3. táblázat). A példák alapján belátható, hogy a *versenyképességet nem lehet általánosságban értelmezni*. Rögzíteni kell 1. a *versenyképesség tárgyát*; 2. a *versenyképesség dimenzióját (hol, mi és ki versenyez)*; 3. a

versenyképesség tényezőit; 4. a versenyképesség faktorait és 5. a versenyképesség mérőszámait.

A versenyképesség tárgya. Fontos kérdésként kezelendő, hogy minek a versenyképességéről van szó.

A versenyképesség dimenziója. Könnyen belátható, hogy a különböző piacok (inputok piaca, munkaerőpiac, fogyasztási cikkek piaca stb.), azok térbeni helyzete, kiterjedése (*lokális [helyi], regionális [adott régióban], nemzeti, EU piaca és világpia* stb.) eltérnek egymástól.

A versenyképesség tényezői. A versenyképesség tényezői (szaktudás, természeti erőforrások stb.) egyedi sajátosságokkal bírnak, de ugyanakkor komplex rendszerként működve, egy adott esetben – adott körülmények között – a versenyképességnek más-más sajátosságai lehetnek meghatározóak. A mezőgazdasági termelést alapul véve különleges szereppel bíró tényezők; *az éghajlati adottságok, a termőföld minősége, a munkaerő szakmai felkészültsége, a termesztés- és tartástechnológia és azok elemeinek színvonala stb.*

A sikerességi faktorok azok a tényezők, amelyek az alaptényezőket közvetve, áttételesen befolyásolják és rövidebb, illetve hosszabb időszakon keresztül módosulnak és hatnak. Ezek alapvetően gazdasági jellegű szempontokat fogalmaznak meg.

A versenyképesség mérőszámai. A mérőszámok annak a függvényében változnak, hogy mi a versenyképesség dimenziója, például régiók, országok, vállalatok stb. A mérőszám azonban annak is függvénye, hogy minek a versenyképességéről van szó, például egy adott termék esetében a versenyképesség mérőszámai; *költség és ár, minőség, volumen, idő, flexibilitás.*

STRATÉGIA, HATÉKONYSÁG, TERMELÉKENYSÉG, VERSENYKÉPESSÉG

A rendszerváltás, majd az EU-hoz való csatlakozás által generált politikai és gazdasági tér a stratégiaalkotást, a tervezést illetően is új kihívásokat fogalmazott meg, új módszerek megismerését és alkalmazását tette szükségessé. Mindezek a tervezés hierarchiarendszerében (nemzeti fejlesztés

3. táblázat

A verseny értelmezésének néhány aspektusa

Megnevezés	Megfeleltetés	
A verseny területe	Sport	Mezőgazdaság
A verseny területének behatárolása	atlétika	állattenyésztés
A termék megnevezése	100 m-es futás	brojlerhizlalás
A versenytársak	atléták/sprinterek/	brojlerhizlalással foglalkozó vállalatok
A verseny szinterei	helyi verseny	lokális piac
	Európa-bajnokság	EU piaca
	olimpia, világbajnokság	világpia
A győztes paraméterei	mérhető, <10 sec	mérhető, a célcsoportnak megfelelő kedvezőbb ár (Ft/db)
Versenylőny oka	genetikai adottságok; jó felkészülés, edzőtábor; doppingteszt negatív stb.	jó fajta (genetikai adottságok); kedvező természeti adottságok; korszerű termesztési/tartási technológia; jó természetes és gazdasági hatékonyság; magas termelékenységi; elvárt minőség stb.

tési terv, programok, operatív programok, intézkedések, beavatkozási területek stb.) jelennek meg. Ezek és a kapcsolódó támogatási és szabályozó rendszerek közvetítik a makroszinten megfogalmazott stratégiai célokat az érintettek (vállalatok) felé.

A vállalat mind rövid, mind pedig hosszú távú fennmaradása feltételezi, hogy szűkebb s tágabb környezete elemeinek mondhatni folyamatos változásaihoz eredményesen tudjon alkalmazkodni. A kapcsolódó kérdésekre – mit, kinek, hogyan és hol – komplex választ a *stratégia ad*. A stratégia magában hordozza a *tudatosságot (tudatos cselekvést), célt és eszközrendszert*, azaz a változásokhoz való eredményes alkalmazkodás lehetőségét. A stratégiai céloknak alárendelten kell cselekedni ahhoz, hogy azok megvalósításának kockázatát a minimálisra csökkentsük.

Vörös (1999) a stratégiát az alábbiak szerint fogalmazza meg: „*A stratégia, cselekvéseknek egy olyan halmaza, melynek célja egyedi, nyereséges pozíció létrehozása.*” *A stratégia tehát nem a célt, hanem a célhoz vezető utat jelenti.* Ezt az utat kell végigjárnia a vállalatnak ahhoz, hogy eljusson a jelenbeli helyzetből a kívánatos – a jövőképpen vázolt – állapothoz. *Jarjabka (2001) tanulmányában az egyes stratégiák közötti kapcsolatokat és kölcsönhatásokat elemzi. Úgy ítéli meg, hogy a globális stratégia megvalósítását összehangoltan kell segíteni a vállalat minden egységének. Henkey (2001) szintén emellett foglal állást. A lebontás a szervezeti munkamegosztási elveknek megfelelő részterületek „nyelvezetére” is meg kell, hogy történjen, és ezek végső soron a funkcionális stratégiákat jelentik. Ilyen stratégiák lehetnek például: a humán erőforrás, a finanszírozás, a marketing, a K+F+I tevékenység, a termelés stratégiája stb. Tehát a termelés stratégiája is az egyik funkcionális stratégiaként értelmezhető. A funkcionális stratégiák horizontálisan egymás mellett léteznek, de csak abban az esetben segítik a vállalati stratégia meg-*

valósítását, ha a felső szintű vezetés képes ezeket integrálni. Ebben az esetben lehet csak arra számítani, hogy a kívánt kölcsönhatás eredményeként létrejön a szinergia. Fontosnak tartjuk annak hangsúlyozását, hogy a vázolt összefüggések és kölcsönhatások makroszinten is fennállnak.

A vázolt összefüggések alapján levonható az a következtetés, *hogy a termelés mint funkcionális stratégia a természetés és tartástechnológiákban jelenik meg a mezőgazdasági vállalatokban is.* Emellett – a termelési folyamatok – a fejlesztési stratégiák elsődleges színterei is. A stratégiák kidolgozása tehát csak a termelési sajátosságok által behatárolt mozgástéren belül történhet. A mezőgazdasági termelés sajátosságai az ágazat térbeni elhelyezkedéséből, a termeléshez szükséges erőforrások és inputok sajátosságaiból eredeztethetők. E sajátosságok stratégiai tényezőként is értelmezendők. Ebből következik, hogy figyelembevételük és kezelésük a mezőgazdaság stratégiáinak kidolgozásánál sem nélkülözhető. Ahogy ezt az előzőekben láttuk, a különböző stratégiák megfogalmazásánál a térnek, a térbeli egységek differenciáltságának is meghatározó szerepe van. Ez különösen igaz a mezőgazdaságra, mivel a mezőgazdaság a vidékgazdaság mint téregység meghatározó eleme, és sajátos a viszonya annak természeti erőforrásaihoz is.

A stratégiában megfogalmazott jövőkép és az ezt konkretizáló küldetés megvalósítása nagymértékben függvénye – a vázolt sajátosságok megfelelő kezelése mellett – a politikai és gazdasági térnek is. Ez utóbbi – sok esetben – nem csak módosító tényezőként kezelendő, kényszerítően is hat. Ennek eredményeként nagymértékben leszűkítheti a mezőgazdasági vállalatok mozgástérét. Ezzel összefüggésben fontos kérdésként szükséges figyelembe venni, hogy milyen stratégiai megfontolásokat – *a hatékonyság és termelékenység javítása, a stratégiai üzleti egységek versenyképességének fokozása, a foglalkoztatottság növelése stb.* –

célszerű, illetve kell érvényesíteni olyan stratégiák generálása érdekében, amelyek a mezőgazdasági vállalatok számára megfelelő mozgásteret biztosítanak, és ezáltal elérhetővé teszik jövőképüket, biztosítják versenyképességüket.

Vörös (1999:18) a *termelékenység*, a *versenyképesség* és a *stratégia* fogalmak kölcsönhatásait az alábbiak szerint írja le: „*Termelékenység, versenyképesség és stratégia önálló mozgástérrel bíró fogalmak. Mindemellett nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A stratégiának a termelékenység eszköze, a versenyképesség pedig megjelenési formája.*”

A kapcsolódó fogalmak tartalma, az előzőekben bemutatott példák alapján is belátható, hogy a javuló hatékonyság, termelékenység önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a vállalat piaci pozícióját növelje, ha a versenytársak jobb hatékonysággal, termelékenységgel állítják elő termékeiket. A *versenyképesség* tehát arra ad választ, hogy a vállalat mennyire eredményes azon versenytársakkal szemben, amelyek ugyanazt a terméket vagy szolgáltatást kínálják a piacon. A *versenyképesség* eszerint a *hatékonyságon és termelékenységen túlmenően a vállalaton kívüli tényezőkhöz (piaci helyzet, ökológiai tényezők figyelembevételével, versenytársak) való alkalmazkodás képességét is jelenti*. E tényezőkhöz való eredményes alkalmazkodást pedig a vállalat stratégiája, illetve annak gyakorlati megvalósítása biztosítja.

A versenyképesség az adott piacon azon pozíció megtartásával tartható fenn, amelyben a vállalat versenylőnnyel rendelkezik vagy ezt a potenciális versenylőnyt megvalósítja. A *versenylőnyhöz akkor juthat egy vállalat, ha megkülönböztethető kompetenciákkal rendelkezik*. (A kompetencia ebben az esetben képességet jelent.) A *megkülönböztető kompetenciák egyes tényezői az adott térbeli egység versenyképességének is fontos elemei, ebből adódóan hatnak az adott vállalat versenyképességére is*

ÖSSZEFOGLALÁS

Az agrárgazdaság és benne a mezőgazdaság – sajátos szerepe miatt is – a jövőben is a nemzetgazdaság meghatározó ágazata marad. Szerepének reális megítélése azonban nem nélkülözheti a több szempontú megközelítést. Ennek központi elemét, elméleti háttérét – véleményünk szerint – a rendszerelméleten alapuló integrált szemlélet érvényesítése jelenti. E szemlélet alapján levonható az a következtetés, hogy a mezőgazdasági termékek/termények versenyképessége – a termék-előállítási rendszer hatékonyságára ható tényezők által is befolyásoltan – alapvetően a termelési folyamat szintjén határozódik meg, de itt nem fejeződik be, mivel a menedzsmentnek a különböző funkcionális – finanszírozási, marketing, üzleti, K+F+I stb. – stratégiákkal van ráhatása az operatív szinten jelentkező, de vállalati szintre továbbgyűrűző folyamatokra.

Az értékteremtő folyamatok mint termék-előállítási rendszerek tényezői közül kiemelendő a humán erőforrás hangsúlyos szerepe és az idényszerűség, amely a foglalkoztatottság szempontjából is sajátos helyzetet teremt. Az előzőekből az is következik, hogy a mezőgazdasághoz kapcsolódó stratégiák nem élhetnek önálló életet. A reális stratégiák megfogalmazása csak egy tágabb és szűkebb környezetben ágyazottan, rendszerszemléletű megközelítésben, integrált szemléletben történhet. Ez a megközelítési mód egyben ki is jelöli azt a keretet, egyben mozgásteret, amelyben a stratégia, a hatékonyság, a termelékenység, a versenyképesség és a foglalkoztatottság kérdéseit, az ok-okozati összefüggéseket és kölcsönhatásokat elemezni kell, hogy a kapcsolódó kérdésekre reális válaszokat tudjunk adni. A megfelelő stratégia tehát nem lehet általános érvényű, minden térbeli egységre, gazdálkodó szervezetre stb. igaz. A matematikában egy többismeretlenes egyenletnek csak egyetlen megoldása van,

de ez a mezőgazdaságra nem igaz, azaz többféle megoldás létezik. Ezek kidolgozásához viszont több szempontú megközelítés indokolt. A kapcsolódó vizsgálati eredmények ezt egyértelműen alátámasztják. A térbeli egységek, az eltérő jövedelemérdekeltségek stb. differenciáltsága tehát meghatározzák a stratégiai irányokat, a kapcsolódó elemzések célját és módszereit egyaránt. A területi adottságokkal is összefüggésben meghatározhatók a mezőgazdasági termelés lehetséges típusai.

A sok esetben ellentmondásos vagy eléggé sajátos értelmezések is alátámasztják egy olyan szigorúan szakmai szempontokon nyugvó, a rendszerelméletre épülő integrált szemlélet érvényesítésén alapuló tanulmány elkészítésének fontosságát, ami részletesen elemezné a kapcsolódó stratégiai célok, valamint azok megvalósítására kidolgozott és bevezetett szabályozó és támogató rendszerek koherenciáját a jövőre vonatkozóan.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) AIGINGER, K. – LANDESMANN, M. (2002): Competitive economic performance: the European view. *WIFO Working Papers*, No. 179, Wien – (2) BIRÓ SZ. – RÁCZ K. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban – Hozzászólás Mészáros Sándor és Szabó Gábor vitacikkéhez. *Gazdálkodás*, 58. évf. 5. sz. 376-383. pp. – (3) BIRÓ SZ. (szerk.) – SZÉKELY E. – RÁCZ K. – FIELDSEND, A. – MOLNÁR A. – VARGA E. – MISKÓ K. (2012): *A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének lehetőségei vidéki térségekben*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (4) BOGENFÜRST F. – ERDÉSZ F.-NÉ (szerk.) – FÓRIÁN Z. – GUBA M. – RÁKI Z. – SZÉLES Gy. – ÜDOVECZ G. – VISSYÉ TAKÁCS M. (1998): *A főbb mezőgazdasági termékek természetes versenyképessége nemzetközi összehasonlításban*. Integrációs Stratégiai Munkacsoport kiadványai. Budapest, Aristone 97. Bt. – (5) BOJNEC, S. – FERTŐ I. (2006): *Comparative advantages and competitiveness of Hungarian and Slovenian agri-food trade in the EU markets*. [Online.] Paper for presentation to conference “Transition in Agriculture – Agricultural Economics in Transition III.” Budapest, November 10-11. <http://www.mtakti.hu/english/event/ferto06en.html> – (6) CSÁKI Cs. (1982): *Mezőgazdasági rendszerek tervezése és prognosztizálása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest – (7) DORGAI L. (szerk.) ET AL. (1998): *Az országos területrendezési terv agrár vállalkozásainak megalapozása*. AKII, Agrárgazdaság Tanulmányok, 3. sz.. – (8) DORGAI L. – HINORA F. – TASSY S. (1998): *Területfejlesztés-vidékfejlesztés*. AKII, Agrárgazdasági tanulmányok, 9. sz. – (9) ÉLTETŐ A. (2003): Versenyképesség a közép-kelet-európai külkereskedelemben. *Közgazdasági Szemle*, L. évf. március, 269-281. pp. – (10) FERTŐ I. (2006): *Az agrárkereskedelelem átalakulása Magyarországon és a közép-kelet-európai országokban*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest – (11) FERTŐ I. – BARÁTH L. (2014): Hatékonyság és külkereskedelmi versenyképességi vizsgálatok a kelet- és közép-európai országokban: irodalmi áttekintés. *Gazdálkodás*, 58. évf. 3. sz. 279-290. pp. – (12) FÓTI J. – LAKATOS M. (1996): A mezőgazdaság jelentősége a foglalkoztatásban. [Online.] *Statisztikai Szemle*, 76. évf. 12. sz. 993-1013. pp. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/1998/1998_12/1998_12_993.pdf – (13) FROBERG K. – HARTMANN M. (1997): Comparing measures of competitiveness. *Discussion Paper No. 2*. Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe (IAMO), Halle – (14) GLATZ F. (2008): *Új vidékpolitika. Párbeszéd a vidékért*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. – (15) HARANGI-RÁKOS M. (2013): Gazdaságszerkezet alakulása az EU-ban, különös tekintettel Magyarországra. *Gazdálkodás*, 57. évf. 2. sz. 113-127. pp. – (16) HENKEY I. (2001): A vállalati kultúra teljesítménynövelő hatása. *Emberi Erőforrás Menedzsment Hírlevél*, II. évf. 1. sz. 1. p. – (17) JÁMBOR A. (2008a): *A magyar gabonafélék versenyképessége a nemzetközi kereskedelemben*. Doktori értekezés. [Budapesti Corvinus Egyetem.] Budapest – (18) JÁMBOR A. (2008b): A versenyképesség elmélete és gyakorlata. *Bulletin of the Szent István University*, Special Issue Part I. 249-259. pp. – (19) JARJABKA Á. (2001): A stratégia fogalmának modern jelentéstartalma. *Vezetéstudomány*, 7-8. sz. 1-12. pp. – (20) KSH (2014): *A mezőgazdasági ráfordítások átlagárai*. [Online.] http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qsmb001b.html-2014.12.10. – (21) KULIN S. – MOHACSEK L. (1935): *Egyszerű mezőgazdasági számtartás egyszerű és bővített*

zárlattal (közép- és nagygazdaságokra). Mérei-Nyomda, Keszthely, 37. p. – (22) LACZKA É. (2014): Az agrárstatisztikai rendszer adatbázisának felhasználási lehetőségei a hatékonyságvizsgálatokban. *Gazdálkodás*, 58. évf. 5. sz. 472-480. pp. – (23) LENGYEL I. (2006): A területi verseny és versenyképesség elméleti alapjai. In Horváth Gy. (szerk.): *Régiók és települések versenyképessége*. MTA Regionális Kutatási Központja, Pécs, 35-68. pp. – (24) MÉSZÁROS S. – SZABÓ G. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 58. évf. 1. sz. 58-74. pp. – (25) POPP J. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban – Gondolatok Mészáros Sándor – Szabó Gábor vitáirásához. *Gazdálkodás*, 58. évf. 2. sz. 173-184. pp. – (26) SZÉKELY Cs. (2000): Gondolatok az agrárvállalkozások stratégiai tervezéséről. *Gazdálkodás*, 44. évf. 2. sz. 31-47. pp. – (27) SZENTES T. (1999): *Világ gazdaságtan*. Aula Kiadó, Budapest – (28) TEMESI I. (2006): *Regionalizmus és regionalizáció*. [Online.] Doktori értekezés. Pécs, <http://66doktori.iskola.ajk.pte.hu-2013.szeptember13> – (29) TÓTH E. (1998): *A foglalkoztatás térségi feszültségei – megoldási esélyek és lehetőségek*. AKII, Agrárgazdasági Tanulmányok, 8. sz. – (30) TÓTH E. (szerk.) (2000): *A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei*. AKII, Budapest – (31) TÖRÖK Á. (1999): *Verseny a versenyképességért? Integrációs Stratégiai Munkacsoport*, Budapest – (32) TÖRÖK Á. (2003): *A versenyképesség elméleti és mérési kérdései*. [Online.] MTA Világgazdasági Kutatóintézet, www.vki.hu/~tfleisch/~haver/.../torok-adam-veto30307.pps – (33) ÜDOVECZ G. (2014): Gondolatok a „Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban” című vitacikkhez. *Gazdálkodás*, 58. évf. 5. sz. 481-487. pp. – (34) VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM (2012): *Nemzeti Vidékstratégia 2012–2020. A magyar vidék alkotmánya*. [Online.] <http://videkstrategia.kormany.hu> – 2013. 03.25. – (35) VÖRÖS J. (1999): *Termelési-szolgáltatási rendszerek vezetése*. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 48. p.

Vitazáró: hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban

MÉSZÁROS SÁNDOR – SZABÓ GÁBOR

Kulcsszavak: teljes tényezőhatékonyság, hatékonyságorientált agrárpolitika, foglalkoztatásorientált agrárpolitika.

JEL Classification: Q18, R12, R23.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A *Gazdálkodás folyóirat* 2014. évi 1. számában vitát indítottunk „Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban” címmel (Mészáros – Szabó, 2014). A vita célját a következőkben fogalmaztuk meg: „a vitának elsősorban a hatékonyság és a foglalkoztatás javításának esélyeire és eszközeire, másrészt a két gazdasági kategória párhuzamos vagy eltérő súlyú szerepére kellene irányulnia” (i. m. 59.). A magunk részéről kétféle alapvető országos szintű mezőgazdaság-fejlesztési stratégiát különböztettünk meg: az egyik a hatékonyságorientált, a másik a foglalkoztatásorientált fejlesztés volt. Ugyanakkor megjegyeztük: „A kétféle cél között különböző kombinációk képzelhetőek el, azok megvalósítását pedig egymástól eltérő stratégiák szolgálhatják.” (i. m. 70.) A vita kiterjedését igyekeztünk úgy korlátozni, hogy az csak a magyarországi helyzetre, az agrárgazdaságon belül csak a mezőgazdaságra irányuljon, a környezet kérdéseivel pedig csupán érintőlegesen foglalkozzon. Elmondhatjuk, hogy a vitaindító cikk élénk érdeklődést váltott ki, mivel az eltelt mintegy egyéves időszakban nyolc hozzászólás jelent meg a *Gazdálkodás folyóiratban*, összesen 17 szerző tollából. Vitazáró cikkünkben elsősorban e hozzászólásokat értékeljük, egyetértve vagy vitázva a szerzőkkel, majd igyekszünk összegezni a vita tanulságait, emellett a következő javaslatokat fogalmazzuk meg az agrárirányítás, illetve a további kutatómunka számára.

1. Mezőgazdaságunk termelési szerkezetének belterjes irányú fejlesztése régóta fontos célkitűzésnek számított, de manapság még inkább kiemelt feladatot képez az egyre élesedő nemzetközi versenyben. A mezőgazdasági foglalkoztatás növelésének egyik legkézenfekvőbb lehetősége a belterjesítés. 2. Fontos és sürgető feladat az élelmiszeripar átfogó és dinamikus fejlesztése is, követve Lengyelország példáját. 3. A hatékonyság és a foglalkoztatás nélkülözhetetlen feltétele a termelők, vagyis a mezőgazdasági dolgozók szakképzettségének, valamint a szaktanácsadás színvonalának emelése. 4. A szaktudás emelésére, korszerűsítésére azonban a legfelső szinten is szükség van, ideértve az egyetemeket, doktori iskolákat, kutatóintézetek munkatársait is. Ezért szélesebb körben ismertté és használatossá kellene tenni például azokat az új és korszerű elemzési módszereket, amelyeket hozzászólásukban Fertő Imre és Baráth Lajos (2014) a gazdasági hatékonyság és a külkereskedelmi versenyképesség vizsgálatában használt. 5. A kis- és közepes gazdaságok társulási készségének erősítését az egyik kiemelten fontos agrárpolitikai célkitűzésként kell kezelni. 6. A foglalkoztatási problémák regionális kezelése külön figyelmet igényel. 7. Fontosnak tartjuk a jövőben a környezet- és természetvédelem szempontjainak fokozott figyelembevételét és érvényesítését mezőgazdaságunkban. Ilyen kérdés lehet például a klímaváltozásra (felmelegedésre) való felkészülés, ami erdősítést, mezővédő erdősávok létesítését, öntözőtelepek és víztározók célzott telepítését stb. jelenti, s az ilyen programok nem nélkülözhetik a kormányzati (állami) közreműködést és beruházásokat sem.

HATÉKONYSÁG ÉS VERSENYKÉPESSÉG

Popp József – első hozzászólóként – főként agrárpolitikai kérdésekkel foglalkozott (Popp, 2014). A hatékonysággal összefüggő állításai közül az alábbiakat emeljük ki.

1. Felhívta a figyelmet az egy főre jutó GDP mint makrogazdasági hatékonysági mutató fontosságára, és rámutatott arra, hogy e tekintetben a sereghajtók között vagyunk az Európai Unióban: „Magyarország mind az egy főre jutó GDP, mind az egy főre jutó tényleges egyéni fogyasztás tekintetében a sereghajtó uniós tagországok csoportjába tartozik” (i. m. 173.). Az egy főre jutó GDP valóban kiemelt szerepet játszik a nemzetközi statisztikákban, de inkább fejlettségi szintet, mintsem hatékonyságot kifejező mutatónak tekinthetjük.

2. Popp József a nagyobb hozzáadott értékű termelési szerkezet feltételeivel is foglalkozott: „A magasabb hozzáadott értéket eredményező termelési szerkezet (az állattenyésztés és a kertészeti ágazatok előtérbe helyezése) feltétele a tőke mellett a képzett és megfelelően fizetett munkaerő” (i. m. 173.). A nagyobb tőkeigénnyel egyetértünk, a bérszint azonban – családi vállalkozásoknál – szerintünk rugalmasabban alakítható.

3. A hatékonyságnövelés elsődlegességét Popp József hazánk agrár-exportképességéből vezeti le: „Magyarország agrárgazdasága a jövőben 15-20 millió ember ellátására is képessé tehető, ugyanakkor nyers és feldolgozott termékeinek igen jelentős hányadát külföldön kell értékesítenie. Ezért anyagi és szellemi erőforrásainkat mindenekelőtt a hatékonysági mutatók és a versenyképesség javítására indokolt fordítani...” (i. m. 174.).

Ezzel az állásponttal szemben két megjegyzés is felvethető. Az egyik az, hogy miután a világpiacon tisztességes versenyről nem beszélhetünk (vö. Udovecz, 2014), érdemes-e a magyar mezőgazdasá-

got ennyire exportorientálttá, a külföldi piacok konjunktúrájának ennyire kitétté tenni? A másik kérdésünk az, hogy csak tőke- és tudásintenzív fejlesztés jöhet-e szóba, környezet- és egészségközpontú fejlesztés nem? Úgy gondoljuk, hogy a mezőgazdaság fejlesztése nem csupán gazdasági kérdés, ezért e problémák eldöntéséhez további vitákra és kutatásokra lesz szükség.

Fertő Imre és Baráth Lajos írásának célja az volt, „hogy jobban megérthetővé váljon a régió és benne Magyarország mezőgazdaságának fejlődése” (Fertő – Baráth, 2014: 279). A vitaindító cikket kiegészítve, a közép- és kelet-európai régióban végzett számos hatékonyságvizsgálatot gyűjtötték össze, megerősítve bennünket abban, hogy a teljes tényezőszárműködés (TFP) használata ebben a régióban is megkonsondult az ezredforduló körüli évtizedekben. A régióon belül négy átalakuló országra készült ilyen jellegű tanulmány, mikroszintű adatok alapján: a lengyel, cseh, szlovén és magyar mezőgazdaságra. A FAO adatbázisán végzett makroszintű elemzések szerint pedig az 1990–2002 közötti időszakban a KKE-országok mezőgazdaságának komplex hatékonysága (vagyis a TFP) évi 2%-ot meghaladó ütemben javult. Az elemzések többségénél azt is kimutatták, hogy a hatékonyság növekedésének fő meghatározója a technológiai fejlődés volt. A szerzők ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy a sokféle lehetséges adatbázis és módszer igénybevétele óvatosságra int az eredmények értelmezésében. Ez az intés vonatkozhat a szerzők legújabb, megjelenés alatt álló munkájára is, mely szerint az egész Európai Unió mezőgazdaságában az utolsó (2004 és 2013 közötti) évtizedben kismértékben csökkent már a komplex hatékonyság (Baráth – Fertő, 2015).

A Fertő – Baráth szerzőpáros áttekintése kiterjedt a külkereskedelmi versenyképesség vizsgálatára is. A szerzők rámutattak arra, hogy az egyes országok között nemcsak árverseny, hanem minőségi verseny

is folyik. Érdekesnek és kiemelendőnek tartjuk e problémán belül *Bojnec és Fertő* (2009) munkáját, mely öt közép-európai országra és az 1995–2005 közötti évtizedre irányult. Ebben a cikkben ugyanis megállapítják, hogy a „természeti tényezőkkel és kisebb mértékben a humán erővel való ellátottság pozitív hatással van az ár- és minőségi versenyképességre”. Másrészt azt is érdekes és fontos eredménynek ítéljük, hogy a gazdaság (értsd: az ország) nagysága javítja az árversenyképességet (és csökkenti a minőségi versenyképességet).

Laczkó Éva a vita jelentőségére mutatott rá összefoglalója első mondatában: „A hatékonyság és versenyképesség vizsgálata napjainkban az agráriummal foglalkozók egyik legaktuálisabb kérdése.” (*Laczkó, 2014: 472.*) Javaslatot tesz a hatékonyságvizsgálatba bevonandó gazdaságok körére, ezek egyrészt a mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdasági szervezetek, másrészt az egyéni gazdaságok közül a piacorientáltak. A 2. ábrájából (*i. m. 478.*) szemléletesen tűnik ki mezőgazdaságunk drasztikus szerkezetváltási folyamata: a mezőgazdaság 2012. évi bruttó kibocsátásából a növénytermesztési és kertészeti termékek 58%-kal, az élő állatok és állati termékek viszont csak 35%-kal részesedtek. Szerintünk fontos jövőbeni kutatási feladat lenne e szerkezetváltási folyamat érdekeltiségi összetevőinek feltárása: mekkora szerepet játszik ebben a két főágazat komplex hatékonyságának (TFP-jének) különbsége, mekkorát a gazdaságok jövedelemérdekeltiségének eltérése a hatékonyságbeli differenciáktól, és végül mennyire jelentős a hatása az előbbieket torzító támogatási rendszernek?

Úgy gondoljuk, hogy a hozzászólások közül leginkább *Udovecz Gábor* cikke az, amelyik igazán vitacikkjellegű, amilyenre mi számítottunk a vita indításakor (*Udovecz, 2014*). Talán az is természetesen tekinthető, hogy felvetései egy részével egyetértünk, a másik részével azonban vitatkozunk. E vitázáróban nincs mód arra, hogy Udovecz

Gábor valamennyi felvetésével részletesen foglalkozzunk, mégis felsorolunk néhány kérdést, melyekben egyetértünk az ő álláspontjával.

1. Elismeri például, hogy a „hatékonyság növelése a mezőgazdaságban (világszerte) valóban csökkentheti a foglalkoztatási lehetőségeket” (*i. m. 481.*).

2. Egyetértünk abban is, hogy „a korrekt versenyről vallott ricardói feltevéseknek ... egyike sem érvényesül elfogadhatóan” a világgpiaci versenyben (*i. m. 483.*).

3. Helyesnek tartjuk azt az állítását is, hogy „a hatékonyság a versenyképességnek csak egyik eleme” (*i. m. 484.*).

4. Nekünk is az a véleményünk, hogy a szakképzettségben hiányosságok vannak, és a „létező (működő) szaktanácsadási rendszer nem képes ellensúlyozni a képzettség terén meglévő hiányosságokat” (*i. m. 485.*).

Udovecz Gábornak azonban vannak olyan meglátásai is, amelyekben véleményünk eltér az övétől.

1. Szerintünk nem reális az az igény, hogy a magyar mezőgazdaság belátható időn belül Európa élmezőnyébe kerüljön. Az ő fogalmazásában: „a magyar mezőgazdaság hatékonysága ... folyamatosan javul, bár még elmarad a szűk európai élbolytól” (*i. m. 483.*), vagy másutt „a javuló hatékonyság ellenére a magyar mezőgazdaság egyetlen vertikuma sem tartozik Európa élmezőnyébe” (*i. m. 484.*). Nem tekinthető reálisnak az a korábbi helyzetértékelés, amely mezőgazdaságunkat – egy-két növénytermésátlaga alapján – a világ élvonalába kívánta sorolni, megfelelkezve arról az évszázados lemaradásról, ami tökefelhalmozásban, szakképzettségben, infrastruktúrában, egyáltalán társadalmi fejlettségben Nyugat-Európához képest fennáll. Ezt mutatták *Lámfalusi Ibolya* – kevés figyelmet kapott – konvergenciavizsgálatai is, aki szerint hazánk mezőgazdaságát – fejlettsége alapján – leginkább Portugáliáéval indokolt összehasonlítani (*Lámfalusi, 2010*).

2. Nem értünk egyet azzal sem, hogy a továbblépés egyetlen módja „a teljes agrobiznisz versenyképességének megteremtése” (i. m. 481.). Elsősorban óriási tökélgénye miatt tűnik ez lassú és hosszadalmas folyamatnak. De fontos szerepet kellene szánni az élelmiszeripar fejlesztésének, továbbá a kistermelők általi feldolgozásnak és közvetlen értékesítésnek is.

3. Végül még egy kritikus pontra, az idő-tényezőre szeretnénk felhívni a figyelmet. Udovecz Gábor szerint: „Amennyiben tehát a magyar agrárgazdaság ... kap néhány évtizedes alkalmazkodási időt, nemcsak a hatékonysági mutatóiban, hanem a nemzetközi versenyben is megállja majd a helyét.” (i. m. 481.) Sajnos ez a több évtizedes alkalmazkodási idő már nem biztos, hogy rendelkezésünkre fog állni, illetve lehet, hogy erőforrásainkat a szárazabb klímához való adaptáció köti majd le. Az Atlanti-óceán hőelnyelő hatása ugyanis egy évtizedig még mérsékli kontinensünk felmelegedését, a rákövetkező 20-30 évben (az óceán következő ciklusában) azonban drasztikus hőmérséklet-emelkedés várható, a Washingtoni Egyetem kutatóinak – vízhőmérséklet- és sótartalom-mérőhálózat alapján végzett – a Science folyóiratban megjelent tanulmánya alapján (Chen – Tung, 2014).

A Farkasné Fekete Mária, Balyi Zsolt és Szűcs István szerzőhármas hozzászólásából az alábbi négy megállapítást tartjuk a legfontosabbnak (Farkasné et al., 2014).

1. A TFP mint hatékonysági mutató már polgárjogot nyert az Európai Unió munkájában is: „A 2013-as KAP-reform a teljes tényező hatékonyság mutatót kívánja felhasználni...” (i. m. 566.).

2. A szerzők a 2. ábrán (i. m. 566.) szemléletesen bizonyítják, hogy a világ mezőgazdasági termelésének növekedésében az 1991–2000-es évtized és a 2001–2009-es kilenc év között a TFP javulása vált dominánssá a termelésnövelés forrásai között.

3. Felhívják azonban a figyelmet Matthews (2014) cikkére, aki szerint egy-

részt – ugyanarra az időszakra vonatkozóan – eltérések vannak az EU régi és új tagállamainak mezőgazdasági TFP-eredményei között, másrészt ellentmondások is vannak az európai és az amerikai adatbázison számított mutatók között.

4. Végül a szerzőhármas fontosnak tartja az agrár K+F+I ráfordítások szerepét a hatékonyság változásában, ezért e tényező részleteiben is elemzik (i. m. 568-572.).

Csizmásné Tóth Judit, Hollósy Zsolt és Túróczi Imre szintén agrárpolitikai kérdésekkel foglalkozott, kiállva a vertikális integráció szükségességéért, és folytatva, konkretizálva a Popp József által meghirdetett koncepciót (Csizmásné et al., 2015). A szerzőhármas legfontosabb állításait az alábbiakban foglalhatjuk össze.

1. A magyar mezőgazdaság „jelenlegi versenyképességének helyreállításában az integrációnak lehet kiemelt, központi szerepe” (i. m. 47.).

2. A „hatékonyság növelését három lépésben képzeljük el” (i. m. 47.). E fokozatok a mezőgazdasági termelők szakmai felkészültségének növelésétől az integrációs formák kialakításáig terjednek.

3. Egyetértenek Udovecz Gábor és társai (2009) megállapításával, mely szerint a „feketegazdaság nehezíti ... a vertikális integrációt, mivel jövedelmezőbb egy tevékenységet nem legálisan folytatni, mint legálisan csatlakozni egy integrációhoz”.

Véleményünk szerint is előre kell lépünk a vertikális integráció terén, mert egyfelől a velejáró nagyobb hozzáadott érték nemzetgazdasági érdekünk, másrészt e tekintetben például már Lengyelország is megelőzött bennünket, az Agrárgazdasági Kutató Intézet összehasonlító tanulmánya alapján (Potori – Chmielinski – Fieldsend, 2014).

Fontosnak tartjuk azonban a megvalósítási módját is. A szerzőhármas által javasolt oktatással kezdődő (alulról jövő) folyamat mellett célravezetőnek látnánk a sikeres vertikálisan fejlesztett mezőgaz-

dasági vállalkozások terjesztésével törté-
nő (a gyakorlat oldaláról kezdeményezett)
előrelépést is.

Pupos Tibor, Poór Judit, Fitos Gábor és Kertész Márta hozzászólásukban a ha-
tékonyságra vonatkozóan egyrészt ábrán
szemléltették a különböző mutatószámok
összefüggéseit, másrészt néhány termék-
re kalkulációkat végeztek a hazánkban és
más európai országban elért eredmények
összehasonlítására (*Pupos et al., 2015*). Ér-
dekes a versenyképességgel kapcsolatos
fejtegetésük is, melynek során a gazdasá-
gi verseny jellemzőit összehasonlították
a sportversenyekével. Ez utóbbit szerintünk
érdemes lenne részletesebben kidolgozni,
miután sok „sportszerűtlenség” fordul elő
a jelenlegi nemzetközi gazdasági verseny-
ben (például nincsenek „súlycsoportok” az
országok nagysága szerint).

FOGLALKOZTATOTTSÁG

A hozzászólók többsége a *hatékonyság*
és a *foglalkoztatottság* témakör közül az
utóbbira jóval kisebb figyelmet fordított.
Különösen elgondolkodtató, hogy a *gaz-
dasági szervezetek és az egyéni gazda-
ságok eltérő jövedelemérdekeltségének* a
kérdéseivel a hozzászólók közül senki sem
foglalkozott.

Popp (2014) hozzászólásában a haté-
konyság és a nemzetközi versenyképesség
elsősége mellett tör lándzsát, a foglalkoz-
tatottság kérdését másodlagosnak, az előb-
bi függvényének tekinti. A Bevezetésben
egyértelműen fogalmaz: „A fenntartható
foglalkoztatás feltétele ... elsősorban a haté-
konyság, a nemzetközi versenyképesség és
nem a mezőgazdaság eltartó képességének
javítása.” (*i. m. 175.*)

A mezőgazdasági termelés bővítését vi-
szont feltétlenül szükségesnek tartja, „a
termelés növelésénél azonban a hatékonysá-
got és a versenyképességet kell szem előtt
tartani, nem pedig a foglalkoztatottságot”
– írja (*i. m. 182.*).

Az alacsony képzettségű munkaerőre

alapozott, részben önellátó, önfoglalkoz-
tató kistermelőkkel és szociális szövetke-
zetekkel növelni a hazai mezőgazdasági
termelést és foglalkoztatottságot azonban a
nosztalgia világába sorolja. Ezen törekvések
helyett azt javasolja, hogy a vidék tőkevonzó
képességét kellene növelni.

Poppnak – a hatékonyság növelését min-
den körülmények között előtérbe állító –
egyoldalú véleményével nem értünk egyet.
A fejlett világ országainak ugyanis napja-
inkban az egyik legnagyobb problémája a
hosszú évek óta elhúzódó magas munkanél-
küliséggel összefüggő gazdasági és társa-
dalmi nehézségek megoldása. Hazánkban
e tekintetben – elsősorban a közmunkák
kiterjesztése révén – a legutóbbi években
pozitív változások tapasztalhatók. *A cikkíró*
téved abban, hogy a mezőgazdaságban
az általa „a nosztalgia világába” sorolt
tevékenységekre alapozva nem lehet és
kell a vidéki foglalkoztatási problémákat
– különösen egyes régiókban – enyhíteni
(vö. *Biró – Rácz, 2014*).

Érdekes ugyanakkor, hogy a későbbi-
ekben lehetőknek tekinti a mezőgazdasági
dolgozók arányának növelését az állat-
tenyésztés, illetve a kertészet fejlesztése
révén, megfelelően képzett és fizetett mun-
kaerővel.

A *Biró – Rácz* szerzőpáros (2014) azok
közé a hozzászólók közé tartozik, akik a
vitában a foglalkoztatási kérdésekre kon-
centráltak. Egyértelműen állást foglalnak
a tekintetben, hogy „a vidéki megélhetés
egyik forrása továbbra is a mezőgazdaság
marad, melynek önellátási, foglalkoztatá-
si és jövedelemtermelő szerepe, célzott, a
tényleges fejlesztésekre reagáló szakpo-
litikai intézkedések mellett akár tovább
erősödhet” (*Biró – Rácz, 2014: 376*).

Figyelemreméltóan visszafogott a vé-
leményük a hatékonyság munkatermelé-
kenységgel történő növelése tekintetében,
ugyanakkor rámutatnak arra, hogy a haté-
konyság növelése a specializáltabb, képzet-
tebb munkaerő iránt támaszt keresletet.

Hazai viszonylatban egyedülállónak tekinthetők a magyar mezőgazdasági foglalkoztatási potenciálra vonatkozó átfogó számításai. Úgy vélik, hogy a piaci igények és a szociális szempontok együttes figyelembevételével, a 2012-től 2020-ig terjedő időszakban *80-147 ezer fős teljes munkaidőnek megfelelő foglalkoztatás érhető el*, aminek az 1/3-a piaci, többsége pedig szociális alapú lehet. (Néhány százaléknyi munkalehetőség pedig nem mezőgazdasági ágazatokban közvetett multiplikátor hatásként fog jelentkezni.)

A szerzők felhívják arra a figyelmet, hogy a hazai foglalkoztatásban jelenleg kevés a *támogatott és az elsődleges munkaerőpiac közötti átjárást megteremtő beavatkozási eszköz*.

A magunk részéről *azt is jelentős eredménynek tartanánk, ha a mezőgazdaság eltartóképessége legalább az ország egyes régióiban érezhetően javulna*.

Lacka Éva cikkében két kérdést tart kiemelendő fontosságúnak: „Az egyik, hogy *mit tekintünk megfigyelési egységnek, »gazdaságnak«*, kikre vonatkoznak a rendelkezésre álló adatok. Hasonló módon nagyon *fontos kérdés a munkaráfordítás mérése is*, ami a mezőgazdaság esetében nem könnyű feladat, márpedig ezekre az adatokra épülnek a termelékenység-, hatékonyságvizsgálatok.” (Lacza, 2014: 473.)

Lacka azt javasolja, hogy a hatékonyság-, termelékenységvizsgálatok kizárólag a mezőgazdasági tevékenységeket folytató *gazdasági szervezetekre és a piacorientált egyéni gazdaságokra* vonatkozzanak. A csak saját fogyasztásra termelő, illetve felesleget értékesítő egyéni gazdaságok esetében a vizsgálatok alapvetően szociális, társadalmi kérdések vizsgálatára koncentrálnak. Vagyis a szerző egyértelműen állást foglal amellett, hogy *közgazdasági értelemben a gazdaságfogalomnak – az egyéni gazdaságok körében – csak a piacorientált gazdaságok tekinthetők*. Lacka pontos és világos áttekintést ad a mező-

gazdasági munkaerő-felmérés három hazai változatáról, melyek igen jelentős számbeli eltérést mutatnak. *Sajnos arra vonatkozóan nem foglal állást, hogy a mezőgazdasági hatékonysági számításoknál melyik változatot tartja célszerűnek figyelembe venni*.

Udovecz hozzászólásában a vitaindító cikk több kérdésfeltevéséhez is hozzászólt. Véleményét külföldi tanulmányútjainak tapasztalataira, továbbá az Agrárgazdasági Kutató Intézetben végzett kutatási eredményeire alapozta. A mezőgazdaság multifunkcionális szerepét értő, széles látókörű szemlélettel írta a következőket: „A mezőgazdaság fejlődő pályára való állítása akkor lehet sikeres, ha nem önmagában, hanem társadalmi beágyazottságában kezelik, számolva a munkahelyteremtő (megőrző) szerepével, a vidékies térségekre gyakorolt hatásaival, a természeti és egyéb erőforrások ésszerű hasznosításával, az élő környezettel való kapcsolatával, miközben a termékeknek erős piaci pozíciót építenek ki.” (Udovecz, 2014: 484.)

A hazai agrár-közgazdasági szakirodalomban üdítő kivételnek tartjuk azon véleményét, amely szerint az AKI tesztüzemi adatai felhasználásával végzett kutatás eredményeit a „Nyertes és vesztes gazdaságok Magyarországon” (Udovecz et al., 2012) című cikkből idézve a következőképpen interpretálja: „Az igazán markáns eltérések ... nem a gazdálkodási formák, nem is a területi méretek között jöttek létre, hanem a gazdaságmenedzselés különböző szintjei mentén.” (Udovecz, 2014: 486.)

Egyetértünk azon megállapításával, hogy az élelmiszer-gazdaság és az agrobiznisz fejlesztésével a hatékonyság és a versenyképesség mellett a kibocsátás és a foglalkoztatás is növelhető.

Farkasné és társai (2014) hozzászólásukban elsősorban a *kutatás, fejlesztés és az innováció* kérdéskörét kívánják kiemelni. Figyelemreméltó és elgondolkoztató következtetésük, mely szerint a K+F+I tevé-

kenység „... a humán tőkén kívüli inputok fejlesztésével, illetve azok optimális kombinációjával a teljes tőke hatékonyságot és a mezőgazdasági termelést emelheti anélkül, hogy az élömunika-megtakarítással járna” (i. m. 565.).

Nem értünk egyet viszont Farkasné és társai azon véleményével, hogy „a mezőgazdaság eltartóképességét elsődlegesen az élelmiszer-ellátásra rendelkezésre álló terület nagysága határozza meg”. Ha egy mutatót jelölünk meg, akkor véleményünk szerint értelemszerűen az egy főre jutó mezőgazdasági terület jöhetne szóba. *Legyszerűsítésnek tartjuk a szerzők azon megállapítását, hogy „a fejlődés a munka technikai felszereltségéből fakadó output-növekedés függvénye”* (i. m. 571.).

A társadalmi tőke fontosságának hangsúlyozásával viszont messzemenően egyetértünk, hiszen a bizalomhiány, a szövetkezési hajlandóság alacsony szintje a termelés hatékonyságának növelését, valamint a foglalkoztatást növelő szerkezetváltást egyaránt akadályozza (Szabó G., 2011; Szabó G. – Barta, 2014).

Csizmáné és társai (2014) Popp (2014) véleményéhez csatlakoznak, amennyiben a magyar mezőgazdaság jelenlegi helyzete hivatkozva, a hatékonyságorientált stratégia mellett kötelezik el magukat. Ugyanakkor megjegyzik, hogy „... ehhez igazítva a foglalkoztatási szempontokról sem szabad megfeledkezni” (i. m. 48.). Véleményük szerint: „Az agrárstratégiának ... az a feladata, hogy a magyar mezőgazdaság versenyképességét, hatékonyságát javító stratégiai célokat, intézkedéseket számba vegye, megfogalmazza, valamint a mezőgazdaság jelenlegi foglalkoztatási helyzetének problémáira megoldást keressen...” (i. m. 48.). Utalnak arra, hogy a Nemzeti Vidékstratégia keretében a kormány a kis- és közepes gazdaságok támogatásával, valamint a munkaiányes ágazatok (állattenyésztés, zöldség- és gyümölcsstermesztés, vetőmag-előállítás) fejlesztésével kíván a

vidéken új munkahelyeket teremteni. A szerzők úgy vélik, hogy az új földtörvény intézkedései, melyek a nagyüzemi struktúrától a kis- és középbirtokok felé tolják el a birtokszerkezet súlypontját, – legalábbis rövid távon – mind a hatékonyságra, mind a foglalkoztatásra kedvezőtlen hatást fognak gyakorolni. Megjegyezzük, hogy kevés dologban van olyan egyetértés a hazai agrárközgazdászok között, mint abban, hogy a magyar mezőgazdaság kétpólusú léte kedvezőtlen a mezőgazdaság egészséges fejlődése szempontjából.

Pupos és szerzőtársai (2015) a mezőgazdaságbeli foglalkoztatás témáját tanulmányukban kiemelt kérdésként kezelik. Utalnak arra, hogy a 2014–2020 közötti időszakban a Nemzeti Vidékstratégiában egyértelműen megjelenik a foglalkoztatás és a gazdasági növekedés egyidejű előmozdítása. Hozzáteszik, hogy a kapcsolódó stratégiában „prioritást élvez a hozzáadott érték növelése a foglalkoztatás egyidejű növelése mellett. (Ennek megvalósulása jelentené egyébként – a hozzáadott érték tartalma miatt – a legoptimálisabb megoldást.)” (Pupos et al., 2015: 158.)

A folyóáras bruttó hozzáadott érték (mezőgazdaság, erdőgazdaság és halászat) szerkezetének alakulását térbeli egységek szerint vizsgálva feltűnő, hogy a 2005–2013 közötti időszakban a bruttó hozzáadott értéken belül a személyi ráfordítások és az értékcsökkenési leírás részarányaihoz képest igen jelentősen növekedett az egyéb tételek aránya!

A KSH adataira hivatkozva közlik, hogy a 2000 és 2013 közötti időszakban a *mezőgazdaságban alkalmazásban állók* munkajövedelme a nemzetgazdasági átlaghoz viszonyítva néhány százalékponttal növekedett (i. m. 161.). Elgondolkoztató, hogy a *nem alkalmazottként foglalkoztatott mezőgazdasági dolgozók* – akik a mezőgazdasági munkaerő többségét teszik ki – jövedelmének alakulása nem foglalkoztatja a szerzőket.

Figyelemreméltó megállapításuk, hogy „piacgazdasági körülmények között működik a mezőgazdaság is. Ezzel együtt jár az is, hogy a tőkének – eredendően – nincs környezettudata és szociálisan sem érzékeny. (i. m. 160.)

Nagyon fontosnak tartjuk a Szerzők azon véleményét, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatás esetében „nem lehet figyelmen kívül hagyni a térbeli differenciáltságot sem” (i. m. 162.).

Elismerik a foglalkoztatás növelésének fontosságát a GDP alakulásában, ők is egyetértésüket fejezik ki Popp (2014: 182.) azon megállapításával, mely szerint „a foglalkoztatásorientált gazdaságpolitika hatékonyságorientált fejlesztés nélkül kudarcra van ítélve” (Pupos et al., 2015: 13.).

TANULSÁGOK

Vitaindító cikkünkben az „Agrárpolitikai megfontolások” című fejezetben a következőket írtuk: „A mezőgazdaság hatékonyságnövelés vagy foglalkoztatásbővítés irányába való fejlesztése makroszinten szakmailag megalapozott, de végső fokon politikai döntést igénylő kérdés.” (Mészáros – Szabó, 2014: 70.) Hozzá tettük, hogy „a kétféle cél között különböző arányú kombinációk képzelhetők el, azok megvalósítását pedig egymástól eltérő stratégiák szolgálhatják” (i. m. 70.). Némileg provokatív módon két alapvetően eltérő (hatékonyságorientált, illetve foglalkoztatásorientált) országos szintű mezőgazdasági fejlesztési program előnyeit és hátrányait vázoltuk fel. Ezt követően kértük az olvasókat, hogy adjanak választ néhány feltett kérdésünkre, melyek azt sugallták, hogy létezhetnek a kétféle cél között különböző arányú kombinációk.

A lezajlott vita két legfőbb tanulsága:

Először: A hatékonyság- vagy foglalkoztatásbővítés alapkérdésben a hozzászólók döntő többsége a hatékonyságnövelés (+versenyképesség) prioritást helyezte egyértelműen előtérbe, a foglalkoztatás kérdése emellett számukra érdektelenné vált.

Be kell látnunk, hogy „a hatékonyságnövelés vagy foglalkoztatásbővülés” kérdés-feltevésünk (szemben a cikkünk címében szereplő „Hatékonyság és foglalkoztatás” fogalom párral) túlságosan provokatív volt és ez elbizonytalanította a vitában résztvevőket a kompromisszumra való törekvést illetően. Ennélfogva feltett kérdéseinkre nem kaptunk választ.

Másodszor: Be kell látnunk továbbá, hogy a modern mezőgazdaság és az élelmiszeripar közötti szoros kapcsolatok miatt nem volt szerencsés a hatékonysággal (versenyképességgel), valamint a foglalkoztatással összefüggő kérdések vizsgálatát csupán a vertikum egy szakaszára korlátozni.

A vita azonban más tanulságokkal is szolgált az agrárökonómiai kérdések iránt érdeklődők számára.

A nemzetgazdasági feltételek figyelembevételének szükségessége

A mezőgazdaság, illetve az élelmiszer-gazdaság (mezőgazdaság és élelmiszeripar) fejlesztése során elkerülhetetlen az adott nemzetgazdasági környezet gazdasági, társadalmi és környezeti állapotának figyelembevétele.

A magyar élelmiszer-gazdaság versenyképességét sokoldalúan befolyásolja az egész nemzetgazdaság helyzete. A World Economic Forum „Global Competitiveness Reportjára” támaszkodva Chikán (2014) tanulmányában a következőket írja: „... míg 2001-ben Magyarország a 28. volt a nemzetek átfogó rangsorában, s az első helyen állt a velünk leginkább összehasonlítható volt szocialista országok között ... addig a ... 2014-ben publikált rangsorban a 60. helyen vagyunk.” (i. m. 591.) Hazánk versenyképessége az elmúlt évtizedben az EU12 országokhoz képest jelentősen romlott. Lemaradásunk alapvető okaként „a tágan értelmezett kulturális tényezők, értékek hatását” jelöli meg (i. m. 595.).

Ugyanakkor 33 OECD-ország adatait vizsgálva hangsúlyozza, hogy hazánk le-

maradásának egyik oka az alacsony munkatermelékenység, hiszen az említett országok rangsorában csupán 5 ország van mögöttünk. Rámutat továbbá arra, hogy a versenyképességi rangsorokban hazánk leginkább az *üzleti tevékenység* fejletlensége tekintetében áll rosszul. Utóbbi megállapítás a mezőgazdaságra vonatkozóan is számos probléma megoldását veti fel.

A hazai foglalkoztatás utóbbi két évtizedes alakulásáról „Foglalkoztatás válság előtt, közben és után” címmel *Eppich és Köllő (2014)* ad igen tanulságos áttekintést.

A Szerzők többek között rámutatnak arra, hogy a magyar foglalkoztatási ráta „... 2014 elején ugyanúgy 7,6%-kal maradt el az EU-27 átlagától, mint tíz-tizenkét évvel ezelőtt ... Jobban állunk, mint a dél-európai országok közül a görögök, olaszok, a spanyolok és a horvátok, de rosszabbul, mint régiós versenytársaink.” (i. m. 158.)

A transzformációs visszaesés lezárulását (1997) követő 17 évben a magyar népesség foglalkoztatása részlegesen regenerálódott, de még mindig elmarad a rendszerváltás előtti aránytól. Számításaik szerint a válságot megelőző tíz évben mintegy 304 ezerrel nőtt a hazai nem közmunkás munkahelyek száma, amihez a válság lezárulását követő négy évben, 2013 végéig további 66 ezres nettó növekmény adódott hozzá.

Elgondolkodtató továbbá azon következtetésük, hogy „... az elmúlt négy évben végbement foglalkoztatás bővülés fele a közmunka kiterjesztésének, a maradék fele közel a fele a külföldi foglalkoztatás növekedésének köszönhető. A »hazai és valódi« munkahely szaporulat csupán 66 ezerre tehető” (i. m. 167.).

Hatékonyság – versenyképesség – foglalkoztatás

Igen érdekes, hogy amíg a hatékonyságnövelést a hozzászólók többsége egyértelműen a versenyképesség feltételének tekinti, addig a foglalkoztatás ezen összefüggésben szóba sem kerül!

Az Európai Tanács 2005-ben elfogadott „Közös munkával a növekedésért és a munkahelyekért. A lisszaboni stratégia új kezdete” című dokumentuma „... megfogalmazza a prioritásokat: erősebb és tartós növekedés megvalósítása, valamint több és jobb minőségű munkahely megteremtése a két fő feladat.” (*Adler, 2006: 155.*)

Gács és Halpern (2006) rámutatnak arra, hogy „a gazdaság versenyképességén azt értjük, hogy a gazdaság makroszintű termelékenysége (az egy lakosra jutó GDP) tartósan és gyorsan növekszik, miközben a politikai és szociális szempontból legérzékenyebb erőforrás – a munkaerő – kihasználása a magyarországi alacsony szintről kiindulva elfogadhatóbb szinthez közelít” (i. m. 62.).

Azaz, hogy „... Magyarország számára a versenyképesség növekedését úgy érdemes meghatározni, hogy a makroszintű termelékenység tartós növekedése együtt jár a foglalkoztatás bővülésével. A magyarországi gazdasági átalakulás egyik legfájdalmasabb sajátossága a lakosság inaktív részének felduzzadása, amely a (hivatalos) foglalkoztatás alacsony szintjében is megmutatkozik.” (i. m. 66.)

Ugyanakkor elismerik, hogy az „... empirikus tapasztalatok arra figyelmeztetnek, hogy a *versenyképesség két kitüntetett elemét (hatékonyság és foglalkoztatás) nem egyszerű egymással párhuzamosan javítani.* A gazdasági növekedés tényezői közti összhang megteremtésében jelentős szerep hárul a makroszinten ható szakpolitikákra, elsősorban a fejlesztéspolitikára, az oktatáspolitikára és a foglalkoztatáspolitikára.” (i. m. 69.) Továbbá: „... az empirikus tapasztalatok szerint a gazdaságok igen széles körében tendencia van arra, hogy a munkatermelékenység és a munkainput növekedése között hosszabb távon átváltási kapcsolat álljon fenn.” (i. m. 66.)

Ismeretes, hogy a fejlett és a felzárkózó országok mezőgazdaságában általánosnak tekinthető a mezőgazdaságban foglalkozta-

tott munkaerő csökkenése. Hosszabb távon a magyar mezőgazdaságban sem kerülhető el a mezőgazdasági munkaerő további csökkenése. Napjainkban azonban *két fontos oka* van annak, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszáma stabilizálódjék, esetleg növekedjék. Az *egyik ok*, hogy a hazai foglalkoztatási ráta szintjét feltétlenül növelni kell, és erre az alacsony képzettséggel rendelkező vidéki népesség esetében – különösen az ország egyes régióiban – jórészt csak ebben a nemzetgazdasági ágazatban lehet előrelépni. A *másik ok*, hogy bár növekedett a mezőgazdaság termelékenysége az elmúlt években, annak alapvető oka az állattenyésztési ágazat részarányának erős visszaesése volt! (Nagy – Baráth, 2015)

(Megjegyezzük, hogy számos állattartó családi és nem kevés társas gazdaság tönkremenetelét eredményezte az EU egyoldalú, a szántóföldi növénytermesztés támogatását előtérbe helyező támogatási politikája.)

Ugyanakkor ismeretes, hogy a kertészeti ágazat teljesítménye is hosszú évek óta erősen a kívánatos szint alatt maradt. Egyértelműen helyesnek tartjuk azokat a kormányzati törekvéseket, amelyek ezen disszonanciák megszüntetésére irányulnak.

Gazdaságtípus – gazdaságméret – együttműködés

A hazai családi, kis- és közepes gazdaságok gazdasági, társadalmi és környezeti szerepének megítélése a hazai agrárgazdasági szakirodalomban mostohagyereknek számít. A hazai agrárközgazdászok jelentős része – kimondva és kimondatlanul – létüket szükséges rossznak tekinti, ami végül is az „eredeti tőkefelhalmozás” időszakában nem meglepő, viszont igen sajnálatos és káros szemléletmódot tükröz.

A józan megítélés elősegítése érdekében néhány neves külföldi és hazai agrárközgazdász véleményét ismertetjük az alábbiakban.

Davidova és Thomson (2014) az elmúlt évi budapesti EAAE-konferencián „Családi gazdaságok a kibővült EU-ban: Fogalmak, kihívások és kilátások” címmel tartottak előadást. Az Európai Parlament számára összeállított jelentésük alapján készült anyag igen részletes áttekintést ad az EU-beli piacra termelő családi gazdaságok mezőgazdaságon belüli szerepéről. A szerzőtársak megjegyzik, hogy „az EU-15 és az EU-10-ek közötti nagy strukturális különbségek azt sugallják, hogy alapos megfontolásra van szükség, mielőtt a családi farmokat illetően egységes agrárpolitikát alkalmazunk az egész EU-ra vonatkozóan” (i. m. 9.). A továbbiakban többek között sorra veszik a családi gazdaságok erősségeit, gyengeségeit és a farmerekre váró kihívásokat. Ezen gazdaságok erősségei közül a legfontosabbnak a rugalmasságot tartják. Közgazdasági szempontból a családi gazdálkodók rugalmassága az alacsonyabb tranzakciós költségeken alapul. Elgondolkodtató az a véleményük, hogy a családi gazdálkodás túlélési esélyei – a farmok növekedése mellett – szorosan összefüggnek azzal, hogy a mezőgazdasági és a városi jövedelmek közötti eltérések tevékenységük diverzifikációja folytán miként csökkennek.

Végezetül fontos megállapítás: *annak ellenére, hogy a meghatározó irány a nagyobb családi és nem családi farmok (lager family and non-family farms) létrejötte, a családi gazdálkodás – gyakran a pluriaktivitás, valamint a részidős tevékenységgel folyó gazdálkodás révén – belátható időn belül továbbra is az EU mezőgazdasági szerkezetének meghatározó része lesz.*

Lengyelország EU-hoz való csatlakozásából a mezőgazdaság nyert a legtöbbet. Az igen jelentős támogatások eredményeképpen a farmerek jövedelme átlagosan háromszorosára emelkedett. A nagyobb farmok korszerűsítették termelésüket és növelték a hatékonyságukat.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az EU-csatlakozás lassította a mezőgazdaság

reformját. A vidéki népesség az ország lakosságának 39%-át teszi ki, a gazdálkodók fontos politikai háttérrel rendelkeznek, így a jelenlegi kormánykoalícióban is részt vesznek. *A lengyel mezőgazdaság igen elaprózott maradt. Az ország GDP-jéből 3,4%-kal, a foglalkoztatottakból viszont 12-14%-kal részesedik. A gazdálkodók kedvező társadalombiztosítási ellátásban, valamint bizonyos adókedvezményekben is részesülnek. Az elmúlt években a lengyel mezőgazdaság valamennyi ágazata, a növénytermesztés és az állattenyésztés is dinamikusan fejlődött (Economist, 2014: 12).*

A lengyel élelmiszer-gazdaság EU-csatlakozás utáni fejlődése számos tanulsággal szolgál a magyar agrárpolitikusok és agrárközgazdászok számára (Wigier, 2012; Potori – Chimieliński – Fieldsend, 2014). Ismeretes, hogy a lengyel nemzetgazdaság fejlődését a 2008-as pénzügyi és gazdasági válság sem törte meg. A lengyel mezőgazdaság fejlesztése a SAPARD-programtól kezdődően nagy figyelmet kapott. A döntő mértékben a családi gazdaságokra alapozott elaprózott birtokszerkezet ellenére a lengyel mezőgazdaság minden tekintetben jobb eredményeket mutatott fel az EU-csatlakozást követő évtizedben, mint a magyar (Potori – Chimieliński – Karwat-Wozniak, 2014). Ezen túlmenően „a lengyel és a magyar élelmiszeripar utóbbi tíz évben lezajlott főbb folyamatait áttekintve, ellentétes képet láthatunk a két országban. A lengyel élelmiszeripar fejlődése »sikertörténet«, míg a magyar iparágazat hanyatlott és válságos helyzetbe került.” (Szczepainak et al., 2014: 290.) A magyar élelmiszer-gazdaság további fejlődése szempontjából messzemenően egyetértünk az idézett szerzőkkel abban, hogy kiemelkedően fontos ezen ágazat számára fejlesztési stratégia kidolgozása.

A gazdaságstruktúra hazai alakítását illetően egyetértünk a kormányzati célkitűzéssel:

„Szeretnénk egy olyan új agrárpolitikát létrehozni ... melyben jól illesztjük össze

a nagyüzemet, az integrátorokat, a nagy keretekben gondolkodókat és a kis és közép birtokmérettel rendelkezőket, és az ilyen mezőgazdaságban gondolkodók érdekeit.” (Orbán, 2014: 9.) A fentiek megvalósításának egyik legfontosabb feltételét magunk is a következőkben látjuk: „Meggyőződésem szerint még több összefogásra, társulásra és szövetkezésre van szükség. Ezért azt a célt tűztük ki, hogy a következő években a magyar vidékre irányított ... fejlesztési forrásból minél több támogassa a mezőgazdaság szereplőinek együttműködését...” (i. m. 10.)

Egyetértünk a hozzászólók azon felvetéseivel, amelyek szerint a gazdaságok, illetve az élelmiszer-gazdaság egyes vertikumszakaszai közötti *kooperáció és integráció* erősítése a mezőgazdasági foglalkoztatás és a hatékonyság alakulását egyaránt elősegítheti. Az ismert mondas szerint „Minden lánc olyan erős, amilyen a leggyengébb láncszem benne!” – s ez vonatkozik az élelmiszerláncra is, ahol nálunk egyértelműen az élelmiszeripar a „gyenge láncszem”.

Agrárpolitikai szempontból e területen *a két legfontosabb feladat:*

- a kis- és középüzemek együttműködését segítő pénzügyi és jogi keretek biztosítása;
- a hazai élelmiszeripar gyökeres rendbetétele, modernizálása.

A regionális különbségek figyelembevétele

Az agrárpolitika, illetve ezen belül a foglalkoztatáspolitikai tekintetben egyaránt fontosnak tartjuk *Pupos és társai (2014)* felvetését a térbeli differenciáltság szükségességét illetően.

Az ország egyes régióiban belátható időn belül a mezőgazdasági alaptevékenységen kívül nincsen remény arra, hogy az alacsony képzettségű munkanélküli tömegeket más nemzetgazdasági ágazatokban rendszeresen foglalkoztatni lehessen. Állításunk különösen vonatkozik a roma népességre.

A mezőgazdasági munkaerő csökkenésének mérséklése, valamint a korösszetétel javítása szempontjából is alapvető fontosságúnak tartjuk, hogy a roma népesség minél előbb és minél nagyobb számban kapcsolódjon be a hazai mezőgazdasági munkálatokba. Javaslatunkat a következő idézettel kívánjuk alátámasztani: „A romák munkához való jutását három tényező – az alacsony iskolázottság és szakképzettség, a területi hátrány, valamint a munkaerő-piaci diszkrimináció – együttes hatása gyengíti. ... Az alacsony foglalkoztatottság mellett nagyfokú fluktuáció és instabilitás jellemzi a romák munkavállalását. ... Mindezen problémák kumulatív hatásának betudhatóan a romák foglalkoztatásának kérdése vált a munkaerőpiac egyik legégetőbb problémájává Magyarországon és egész Közép-Európában.” (*Pásztor – Pénzes, 2012: 363.*)

Hazai vonatkozásban az előbbiekhöz még hozzáteendő a következő megdöbbentő helyzetkép: „A roma háztartások jelentős részének az állami transferekre és egyéb szociális juttatásokon kívül nincsen állandó jövedelme. ... A halmozódó mélyszegénység pedig alternatív jövedelemforrások, sokszor pedig illegális tevékenységek, valamint kriminalitás megjelenését eredményezi.” (*i. m. 363.*)

Az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpontja Közgazdaság-tudományi Intézetének munkatársai mikroszimulációs modellszámítások alapján rámutatnak arra, hogy „az általános iskolánál alacsonyabb végzettségűek aránya kevesebb, mint a felére csökkenne az észak-magyarországi, az észak-alföldi és a dél-dunántúli régióban, ha egyforma valószínűséggel fejeznék be az általános iskolát a románok és a nem románok tekintett tanulók” (*Herman – Varga, 2013: 59.*)

Agrár-környezetvédelem

Vitaindító cikkünkben a környezetvédelmi problémákat csupán röviden érintettük. Úgy gondoltuk, hogy a vita során a mezőgazdasági fejlődés legfontosabb gazdasági (hatékonyság) és társadalmi (foglalkoztatás) kérdéseinek áttekintése önmagában is nagy feladatot jelent. Ugyanakkor hangsúlyozni kívánjuk, hogy a fenntartható fejlődés érdekében a környezetvédelmi (természetvédelmi) problémák kezelése az előzőekkel azonos súlyú felelősséget jelent globális, országos, a nemzetgazdasági ágazatok és vállalati szinten egyaránt.

Az agrár-közigazdasági szakirodalomban gyakran olvasható szlogen, hogy „a mezőgazdaság a vidék szempontjából meghatározó jelentőséggel bír”, gazdasági és foglalkoztatási szempontból a vidék egészét illetően meghaladott álláspont. A biodiverzitás öreként azonban az erdők és a gyepterületek minden országban, így Magyarországon is meghatározó szerepet játszanak. A tájkép arculatát pedig a termőföld művelésének kultúrája határozza meg.

A korszerű növénytermelés elsősorban a kemizálás, az állattenyésztés pedig a hígtrágya révén jelent potenciális veszélyt a környezetre.

Emellett alig esik szó a hatalmas napraforgó-területek talajzsaroló hatásáról, a talaj táperejét növelő pillangós növények és a szerves trágyázás visszaszorulásáról.

A mezőgazdasági termelés komplex szemléletű (gazdasági, társadalmi, környezetvédelmi) vizsgálatával foglalkozó agrár-közigazdászok (*Jámbor, 2014; Marselek et al., 2008; Nagy – Baráth, 2015; Szabó – Katonáné Kovács, 2008; Takácsné, 2011*) példáját reméljük, hogy mind többen fogják követni.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány háttérül szolgáló kutatást az OTKA (K105730 sz. téma) támogatta.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) ADLER J. (2006): A Lisszaboni Stratégia és a tudásalapú gazdaság magyarországi perspektívái. In Vértés A. – Viszt E. (szerk.): *Tanulmányok Magyarország versenyképességéről*. Új Mandátum kiadó, Budapest, 155-177. pp. – (2) BARÁTH L. – FERTŐ I. (2015): *Productivity in the European Agriculture*. (Megjelenés alatt.) – (3) BIRÓ SZ. – RÁCZ K. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatottság a magyar mezőgazdaságban – Hozzászólás Mészáros Sándor és Szabó Gábor vitacikkéhez. *Gazdálkodás*, 58. évf. 4. sz. 376-383. pp. – (4) BOJNEC, S. – FERTŐ I. (2009): Determinants of agro-food trade competition of Central European Countries with the European Union. *China Economic Review*, 20 (2) 327-333. pp. – (5) CHEN, X. – TUNG, K.-K. (2014): Varying planetary heat sink led to global-warming slowdown and acceleration. *Science*, 345. 897-903. pp. – (6) CHIKÁN A. (2014): A magyar társadalom fejlődési esélyei a gazdasági versenyképesség tükrében. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi riport – 2014*. Társaság, Budapest, 589-602. pp. – (7) CSIZMÁSNÉ TÓTH J. – HOLLÓSY Zs. – TÜRÓCZI I. (1995): Hatékonyság és integráció a magyar mezőgazdaságban – Gondolatok Mészáros Sándor és Szabó Gábor vitairásához. *Gazdálkodás*, 59. évf. 1. sz. 35-46. pp. – (8) DAVIDOVA, S. – THOMSON, K. J. (2014): *Family Farming in the Enlarged EU: Concept, challenges and prospect*. Paper prepared for presentation for the 142th EAAE Seminar. Growing success? Agriculture and rural development in an enlarged EU. May 29-30, 2014 Corvinus University of Budapest, Hungary – (9) THE ECONOMIST (2014): *Poland*. (Special report.) June 28th 2014, 12. p. – (10) EPPICH Gy. – KÖLLŐ J. (2014): Foglalkoztatás a válság előtt, közben és után. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi riport – 2014*. TÁRSASÁG, Budapest, 157-178. pp. – (11) FARKASNÉ FEKETE M. – BALYI Zs. – SZÜCS I. (2014): Az agrárgazdaság hatékonyságának néhány sajátos aspektusa. *Gazdálkodás*, 58. évf. 6. sz. 565-576. pp. – (12) FERTŐ I. – BARÁTH L. (2014): Hatékonyság és külkereskedelmi versenyképességi vizsgálatok a kelet- és közép-európai országokban: irodalmi áttekintés. *Gazdálkodás*, 58. évf. 3. sz. 279-290. pp. – (13) GÁCS J. – HALPERN L. (2006): A versenyképesség növekedésének makrogazdasági keretei. In Vértés A. – Viszt E. (szerk.): *Tanulmányok Magyarország versenyképességéről*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 62-85. pp. – (14) HERMAN Z. – VARGA J. (2013): *A népesség iskolázottságának előrejelzése 2020-ig*. MTA KRTRK KTI – (15) JÁMBOR A. (2014): Tíz évvel a csatlakozás után: az új tagországok agrárreljesítményei. *Gazdálkodás*, 58. évf. 6. sz. 508-518. pp. – (16) LACZKA É. (2014): Az agrárstatisztikai rendszer adatbázisának felhasználási lehetőségei a hatékonyságvizsgálatokban. *Gazdálkodás*, 58. évf. 5. sz. 472-480. pp. – (17) LÁMFALUSI I. (2010): Konvergencia az Európai Unió mezőgazdaságában. *Statisztikai Szemle*, 88. évf. 5. sz. 508-531. pp. – (18) MARSELEK S. – TÉGLA Zs. – KOVÁCS E. – MILLER Gy. – DEME P. (2008): Alkalmazkodó technológiai rendszerek. In Szűcs I. – Farkasné Fekete M. (szerk.): *Hatékonyság a mezőgazdaságban*. Agroinform Kiadó, Budapest, 147-199. pp. – (19) MATTHEWS, A. (2014): *What is happening to EU agricultural productivity growth?* [Online.] <http://capreform.eu/What-is-happening-to-eu-agricultural-productivity-growth/> – (20) MÉSZÁROS S. – SZABÓ G. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatottság a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 58. évf. 1. sz. 58-74. pp. – (21) NAGY Zs. – BARÁTH L. (2015): A többtényezős termelékenység és a környezeti állapot változása a magyar mezőgazdaságban, az EU-csatlakozást követően. *Statisztikai Szemle*, 93. évf. 1. sz. 53-73. pp. – (22) ORBÁN V. (2014): A KITE nemzetstratégiai szempontból kiemelt fontosságú. *Magyar Mezőgazdaság*, 69. évf. 49. sz. 9-10. pp. – (23) PÁSZTOR I. Z. – PÉNZES J. (2012): Foglalkoztatási krízis és jövedelmi periferizálódás Északkelet-Magyarországon a roma népesség arányainak tükrében. *Területi Statisztika*, 4. sz. 353-371. pp. – (24) POPP J. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatottság a magyar mezőgazdaságban – Gondolatok Mészáros Sándor és Szabó Gábor vitairásához. *Gazdálkodás*, 58. évf. 2. sz. 173-184. pp. – (25) POTORI N. – CHIMIELIŃSKI, P. – FIELDSSEND, A. (eds.) (2014): *Structural changes in Polish and Hungarian agriculture since EU accession: lessons learned and implications for the design of future agricultural policies*. Agricultural Economics Books. Research Institute of Agricultural Economics, Budapest – (26) POTORI N. – CHIMIELIŃSKI, P. – KARWAT-WOŹNIAK, B. (2014): A comparison of agrofood- sectors in Poland and Hungary from a macro perspective. In Potori N. – Chimielinski, P. – Fieldsend, A. (eds.): *Structural changes in Polish and Hungarian agriculture since EU accession: lessons learned and implications for the design of future agricultural policies*. Agricultural Economics Books. Research Institute of Agricultural Economics, Budapest, 9-32. pp. – (27) PUPOS T. – POÓR J. – FITOS G. – SPILÁKNÉ KERTÉSZ M. (2015): A stratégia, hatékonyság, termelékenység, versenyképesség és a foglalkoztatottság főbb összefüggései a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 59. évf. 2. sz. 153-174. pp. – (28) SZABÓ G. – KATONÁNÉ KOVÁCS J. (2008): Fenntarthatóság,

környezetvédelem és hatékonyság. In Szűcs I. – Farkasné Fekete M. (szerk.): *Hatékonyság a mezőgazdaságban*. Agroinform Kiadó, Budapest, 319-337. pp. – (29) SZABÓ G. G. – BARTA I. (2014): A mezőgazdasági termelői szervezetek-szövetkezetek jelentőségének és helyzetének változása az EU-csatlakozás után. *Gazdálkodás*, 58. évf. 3. sz. 263-278. pp. – (30) SZABÓ G. G. (2011): *Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban*. Agroinform Kiadó, Budapest – (31) SZCZEPAINAK, I. – MROZCEK, R. – LÁMPALUSI I. – FELKAI B. O – VÁGÓ SZ. (2014): Development of the Polish and Hungarian food industry from 2000 to 2011. In Potori N. – Chimielński, P. – Fieldsend, A. (eds.): *Structural changes in Polish and Hungarian agriculture since EU accession: lessons learned and implications for the design of future agricultural policies*. Agricultural Economics Books. Research Institute of Agricultural Economics, Budapest, 265-292. pp. – (32) TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. (2011): *A precíziós növénytermesztés közgazdasági összefüggései*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest – (33) UDOVECZ G. (2014): Gondolatok a „Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban” című vitacikkhez. *Gazdálkodás*, 58. évf. 5. sz. 481-487. pp. – (34) WIGIER, M. (ed.) (2012): *Development per public policy support in the food economy – the example of Poland*. Institute of Agricultural and Food Economics National Research Institute, Warsaw

NEKROLÓG

Benet Iván (1942–2014)

Tisztelt Gyászolók!¹

Vannak szavak, kifejezések, amelyekkel megpróbáljuk leírni azokat az érzéseket, amelyek egy végső búcsú során ránk zúdulnak, de jól tudjuk, hogy valójában nem lehet ezeket szavakba foglalni. Hetekre, hónapokra van szükség, hogy valamilyen szinten feldolgozzuk egy olyan ember elvesztését, aki nagyon közel állt hozzánk, aki életünk része volt. Ha majd túlleszünk a kedves kolléga, barát gyászolásának legfájdalmasabb időszakán, *Benet Ivánra* gondolva biztosan az életvidám, barátságos, szellemes, de mindig mértéktartó, nagytudású tanár és barát képét idézzük fel. De most még a gyász fájdalmas óráinál tartunk. Nehéz szívvel meg kell békülnünk a gondolattal, hogy a kedves kollégától, jó baráttól végső búcsút kell vennünk. A gyász legőszintébb érzései nem is a lezáruló gazdag életpályának szólnak, hanem a mindennapok közvetlen társának.

Engedtessek meg nekem, hogy kissé visszaéljek azzal a helyzettel, hogy én mondom ezt a nekrológot, és megosszam Önökkel azokat a feltóduló emlékeket, amelyek az elmúlt két hétben áthatották Ivánnal kapcsolatos gondolataimat. Közel hat évtizede ismertük egymást, és mindvégig mély barátságot tartottunk. Együtt váltunk felnőtté, együtt öregedtünk meg. Ugyanabba a középiskolába és egyetemre jártunk. Együtt éltük a boldog diákéveket, tanultunk, sportoltunk, szórakoztunk. Az elmúlás fájdalmával egyes szép emlékek fűződnek a Népstadionban együtt végigszurkolt kettős rangadókhöz, a színházi előadásokhoz, vagy például ahhoz, hogy havonta egyszer, ösztöndíjfizetés napján, zónapörkölt és borozgatás mellett, a zugligeti Szép Ilonka vendéglőben vitattuk meg világmegváltó gondolatainkat. Barátságunk második igazán aktív ideje akkor kezdődött, amikor Iván – hosszú, de tartalmas vándorút után – visszatért a gyökerekhez. Visszajött Szegedre dolgozni, lakni és – bevallottan – földi pályájának záró szakaszát megélni. Szakmai kapcsolataink is gyümölcsöző volt, nekem mégis az otthoni vendégeskedések, gasztronómiai kalandok, a koncertek és az együtt nézett és megvitatott kézilabdameccsek fognak hiányozni. Az elmúlt szörnyű év során kórházi ágyán, elesett állapotában is némi vigaszt jelentett neki, ha beszámoltam a kézilabdaélet aktualitásairól.

Nyilvánvaló, hogy az itt összegyűlt gyászolók közül sokan és hosszasan tudnák

¹ A szegedi Dugonics temetőben elhangzott gyászbeszéd.

sorolni az emlékeket, amelyek nagyon személyessé teszik a mai végső búcsút, hiszen Benet Ivánnak közgazdászként, tanárként, magánemberként nagyon kiterjedt kapcsolatrendszere volt. Megható volt tapasztalni, hogy a betegség súlyos hónapjaiban az ország minden részéből, Debrecentől Pécsig, Budapesttől Mosonmagyaróvárig, Kaposvárig és más helyekről érkeztek az aggódó telefonos érdeklődések és a személyes látogatók. Ennek a megbecsülésnek és szeretetnek alapja – a mindennapok kisebb-nagyobb tetteiben és gesztusaiban megnyilvánuló szimpátián túl – az a tekintély, amit Benet Iván sikeres kutató és oktató közgazdászként vívott ki. Gazdag és eredményes szakmai pályát járt végig.

Kiskunhalason született 1942-ben. Édesapját nagyon korán elvesztette, pedagógus édesanyja nevelte Ágnes nővérét és őt. Az általános iskolát Szegeden végezte és itt érettségizett a Kőrösy József Közgazdasági Technikumban. 1961-ben felvételt nyert a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemre. A hatvanas években az egyetemi műhelyből a fiatal agrárközgazdászoknak egy olyan generációja került ki, amely maradandó nyomot hagyott a következő évtizedek nemzetközileg is elismert magyar mezőgazdasága naplójában. Ennek a generációnak egyik meghatározó súlyú alakja volt Benet Iván.

Több mint négy évtizedig dolgozott az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében; szakértőként az Országos Terhivatalban és az Agrárgazdasági Kutató Intézetben is hozzájárult az agrárpolitika tudományos megalapozásához. A kutató tevékenység mellett mindvégig oktatott is. Egyetemi tanári címet a Pannon Agrártudományi Egyetemen kapott, de más egyetemeken is keresett előadó volt, így például a Budapesti Corvinus Egyetemen, Pécsen, Mosonmagyaróváron is voltak kurzusai. A világ sok országában járt. Szinte minden európai országban megfordult, de hosszabb-rövidebb ideig dolgozott Japánban, Kínában, az Egyesült Államokban, Etiópiában. Közel 200 publikációt jegyzett, ebből hét önálló könyv, kilenc könyvben pedig társszerzőként működött közre.

Kutatói pályája elején főként az agrobiznisz kérdéseivel foglalkozott. E témában jelent meg első könyve 1973-ban *Az élelmiszertermelés és a mezőgazdaság* címmel, ami iránt rögtön nemzetközi érdeklődés támadt, és rövidesen oroszul is megjelent. Az 1985-ben napvilágot látott *Az agrár-ipari egyesülések útkeresése* című műve a magyar mezőgazdasági modell egyik legkomplexebb, leginkább kiérlelt leírása. A kilencvenes években elkeseredetten vette tudomásul, hogy a jó szándékú törekvések közepette hamis ideológiák, politikai csatározások és a demagógia eluralkodásának áldozata lett a magyar élelmiszer-gazdaság jó néhány korábbi eredménye. Érdeklődése ezután a külföldi tendenciákra terelődött, nem öncélúan, hanem figyelemmel hazánk európai uniós csatlakozására, az erre való felkészülésre. Kreativitását jellemzi, hogy behatóan kutatta Japán és Finnország mezőgazdaságát. E kutatási eredményeinek publikálása meggyőzte a kételkedőket is arról, hogy nem csak a világ vezető agrárországaitól érdemes hasznosítható tapasztalatokat átvenni.

A Szegedi Tudományegyetemen 2003-ban kapott professzori kinevezést, s ettől kezdve ő gondozta az *Agrárgazdaságtan* és az *Agrárpolitika* kurzusokat. Előadásai

zömét a Gazdaságtudományi Karon és Hódmezővásárhelyen, a Mezőgazdasági Karon tartotta, de voltak kurzusai a jogi és a mérnöki karon is. Részt vett a *GTK doktori iskolájának* munkájában is. Főként az Európai Unió közös agrárpolitikájával kapcsolatos oktatási és kutatási programoknál végzett nehezen pótolható tevékenységet. *Balogh Sándor* professzorral e témában együtt írt könyvük az alapművek között szerepel tananyagainkban.

Kedves Ágnes, tisztelt rokonok! Ha ez egyáltalán lehetséges, mélyen átérezzük gyászukat. Biztosíthatjuk azonban Önöket, hogy az, aki a családnak a felejthetetlen testvért, nagybácsit, rokont jelenti, nekünk sem csak egy kolléga volt, hanem Iván a jó barát, Iván a magánember is. De ezekben a nehéz percekben mi talán közvetlenebbül át tudjuk gondolni, hogy halottunk élete a közgazdász professzor érdemeivel vált kompletté, teljessé. Könnyítse elviselni a gyász fájdalmát, s a megnyugvás éveiben szépítse emlékezetüket az a tudat, hogy az elhunytira mindig tisztelettel, elismeréssel gondolnak majd volt kollégái és hallgatói is. Fogadják őszinte részvétünket!

Iván! Nyugodj békében!

Czagány László

Summary

EXAMINATION OF FACTORS AFFECTING THE EFFICIENCY AND THE CAPABILITY OF INNOVATION ACTIVITIES IN THE PIG BREEDING SECTOR IN HUNGARY

By: Csörnyei, Zoltán

Keywords: pig breeding, efficiency, innovation, potential for improvement, support.

There have been continuously worsening trends in the Hungarian pig breeding sector in recent years. With regard to the growth of the sector and halting these depressive processes it should be clearly known what potential for efficiency improvements and development exists in this sector. Most of the indicators are qualitative or at least hard to measure. However there are several factors of potential in the FADN AKI database that are acknowledged worldwide, for example the age of the farmers, the level of their agricultural skills, the farm size and the accessibility to several forms of support. These factors influence the effectiveness of production, the improvements, the willingness and the capability for innovating in the pig breeding sector in Hungary. The age and the skills of the farmers are even more important factors for private farms than for the enterprises, while the size of the farm is strongly connected with labour efficiency. The age and the skills of the farmers are also very important factors in relation to the other kinds of participants in the field of agriculture. These three elements can play an important role in the decision making processes for improving the sector. As farmers become younger, with the improvement of their skills, with the emergence of farms large enough to support farmers and their families, and with providing suitable areas of land to the pig breeders to produce fodder, the efficiency of the sector can be improved.

RABBIT MEAT PRODUCTION AND FOREIGN TRADE GLOBALLY AND IN HUNGARY

By: Szendrő, Katalin

Keywords: rabbit meat, World, Hungary, production, foreign trade.

Global rabbit meat production continues to increase, mainly due to the growth in Chinese production. The reduced production in Europe is a result of the closure of small farms and the rising costs and prices caused by, for example, strict animal welfare standards. Rabbit meat production in Hungary fell significantly after the change in political system and stagnated with fluctuations in the past decade, but in recent years there has been an upward trend. In 2012, Hungary was ranked 14th among rabbit meat producing countries (6,496 tonnes/year), which was 0.5% of the total world production. Since domestic rabbit meat consumption ratio was low, with 96-97% of the slaughtered rabbits being sold to international markets, only China, France and Belgium were ahead Hungary in terms of rabbit meat exports. With no imports, Hungary's trade balance is exceptional; it claimed second place as a net exporter in 2012. In 2011, Hungarian rabbit meat was exported mainly to Germany (25.3%), Italy (24.0%) and Switzerland (21.4%), while the Russian Federation significantly increased its import demands. The share of Hungarian rabbit meat imports in the Russian Federation was 80%, but it was above 50% in Switzerland, too. Besides stimulating domestic consumption via national marketing, Hungarian rabbit meat production and

trade could be facilitated by retaining their positions in existing markets and by expanding exports to those countries where further potential can be exploited. For the Swiss market, adoption of a housing system that meets local animal welfare expectations is the most important priority, whereas German customers prefer alternative rearing methods, while the Russians are concerned only with good quality rabbit meat products.

WESTERN EUROPEAN MODELS AND THE POSSIBILITY OF ADAPTING A STRUCTURE BASED FARM REGULATION IN HUNGARY

By: Orlovits, Zsolt – Kovács, László

Keywords: agricultural farm as a production and a legal unit, establishment and transferring the dispositional authority of the farm.

The legal definition of agricultural business combines all the resources of production into one legal unit, an aggregation of property (*universitas rerum*). In the present time in Hungary, however, this is not the case. Land trade is exclusively based on plot trade, therefore the inventory of the business and transactions (purchase, rent of business) that are based upon that inventory do not refer to the whole of the agricultural business.

Regulation of business can significantly enhance the transparency of business forms. In a regulation system every agricultural enterprise has its farm or farms registered to that particular enterprise, but one farm cannot be assigned to more than one enterprise (principle of farm sameness). Supplemented by certain other criteria of farm establishment (e.g. professional certification, local residency), this type of regulation is effective in restraining speculative transactions (during purchase, rent and inheritance of land, farm buildings and equipment) and disintegration of viable farms.

The creation of a new farm regulation enables the legislator to remove some of the burdens of the multifunctional, complex law on the land market, because that is burdened with many potential interpretations at its present form. Since the Civil Code, as a principle, treats all sectors in an equal manner, the new farm regulation should directly refer to certain areas of civil law as well. For the case of dividing an agricultural business, specific measures are needed in family law (dissolution of matrimonial property) as well as in inheritance law. Given a farm-based regulation (a farm is considered a unit), the credit standing of an agricultural business rises because for mortgage loans, the total trade value of the whole business is calculated as a backing.

EFFECTS AND CONFLICTS OF COMMUNITY AGRARIAN LANDSCAPE PROTECTION MEASURES AMONG FARMERS AND KURGANS IN BÉKÉS COUNTY

By: Rákóczi, Attila – Barczy, Attila

Keywords: national value, cross-compliance, conflict of landscape protection, rural sociology.

Cumanian mounds are landscape elements of overriding importance, a great number of which are located in Hungary, mainly in the Great Hungarian Plain. The oldest mounds may even be 6,000 years old. These man-made mounds are valuable – among other reasons – because of their archaeological, cultural, historical, botanical, landscape and pedological significance. They have decreased significantly in number in recent decades

since they became part of cultivated areas. There have been several unsuccessful attempts to protect them by bringing them under regulation. There was a significant alteration in the Common Agricultural Policy and in the European Union (EU) regulations for agriculture and as a result of this in the Hungarian regulations too, because the kurgans were declared protected by law in 2010 (Good Agricultural and Environmental Condition) in accordance with cross-compliance requirements. However, owing to an EU agrarian regulation, Cumanian mounds were designated as protected landscape elements which became the condition of payment of direct support. In our research we focus on the impacts of the regulation through field studies performed in Békés County, which makes it possible to assess the changes in the state of the mounds.

The article presents the history of the mounds and the reasons for their destruction, it mentions the regulation of their preservation as well as its effects, and it searches for compromise solutions to resolve landscape protection tensions. The new regulation has created conflicts in the triangle formed by small-holders, kurgans and regulations. For the detection of this tension and for the possibilities of a solution we conducted an empirical study, a sociological survey using a deep-interview method among Békés-County small-holders as well as experts on the subject. The respondents were selected according to predetermined viewpoints. From the results it is evident that the cultivation and destruction of the mounds is not the consequence of conscious activity, it can rather be attributed to the lack of knowledge and to ignorance. Having considered our results, we would recommend the rethinking of the range of mounds taken under the effect of the regulation, as well as the allocation of a minimal amount of extra subsidies, and to the authorities the establishment of contact with small-holders and their close cooperation in the interest of saving the mounds.

THE MAIN RELATIONSHIP BETWEEN THE MAGIC FOURSOME – STRATEGY, EFFICIENCY, PRODUCTIVITY, COMPETITIVENESS – AND THE EMPLOYMENT IN AGRICULTURE

By: Pupos, Tibor – Poór, Judit – Fitos, Gábor – Spilákné Kertész, Márta

Keywords: GDP, strategic objectives, AWU and its structure, factors and dimensions of competitiveness, interactions.

There are numerous works that deal with the interpretation, the methodological issues for quantifying, and the indicators of the notions occurring in the title, the causal relationship between them and the existing interaction. Nevertheless different points of view can be identified concerning the interpretation of certain notions, the casual relationships, the interaction and the conclusions drawn. This is especially true for the well-known specialty of agricultural production. As a consequence the conclusions drawn are controversial in many cases or can be rejected in concrete circumstances.

Those documents drawing the expected role of agriculture in the national economy, dealing with the increase of employment in rural development policy as a key question etc. provide actuality for the interpretation of the notions – efficiency, productivity, competitiveness, strategy, employment –, and the exploration of the casual relationships and the interactions. In this paper we do not analyse in detail and answer all the related questions. Our objective is to explain the above-mentioned notions; the relationship between them in a complex way and conclusions are drawn on the basis of this in connection with the possible future role of agriculture in the employment. We compare our opinion with

the conclusions published in the papers connected to the debate started in *Gazdálkodás* with the title “Efficiency and employment in Hungarian agriculture”.

FINAL DEBATE: EFFICIENCY AND EMPLOYMENT IN HUNGARIAN AGRICULTURE

By: Mészáros, Sándor – Szabó, Gábor

Keywords: total factor productivity, efficiency-oriented and employment-oriented agricultural policy.

We launched a debate article in the 2014/1 issue of *Gazdálkodás* entitled “Efficiency and employment in Hungarian agriculture”. We defined the purpose of the debate as follows: “The discussion and debate should focus on the opportunities and means of improvement of employment and effectiveness” (ibid p. 59). For our part, we distinguished between two national-level agricultural development strategies: efficiency-oriented and employment-oriented development. We tried to limit the scope of the debate to only the situation in Hungary, only agriculture, while merely touching on environmental issues.

It is fair to say that our keynote article raised keen interest, as the eight reply articles were published in the journal in the following 12 months, penned by 17 different authors. In this closing article we wish to evaluate the comments, agree or disagree with the authors, and formulate recommendations for agricultural decision makers and ideas for further research. One of the findings was that while the debate has come to an end in the *Gazdálkodás* journal, it should continue on in other forums, for the benefit and education of experts and the further development and improvement of Hungarian agriculture.

We have collected the following proposals, mainly based on the papers we received, which are particularly important and timely for the future development of Hungarian agriculture.

1. The intensified development of the production structure of Hungarian agriculture has long been an important goal, but has become more so at present given the increasingly fierce international competition. One of the most obvious methods of increasing employment in agriculture is through intensification.

2. Following the example of Poland, the development of a comprehensive and dynamic food industry is a crucial and important task.

3. Training highly qualified farm workers and improving the quality of the advice they receive is necessary for effectiveness and employment within the sector.

4. Improving and developing the knowledge of professionals at the top is also needed; this includes the faculty doctoral schools and research institutions. This is why new, up-to-date research methods should be available to and used by a wider public, such as those used in the paper of Imre Fertő and Lajos Baráth on the economic effectiveness and competitiveness in foreign trade (Fertő – Baráth, 2014, p. 279-290).

5. Promotion of associations between small and medium businesses should be one of the important goals of agricultural policy.

6. The management of regional employment problems requires attention.

7. We believe that in the future the protection of the environment needs to be increasingly taken into consideration and enforced within agriculture. Such issues may include adaptation to climate change (global warming), which entails afforestation, establishment of shelter-belts, irrigation systems and targeted deployment of reservoirs etc. Such projects cannot come about without government (public) involvement and investment.

CONTENTS

STUDIES

<i>Csörnyei Zoltán</i> : Examination of Factors Affecting the Efficiency and the Capability of Innovation Activities in the Pig Breeding Sector in Hungary.....	101
<i>Szendrő Katalin</i> : Rabbit Meat Production and Foreign Trade Globally and in Hungary.....	114
<i>Orlovits Zsolt – Kovács László</i> : Western European Models and the Possibility of Adapting a Structure Based Farm Regulation in Hungary	127
<i>Rákóczi Attila – Barczy Attila</i> : Effects and Conflicts of Community Agrarian Landscape Protection Measures among Farmers and Kurgans in Békés County.....	142

DEBATE

<i>Pupos Tibor – Poór Judit – Fitos Gábor – Spilákné Kertész Márta</i> : The Main Relationship between the Magic Foursome – Strategy, Efficiency, Productivity, Competitiveness – and the Employment in Agriculture	153
<i>Mészáros Sándor – Szabó Gábor</i> : Final Debate: Efficiency and Employment in Hungarian Agriculture	175

OBITUARY

Iván Benet (1942–2014)	<i>Czagány, László</i>	189
------------------------	------------------------------	-----

Summary	192
Contents.....	196

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Gazdálkodás előfizetőihez, olvasóihoz, szerzőihez

A **Gazdálkodás** több mint 50 éve hazánk egyetlen olyan agrárgazdasági tudományos folyóirata, amely helyt ad az agrárpolitikai, gazdálkodási, üzleti, marketing, vidékfejlesztési, üzem- és munkaszervezési, élelmiszer-feldolgozási kérdéseknek, valamint a korszak hazai és nemzetközi kihívásainak.

A **Gazdálkodás** szerzői a mező-erdőgazdaságban, az élelmiszer-feldolgozásban, a vidék- és területfejlesztésben tevékenykedő szakemberek, oktatók, kutatók, menedzserek, doktoranduszok, egyetemi és főiskolai hallgatók. A folyóirat nélkülözhetetlen segítséget nyújt a PhD-hallgatók publikációs tevékenységéhez, és ezáltal a fokozat megszerzéséhez.

A **Gazdálkodás** hozzájárul az EU agrár- és vidékfejlesztési politikájának keretében a nemzeti agrárstratégia tudományos igényű formálásához is.

A **Gazdálkodás** publikációi gyakran elsődleges forrásai új felismeréseknek, gondolatoknak, tananyagoknak és gyakorlati megoldásoknak. A megjelent cikkek aktualitásukat hosszasan megőrzik, s az egyes lapszámok könyvszerűen újra elővehetők.

A **Gazdálkodás** gondolkodásra, mérlegelésre és cselekvésre ösztönöz!

A **Gazdálkodás** nemcsak *tudástárház*, hanem *tudásközösség* is! A **Gazdálkodás** – mint minden más tudományos folyóirat – rangját, elismertségét nemcsak a megjelent közlemények színvonala, érdekes újszerűsége, a szerzők, lektorok, szerkesztők munkája fémjelzi, hanem az előfizetések, olvasók, interneten érdeklődők száma is, ami egyúttal az adott szakmai körhöz való tartozást, az előfizetők identitását is tükrözi. Ezért is örömmel üdvözljük előfizetőink körében.

A **Gazdálkodás** rendkívül olcsó, előfizetési díja 5580 Ft/év (áfával). Ennek fejében az évi hat számot kapja kézhez az előfizető. Kérésére megrendelőlapot küldünk!

A folyóirat előfizethető készpénz-átutalási megbízással vagy átutalással, amiről számát küld a Kiadó (Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet (NAKVI), 1123 Budapest, Park u. 2., tel.: 1/362-8100, e-mail: info@agrarlapok.hu, Bóle Réka osztályvezető).

**A Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága
és Szerkesztősége**

A megrendelőlap visszaküldhető

Postán: Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet (röviden NAKVI), 1223 Budapest, Park u. 2. *A borítékra kérjük írja rá: „Folyóirat-rendelés”*

Faxon: +36/1362-8104

E-mailen: boler@nakvi.hu

Gazdálkodás

MEGRENDELŐLAP

Előfizetési díj 2015. évre: **5.580 Ft.** Példányonkénti ár: **930 Ft**

Megrendelem a Gazdálkodás c. folyóiratot 2015. évre ... példányban.

Az előfizetési díjhoz csekket kérek

Az előfizetési díjat átutalással rendezem *

Megrendelő

Kézbesítés helye

Neve: Név:

Számlázási címe:
.....

Cím:

Telefon:

E-mail:

Kiadja a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet

1223 Budapest, Park u. 2.

Tel.: +36 1 362 8100

Web: www.agrarlapok.hu

E-mail: nakvi@nakvi.hu

*** Az előfizetési díjat a NAKVI 10032000-01743276 számú számlájára való átutalással egyenlítheti ki.**

GAZDÁLKODÁS

AGRÁRÖKONÓMIAI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT
SCIENTIFIC JOURNAL ON AGRICULTURAL ECONOMICS

TÁMOGATÓINK:

FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERIUM
NEMZETI AGRÁRSZAKTANÁCSADÁSI, KÉPZÉSI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI INTÉZET
AGRÁRGAZDASÁGI KUTATÓ INTÉZET

GAZDÁLKODÁS SZERKESZTŐSÉGE:

1093 Budapest, Zsil utca 3-5.
Telefon, fax: +361-476-3295
E-mail: gazdalkodas@agrarlapok.hu
www.agrarlapok.hu

Kéziratokat a szerkesztőségbe szíveskedjenek küldeni, ahol a folyóirattal kapcsolatban minden más kérdésben is szívesen állnak rendelkezésére

KIADJA ÉS TERJESZTI:

NAKVI Nemzeti Agrárszaktanácsadási,
Képzési és Vidékfejlesztési Intézet

Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet,
1223 Budapest, Park utca 2.
Felelős kiadó: Dr. Mezőszentgyörgyi Dávid, +361-362-8100

LAPTULAJDONOS:

FÖLDMŰVELÉSÜGYI
MINISZTERIUM

A folyóirat éves előfizetési díja 5580 Ft/év, amely az áfát is tartalmazza.

A folyóirat előfizetése történhet: készpénzátutalási megbízással
Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet
1223 Budapest, Park utca 2. „Gazdálkodás” jelöléssel. Átutalással
(megrendelésre számlát küldünk).

HU ISSN 0046-5518

Nyomtatás:

D-Plus Nyomda
1037 Budapest, Csillaghegyi út 19-21.
Telefon: +361-45- 2772
E-mail: www.d-plus.hu

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Barczy Attila, a SZIE Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar Természetvédelmi és Tájgazdálkodási Intézet Természetvédelmi és Tájökológiai Tanszék egyetemi docense, tanszékvezető, Gödöllő, barczy.attila@mkk.szie.hu

Czagány László, az SZTE Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet egyetemi docense, Szeged, czaglasz@eco.u-szeged.hu

Csörnyei Zoltán, a Nemzetgazdasági Minisztérium GFP HÁT KSZ Helyszíni Ellenőrzési Főosztály, Helyszíni Ellenőrzési Módszertani Osztály helyszíni ellenőrzési referense, Budapest, zoltan.csornyei@ngm.gov.hu

Fitos Gábor, a PE Georgikon Kar Vállalatökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék PhD-hallgatója, Keszthely, figee3@freemail.hu

Kovács László, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Közgazdaságtudományi, Jogi és Módszertani Intézet Gazdasági Jogi és Közigazgatási Tanszék adjunktusa, Gödöllő, Kovacs.Laszlo@gtk.szie.hu

Mészáros Sándor, c. egyetemi tanár, az Agrárgazdasági Kutató Intézet ny. tudományos tanácsadója, Budapest, dr.emes@t-online.hu

Orlovits Zsolt, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Közgazdaságtudományi, Jogi és Módszertani Intézet Gazdasági Jogi és Közigazgatási Tanszék adjunktusa, Gödöllő, Orlovits.Zsolt@gtk.szie.hu

Poór Judit, a PE Georgikon Kar Gazdaságmódszertani Tanszék adjunktusa, Keszthely, pj@georgikon.hu

Pupos Tibor, a PE Georgikon Kar Vállalatökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi tanára, Keszthely, pt@georgikon.hu

Rákóczi Attila, a SZIE Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar Természetvédelmi és Tájgazdálkodási Intézet Természetvédelmi és Tájökológiai Tanszék PhD-hallgatója, Gödöllő, rakoczi.attila@gmail.hu

Spilákné Kertész Márta, a PE Georgikon Kar Vállalatökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi tanársegéde, Keszthely, kerteszmartha@zelkanet.hu

Szabó Gábor, a DE Gazdaságtudományi Kar Ágazati Gazdaságtan és Módszertani Intézet professor emeritusa, Debrecen, szabog@agr.unideb.hu

Szendró Katalin, a KE Gazdaságtudományi Kar Marketing és Kereskedelem Tanszék egyetemi tanársegéde, Kaposvár, szendro.katalin@ke.hu